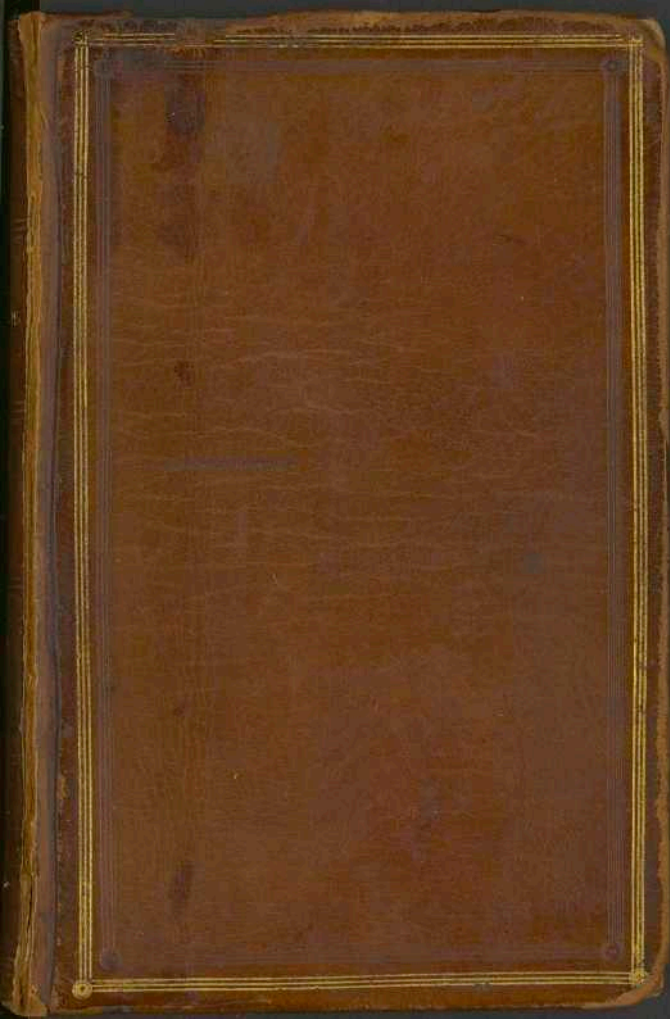
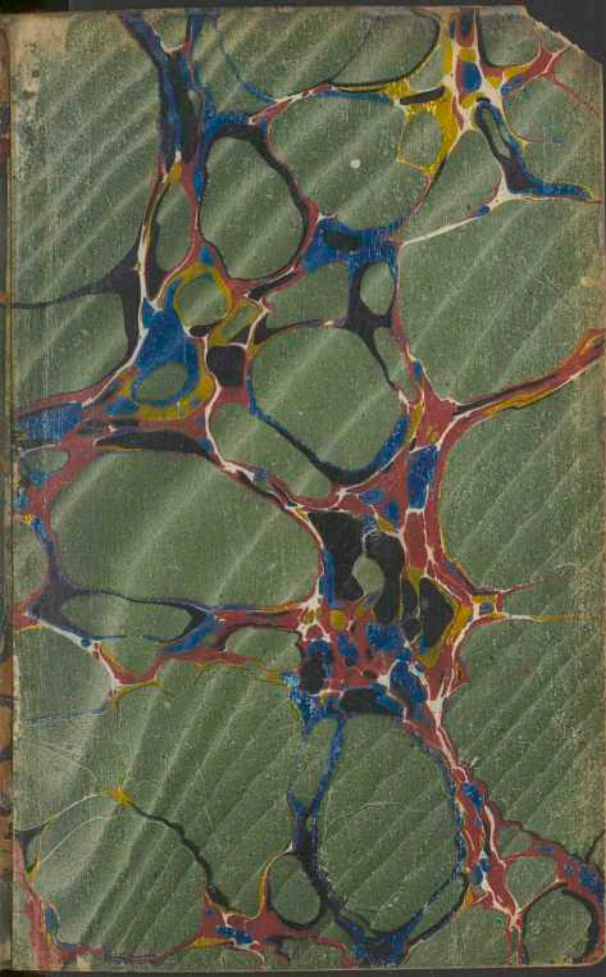
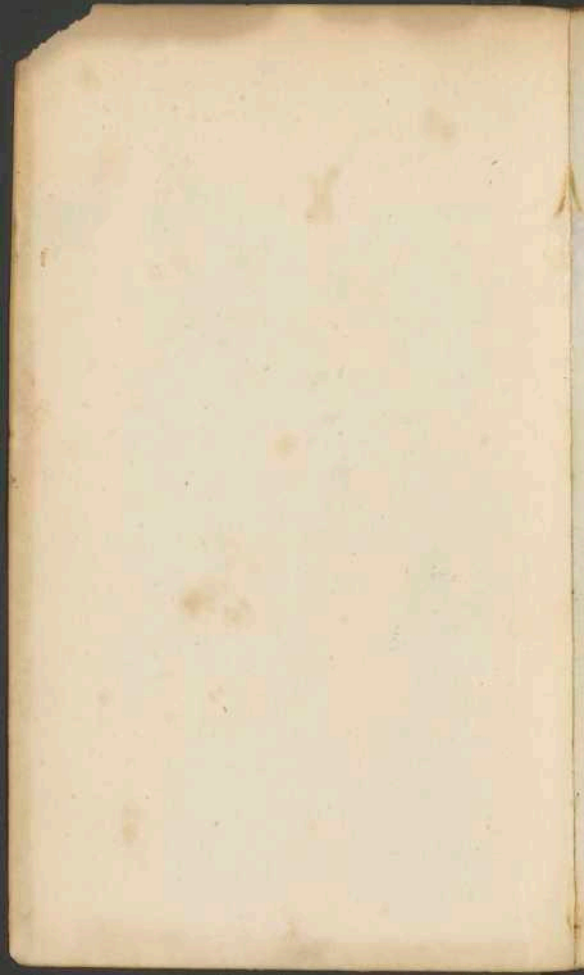

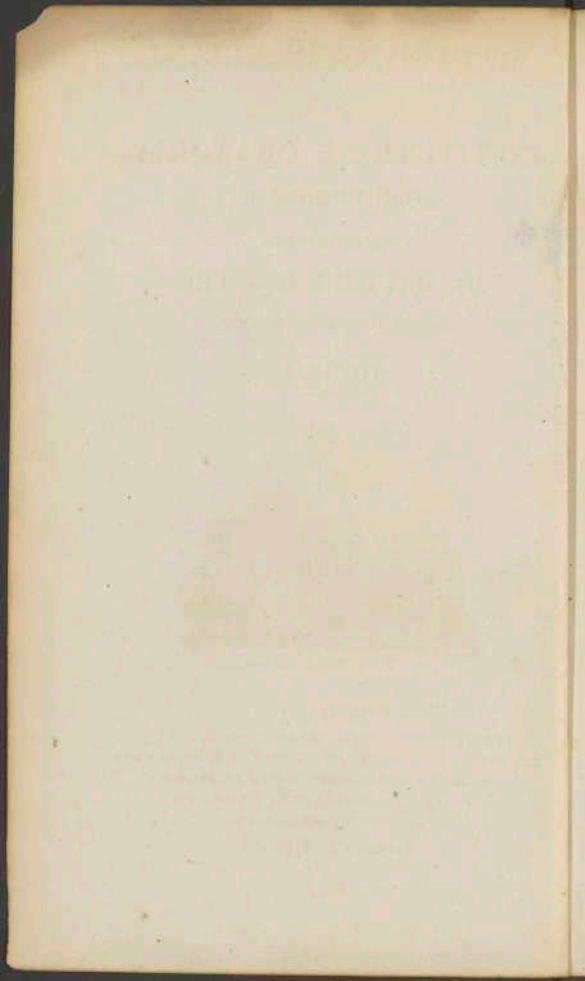

L1199

Dec 4 1890

20385

42

Edm. Peckett Vernon
M. FABII QUINTILIANI,

DE

Edm. Peckett Vernon
1830

INSTITUTIONE ORATORIA,

LIBRI DUODECIM,

EX EDITIONE

JO. MATTHIÆ GESNERI,

Sedulâ Recensione accurati.

TOMUS I.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER;
BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER;
LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN;
T. CADELL; EDWARDS ET KNIBB; ET
SIMPKIN ET MARSHALL.

Excudit T. DAVISON.

1822.

1822

* *

Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem] inclusa leguntur, ea vel plane adulterina aut insiticia sunt—vel, propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda—vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen dissensione in dubium vocata.

*Idibus Maiis,
A. C. 1822.*

INDEX.

Epistola ad Tryphonem, Bibliopolam, *Vol. 1, p. 1*

LIB. I.

Proœmium totius operis, *Vol. 1, p. 2*

- Cap. 1. Quid circa primam pueri institutionem providendum sit, et quemadmodum prima Elementa tradenda sint, 7
2. Utrum utilius domi, an in scholis, erudiantur pueri, 13
3. Quâ ratione puerorum ingenia dignoscantur, et quomodo tractanda sint, 18
4. De Grammaticâ, 21
5. De Virtutibus et Vitiis Orationis, 26
6. De quatuor, quibus Sermo constat, 37
7. De Orthographiâ, 44
8. De Lectione pueri, 49
9. De Officio Grammatici, et quæ primordia sint dicendi, 52
10. An Oratori futuro necessaria sit plurium Artium Scientia, 53
11. De primâ Pronuntiatione, et Gestûs institutione, 61
12. An plura eodem tempore doceri prima ætas possit, 64

LIB. II.

- Cap. 1. Quando Rhetori sit tradendus puer, *Vol. 1,*
p. 68
2. De Moribus et Officiis Præceptoris, 70
 3. An protinus Præceptore optimo sit utendum, 72
 4. De primis apud Rhetorem Exercitationibus, 74
 5. De Lectione Oratorum et Historicorum apud Rhetorem, 81
 6. De Divisione, 85
 7. De Ediscendo, 86
 8. An secundum sui quisque Ingenii docendus sit Naturam, 87
 9. De Officio Discipulorum, 89
 10. De Utilitate et Ratione Declamandi, 90
 11. An artis hujus necessaria cognitio sit, 92
 12. Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur, 93
 13. Quis Modus sit in arte, 95
 14. Rhetorices etymon, et totius operis divisio, 98
 15. Quid sit Rhetorice, et quis ejus finis, 99
 16. An utilis sit Rhetorice, 105
 17. An Rhetorice sit Ars, 108
 18. Generalis Divisio Artium, et ex quibus sit Rhetorica, 114
 19. Utrum plus conferat eloquentiæ Ars an Natura, 115
 20. An Virtus sit Rhetorice, 116
 21. Quæ sit Materia Rhetorices, 118

LIB. III.

- Cap. 1. De Scriptoribus artis Rhetoricæ, *Vol. 1*,
p. 122
2. Quod Initium Rhetorices, 126
 3. Quinque esse Partes Rhetoricæ, 126
 4. Tria esse Genera Causarum, 129
 5. Quibus contineatur omnis ratio dicendi, 131
 6. Quid sit Status: Unde ducatur: Reus an
 Actor eum faciat: Quot et qui sint, 135
 7. De Demonstrativo, quod constat Laude et
 Vituperatione, 152
 8. De Suasoriâ seu Deliberativâ, et Prosopo-
 pœiâ, 157
 9. De Partibus Causarum judicialium, 168
 10. De Generibus judicialium Controversiarum,
 169
 11. Quid sit Quæstio, Ratio, Judicatio, Conti-
 nens, et quâtenus necessaria, 170

LIB. IV.

Proœmium, *Vol. 1*, *p. 176*

Cap. 1. De Exordio, 177

2. De Narratione, 190
3. De Egressionem, 212
4. De Propositione, 214
5. De Partitione, 216

LIB. V.

Proœmium, *Vol. 1*, *p. 222*

Cap. 1. De Probationum Divisione, 223

2. De Præjudiciis, 224
3. De Rumore et Famâ, 225

4. De Tormentis, 225
5. De Tabulis, 225
6. De Jurejurando, 226
7. De Testibus, 227
8. De Probatione Artificiali, 233
9. De Signis, 235
10. De Argumentis, 237
11. De Exemplis, 258
12. De Usu Argumentorum, 266
13. De Refutatione, 270
14. Quid Enthymema, et quotuplex: quibus
constet Epicherema, et quomodo refel-
latur, 281

LIB. VI.

Proemium, in quo de fortunâ suâ queritur, *Vol. I,*
p. 289

- Cap. 1. De Conclusionem, seu Perorationem, 291
2. De Divisione Affectuum, et quomodo mo-
vendi sint, 301
 3. De Risu, 308
 4. De Altercatione, 326
 5. De Judicio et Consilio, 330

LIB. VII.

Præfatio, de Dispositionis Utilitate, *Vol. 2, p. 1*

- Cap. 1. De Dispositione faciendâ, 2
2. De Conjecturâ, 13
 3. De Finitione, 23
 4. De Qualitate, 30
 5. De Actionis Quæstione, 37
 6. De Statu ex Scripto et Voluntate, 38
 7. De Contrariis Legibus, 40
 8. De Syllogismo, seu Ratiocinatione, 42

9. De Ambiguo, seu Amphibologiâ, 44
10. Quæ sit inter Status Cognatio, et quæ Diver-
sitas, 46

LIB. VIII.

Proœmium, *Vol. 2, p. 50*

Cap. 1. Quæ in Elocutione spectanda, 56

2. De Perspicuitate, 56

3. De Ornatu, 61

4. De Amplificatione, 77

5. De Generibus Sententiarum, 82

6. De Tropis, 88

LIB. IX.

Cap. 1. Quo differant Figuræ a Tropis, *Vol. 2,*
p. 103

2. De Figuris Sententiarum, 111

3. De Figuris Verborum, 131

4. De Compositione, 151

LIB. X.

Cap. 1. De Copiâ Verborum, *Vol. 2, p. 177*

2. De Imitatione, 199

3. Quomodo scribendum sit, 204

4. De Emendatione, 210

5. Quæ scribenda sint præcipue, 211

6. De Cogitatione, 216

7. Quemadmodum Extemporalis Facultas pa-
retur, et contineatur, 217

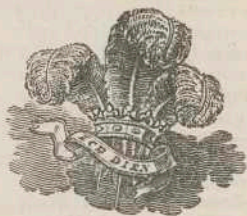
LIB. XI.

- Cap. 1. Præfatio, et de apte dicendo, *Vol. 2, p. 224*
2. De Memoriâ, 241
3. De Pronuntiatione, 250

LIB. XII.

Proœmium, *Vol. 2, p. 283*

- Cap. 1. Non posse Oratorem esse, nisi virum bonum, 284
2. Cognoscenda esse Oratori, quibus Mores formentur, 292
3. Necessariam Juris Civilis Oratori esse scientiam, 298
4. Necessariam Oratori cognitionem Historiarum, 301
5. Quæ sint Oratoris Instrumenta, 301
6. Quod sit incipiendi Causas agere Tempus, 303
7. Quæ, in suscipiendis Causis, Oratori observanda sint, 304
8. Quæ, in discendis Causis, Oratori observanda sint, 307
9. Quæ, in agendis causis, Oratori servanda sint, 309
10. De Genere dicendi, 313
11. Quæ post finem Studia, 327

QUINTILIANUS,
DE
INSTITUTIONE ORATORIA.

THE
JOURNAL OF
JAMES M. SMITH

OF THE
AMERICAN
MOUNTAIN
EXPEDITION
IN 1823

BY
JAMES M. SMITH
OF THE
ARMY

NEW YORK:
PUBLISHED BY
J. B. ALLEN,
10 NASSAU ST.

M. FABIVS QVINTILIANVS
TRYPHONI BIBLIOPOLÆ
SALVTEM.

Efflagitasti quotidiano convicio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Institutione Oratoriâ scripseram, jam emittere inciperem: nam ipse eos nondum satis opinabar maturuisse, quibus componendis (uti scis) paulo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stilo, quam inquisitioni instituti operis prope infiniti, et legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Usus deinde Horatii consilio, qui in Arte Poeticâ suadet, ne præcipitetur editio, "nonumque prematur in annum," dabam iis otium, ut, refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos, tanquam lector, perpendere. Sed, si tantopere efflagitantur quam tu affirmas, permittamus vela ventis, et oram solventibus bene precemur. Multum autem in tuâ quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.

M. FABII QUINTILIANI,
IN
ORATORIÆ INSTITUTIONIS
LIBROS XII,

Ad Marcellum Victorium, Proœmium.

Post impetratam studiis meis quietem, quæ per viginti annos erudiendis juvenibus impenderam, cum a me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus; quod auctores utriusque linguæ clarissimos non ignorabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligentissime scripta posteris reliquisse. Sed quâ ego ex causâ faciliorem mihi veniam meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis; quod, inter diversas opiniones priorum, et quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi, si non inveniendi nova, at certe judicandi de veteribus, injungere laborem non injuste viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret præstandi, quod exigebatur, fiducia, quam negandi verecundia; latius se tamen aperiente materiâ, plus quam imponebatur oneris, sponte suscepi; simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei; simul, ne, vulgarem viam ingressus, alienis

demum vestigiis insisterem. Nam cæteri fere, qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi, perfectis omni alio genere doctrinæ, summam [inde eloquentiæ] manum imponent; sive contemnentes, tamquam parva, quæ prius discimus, studia; sive non ad suum pertinere officium opinati, quando divisæ professionum vices essent; seu (quod proximum vero) nullam ingenii sperantes gratiam, circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego, cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo fieri oratorem non posse fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initiis perveniri; ad minora illa, sed, quæ si negligas, non sit majoribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter, quam si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantiâ incipiam. Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus: quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modo (quamquam sunt magna) dignissimum hoc mutuæ inter nos caritatis pignore judicabamus; sed quod, erudiendo nato tuo, cujus prima ætas manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos, ab ipsis discendi velut incunabulis, per omnes, quæ modo aliquid oratori futuro conferant, artes, ad summam ejus operis perducere destinabamus; atque eo magis, quod duo jam sub nomine meo libri ferebantur artis rhetoricæ, neque editi a me, neque in hoc comparati. Namque alterum, sermone per biduum habito, pueri, quibus id præstabatur, exceperant: alterum, pluribus sane diebus, quantum notando consequi poterant, interceptum, boni juvenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia vero compositiora, et quam nos poterimus elaborata. Oratorem autem institui-
mus illum perfectum, qui esse, nisi vir bonus, non

potest : ideoque non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæque vitæ (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam ; cum vir ille vere civilis, et publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profecto, quam orator. Quare, tametsi me fateor usurum quibusdam, quæ philosophorum libris continentur, tamen ea jure vereque contenderim esse operis nostri, propriæque ad artem oratoriam pertinere. An, si frequentissime de justitiâ, fortitudine, temperantiâ, cæterisque similibus, sit disserendum, et adeo, ut vix ulla possit causa reperiri, in quam non aliqua quæstio ex his incidat, eaque omnia inventionem atque elocutionem sint explicanda ; dubitabitur, ubicumque vis ingenii et copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas ? Fueruntque hæc, ut Cicero apertissime colligit, quemadmodum juncta naturâ, sic officio quoque copulata, ut iidem sapientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium ; atque inertiam factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam, ut primum lingua esse cæpit in quæstu, institutumque eloquentiæ bonis male uti, curam morum, qui disertî habebantur, reliquerunt. Ea vero, destituta, infirmioribus ingeniis velut prædæ fuit. Inde quidam, contempto bene dicendi labore, ad formandos animos statuendasque vitæ leges regressi, partem quidem potiore, si dividi posset, retinuerunt : nomen tamen sibi insolentissimum arrogaverunt, ut soli sapientiæ studiosi vocarentur ; quod neque summi imperatores, neque in consiliis rerum maximarum, ac totius administratione reipublicæ præclarissime versati, sibi unquam vindicare sunt ausi. Facere enim optima, quam promittere, maluerunt. Ac veterum quidem sapientiæ professorum multos et honesta præcepisse, et, ut præceperunt, etiam vixisse, facile concesserim :

nostris vero temporibus, sub hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. Non enim virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant; sed vultum et tristitiam, et dissentientem a cæteris habitum, pessimis moribus prætendebant. Nunc autem, quæ velut propria philosophiæ asseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim non de justo, æquo, ac bono, modo non et vir pessimus, loquitur? quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quærit? nam verborum proprietas ac differentia, omnibus, qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea et sciet optime et eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non a philosophorum scholis virtutis præcepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam (ut dixi) partem oratoriæ artis, meliorem præsertim, occupaverunt, et veluti nostrum reposcere; non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sît igitur orator vir talis, qualis vere sapiens appellari possit; nec moribus modo perfectus, (nam id, meâ quidem opinione, quamquam sint qui dissentiant, satis non est) sed etiam scientiâ, et omni facultate dicendi; qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est; quod fecerunt plerique veterum; qui, etsi nondum quemquam sapientem repertum putabant, præcepta tamen sapientiæ tradiderunt. Nam est certe aliquid consummata eloquentia; neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet. Quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, quam qui, præsumptâ desperatione quo velint evadendi, protinus circa ima substiterint. Quo magis impetranda erit venia, si ne minora quidem illa, verum operi, quod instituimus, necessaria, præteribo. Nam liber primus ea, quæ sunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, et quæ de ipsâ rhetoricæ substantiâ quærentur, tractabimus. Quinque

deinceps inventioni (nam huic et dispositio subjungitur), quatuor elocutioni (in cujus partem memoria ac pronuntiatio veniunt) dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut qui mores ejus, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, disseramus. His omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulabit, dicendi ratio, quæ non eorum modo scientiâ, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat, et (ut sic dixerim) jus ipsum rhetorices interpretetur; sed alere facundiam, vires augere eloquentiæ possit. Nam plerumque nudæ illæ Artes, nimîâ subtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quidquid est in oratione generosius; et omnem succum ingenii bibunt, et ossa detegunt; quæ, ut esse, et adstringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoque nos non particulam illam, sicut plerique, sed quidquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonstrando. Nam, si, quantum de quâque re dici potest, prosequamur, finis operis non reperiatur. Illud tamen imprimis testandum est, nihil præcepta atque artes valere, nisi adjuvante naturâ. Quapropter, ei, cui deerit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt et alia ingenita quædam adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia, decor: quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari: sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant; sicut et hæc ipsa, sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multâ et continuâ exercitatione, per se nihil prosunt.

CAPUT I.

Igitur, nato filio, pater spem de illo primum quam optimam capiat: ita diligentior a principiis fiet. Falsa enim est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi, quæ tradantur, esse concessam, plerosque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam, contra, plures reperias et faciles in excogitando, et ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale: ac, sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad sævitiam feræ, gignuntur; ita nobis propria est mentis agitatio atque sollertia: unde origo animi cœlestis creditur. Hebetes vero et indociles non magis secundum naturam homines eduntur, quam prodigiosa corpora, et monstris insignia: sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes plurimorum; quæ dum emoritur ætate, manifestum est, non naturam defecisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium: concedo: sed, ut plus efficiat, aut minus. Nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus, ut erit parens factus, acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat. Ante omnia, ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit; certe, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est: recte tamen etiam loquantur. Has primum audiet puer; harum verba effingere imitando conabitur. Et naturâ tenacissimi sumus eorum, quæ rudibus annis percipimus: ut sapor, quo nova imbuas, durat; nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt: nam bona facile mutantur in pejus: nunc quando in bonum verteris vitia? Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni, qui dediscendus sit. In parentibus vero

quamplurimum esse eruditionis optaverim. Verum nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: et Lælii filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur: et Quinti Hortensii filię oratio, apud triumviros habita, legitur, non tantum in sexûs honorem. Nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant: sed sint, propter hoc ipsum, ad cætera magis diligentes. De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem, quod de nutricibus, dictum sit. De pædagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane (quam primam esse curam velim), aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim pejus est iis, qui, paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam et cedere præcipiendi peritis indignantur; et, velut jure quodam potestatis, quâ fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes, stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus: siquidem Leonides, Alexandri pædagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuat, quæ robustum quoque et jam maximum regem ab illâ institutione puerili sunt prosecuta. Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit; præterea plura ac difficiliora superesse. Nam et studio perpetuo, et præstantissimis præceptoribus, et pluribus disciplinis, opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ si quis gravabitur, non rationi defuerit, sed homini. Si tamen non continget, quales maxime velim nutrices pueros habere; pædagogus at unus certe sit assiduus, dicendi non imperitus, qui, si qua erunt ab his præsentente alumno dicta vitiose, corrigat proutinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id, quod prius dixi, bonum esse; hoc, remedium. A Græco

sermone puerum incipere malo : quia Latinus, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus se præbet ; simul quia disciplinis quoque Græcis prius instituentus est, unde et nostræ fluxerunt. Non tamen hoc adeo superstitiose velim fieri, ut diu tantum loquatur Græce aut discat, sicut plerisque moris est. Hinc enim accidunt et oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti, et sermonis ; cui cum Græcæ figuræ assiduâ consuetudine hæserint, in diversâ quoque loquendi ratione pertinacissime durant. Non longe itaque Latina subsequi debent, et cito pariter ire. Ita fiet, ut, cum æquali curâ linguam utramque tueri ceperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis institutos, qui minores septem annis essent, non putaverunt, quod illa primum ætas et intellectum disciplinarum capere, et laborem pati, possit. In quâ sententiâ Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante grammaticum Aristophanem fuerunt : nam is primus Ὑποθηκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse hujus poëtæ. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus vacare curâ volunt, ut Chrysippus. Nam is, quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque jam informandam quam optimis institutis mentem infantium judicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores jam pertinet ? Neque ignoro, toto illo, de quo loquor, tempore, vix tantum effici, quantum conferre unus postea possit annus : sed tamen mihi, qui id senserunt, videntur non tam discentibus in hac parte, quam docentibus, pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt ? Faciant enim aliquid, necesse est. Aut cur hoc, quantulumcumque est, usque ad septem annos, lucrum fastidiamus ? Nam certe quamlibet parum sit, quod contulerit ætatis prior, majora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc, per singulos annos prorogatum, in summam proficit ;

et, quantum in infantiâ præsumentum est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit; ne quod cuique discendum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus; atque eo minus, quod initia literarum solâ memoriâ constant, quæ non modo jam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeo ætatum imprudens, ut instandum teneris protinus acerbe putem, exigendamque plenam operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit, et amaritudinem, semel præceptam, etiam ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit: et rogetur, et laudetur, et [nunquam non scisse] se gaudeat. Aliquando, ipso nolente, doceatur alius, cui invideat. Contendat interim, et sæpius vincere se putet: præmiis etiam, quæ capit illa ætas, evocetur. Parva docemus, instituendum oratorem professi: sed est sua etiam studiis infantiâ: et, ut corporum, mox etiam fortissimorum, educatio a lacte cunisque initium ducit; ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, et loqui primum incertâ voce tentavit, et hæsit circa formas literarum. Nec, si quid discere satis non est, ideo nec necesse est. Quod si nemo reprehendit patrem, qui hæc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea, quæ domi suæ recte faceret, in publicum promit? atque eo magis, quod minora etiam facilius minores percipiant; et, ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari, nisi tenera, non possunt, sic animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele, summo ejus ætatis philosopho, voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia et a perfectissimo quoque optime tractari, et pertinere ad summam, credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis imposuimus gremio, dignum tantâ curâ infantem (quamquam

suus cuique dignus est): pudeatne me in ipsis statim
 elementis etiam breviter docendi monstrare compen-
 dia? Neque enim mihi illud saltem placet, quod
 fieri in plurimis video, ut literarum nomina et con-
 textum, prius quam formas, parvuli discant. Obstat
 hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum
 ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam se-
 quuntur. Quæ causa est præcipientibus, ut, etiam
 cum satis affixisse eas pueris recto illo, quo primum
 scribi solent, contextu videntur, retroagant rursus, et
 variâ permutatione perturbent, donec literas, qui in-
 stituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter,
 optime, sicut hominum, pariter et habitus et nomina
 edocebuntur. Sed, quod in literis obest, in syllabis
 non nocebit. Non excludo autem, id quod est notum,
 irritandæ ad discendum infantiae gratiâ, eburneas
 etiam literarum formas in lusus offerre; vel si quid
 aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inveniri potest,
 quod tractare, intueri, nominare, jucundum sit.
 Cum vero jam ductus sequi cœperit, non inutile erit
 eas tabellæ quam optime insculpi, ut per illos velut
 sulcos ducatur stilus. Nam neque errabit, quemad-
 modum in ceris, (continebitur enim utrimque mar-
 ginibus) neque extra præscriptum poterit egredi; et
 celerius ac sæpius sequendo certa vestigia, [formabit]
 articulos; neque egebit adjutorio manum suam
 manu superimpositâ regentis. Non est aliena res
 (quæ fere ab honestis negligi solet) cura bene ac ve-
 lociter scribendi. Nam, cum sit in studiis præci-
 puum, quoque solo verus ille profectus, et altis ra-
 dicibus nixus paretur, scribere ipsum; tardior stilus
 cogitationem moratur; rudis et confusus intellectu
 caret: unde sequitur alter dictandi, quæ [ex his]
 transferenda sunt, labor. Quare, cum semper et ubi-
 que, tum præcipue in epistolis secretis et familiaribus,
 delectabit ne hoc quidem neglectum reliquisse. Syl-
 labis nullum compendium est: perdiscendæ omnes;

nec, ut fit plerumque, difficillima quæque earum differenda, ut in nominibus scribendis deprehendantur. Quin immo ne primæ quidem memoriæ temere credendum: repetere, et diu inculcare, fuerit utilius; et in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam; nisi cum inoffensa atque indubitata literarum inter se conjunctio suppeditare, sine ullâ cogitandi saltem morâ, poterit: tunc ipsis syllabis verba complecti, et his sermonem connectere incipiat. Incredibile est, quantum moræ lectioni festinatione adjiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio; plus quam possunt audentibus, deinde, cum errârunt, etiam iis quæ jam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde conjuncta; et diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam prospicere in dextrum (quod omnes præcipiunt), et providere, non rationis modo, sed usûs quoque est; quoniam, sequentia intuenti, priora dicenda sunt; et, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur. Illud non pœnitebit curâsse, dum scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus et forte occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguæ secretioris, quas Græci γλωσσαι vocant, dum aliud agitur, ediscere, et inter prima elementa consequi rem, postea proprium tempus desideraturam. Et, quoniam adhuc circa res tenues moramur, ii quoque versus, qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem; et, impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum virorum, et electos, ex poëtis maxime, (namque eorum parvis cognitio gratior est) locos ediscere inter lusum licet. Nam et maxime necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: et ea præcipue

firmatur atque alitur exercitatione; et in iis, de quibus nunc loquimur, ætatibus, quæ nihil dum ipsæ ex se generare queunt, prope sola est, quæ juvari curâ docentium possit. Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quo sit absolutius os, et expressior sermo, ut nomina quædam versusque affectatæ difficultatis ex pluribus et asperrime coëuntibus inter se syllabis catenatos, et velut confragosos, quam citatissime volvant. *Χαλεποί* Græce vocantur: res modica dictu: quâ tamen omissâ, multa linguæ vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

CAPUT II.

Sed nobis jam paulatim accrescere puer, et exire de gremio, ac discere serio, incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, utiliusne sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum, et velut publicis præceptoribus, tradere; quod quidem, cum iis a quibus clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus, video placuisse. Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope publico more privatâ quâdam persuasione dissentiant. Hi duas præcipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum ejus ætatis, quæ sit ad vitia maxime prona, unde causas turpium factorum sæpe existisse utinam falso jactaretur; alteram, quod, quisquis futurus est ille præceptor, liberalius tempora sua impensurus uni videtur, quam si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis: nam, si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honeste, quam vel optime dicendi, videretur. Sed, meâ quidem sententiâ, juncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim

esse oratorem, nisi bonum virum, judico; et fieri, etiam si posset, nolo. De hac re igitur prius. Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrumpuntur interim; sed domi quoque. Adsunt multa ejus rei exempla, tam læsæ (hercle) quam conservatæ sanctissime utrobique opinionis. Naturâ cujusque totum curâque distat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in ætate primâ pudoris: non minorem flagitiis occasionem secreta præbuerint. Nam et esse potest turpis domesticus ille præceptor; nec tutior inter servos malos, quam ingenuos parum modestos, conversatio est. At, si bona ipsius indoles, si non cæca ac sopita parentum socordia est; et præceptorem eligere sanctissimum quemque, (cujus rei præcipua prudentibus cura est) et disciplinam, quæ maxime severa fuerit, licet; et nihilominus amicum, gravem virum, aut fidelem libertum, lateri filii sui adjungere, cujus assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebuntur. Facile erat hujus metus remedium. Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus! Infantiam statim deliciis solvimus. Molli illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, et jam coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam os, instituimus. In lecticis crescunt: si terram attigerint, e manibus utrimque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu et osculo excipimus: nec mirum: nos docuimus; ex nobis audierunt. Nostras amicas, nostros concubinos, vident: omne convivium obscenis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt hæc miseri ante quam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt e

scholis mala ista, sed in scholas afferunt. Verum in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia, nihil prohibet esse istum, nescio quem unum, etiam cum eo qui in scholis eruditur. Sed, etiam si jungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi tenebris ac solitudini prætulissem. Nam optimus quisque præceptor frequentia gaudet, ac majore se theatro dignum putat. At vero minores, ex conscientia suæ infirmitatis, hæreere singulis, et officio fungi quodammodo pædagogorum, non indignantur. Sed præstet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? cum præsertim multo plus secreti studia desiderent. Neque enim scribenti, ediscenti, et cogitanti, præceptor assistit; quorum aliquid agentibus, cujuscumque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis, nec semper, præcunte vel interpretante eget: quando enim tot auctorum notitia contingeret? Ergo modicum tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur. Ideoque per plures ire possunt etiam quæ singulis tradenda sunt: pleraque vero hanc conditionem habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de partitionibus et declamationibus rhetorum; quibus certe quantuscumque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa præceptoris, ut cæna, minus pluribus sufficit; sed, ut sol, universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque de ratione loquendi si disserat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret; tot illa discent, quot audient. At enim emendationi prælectionique numerus obstat. Sit incommodum, (nam quid fere undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen

eo mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus majore se turbâ, quam ut sustinere eam possit, oneraverit: et in primis ea habenda cura est, ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus; nec officium in docendo spectet, sed affectum: ita nunquam erimus in turbâ. Nec sane quisquam, literis saltem leviter imbutus, eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed, ut fugiendæ sint magnæ scholæ (cui ne ipse quidem rei assentior, si ad aliquem merito concurritur), non tamen hoc eo valet, ut fugiendæ sint omnino scholæ: aliud est enim vitare eas, aliud eligere. Et, si refutavimus quæ contra dicuntur, jam explicemus, quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maximâ celebritate et in mediâ reipublicæ luce vivendum est, assuescat jam a tenero non reformidare homines, neque illâ solitariâ et velut umbratili vitâ pallescere. Excitanda mens et attollenda semper est, quæ in hujusmodi secretis aut languescit, et quemdam velut in opaco situm ducit, aut contra tumescit inani persuasionem. Necesse est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde, cum proferenda sunt studia, caligat in sole, et omnia nova offendit, ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimæ durant, religiosâ quâdam necessitudine imbutæ. Neque enim est sanctius, sacris iisdem, quam studiis, initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cum se a congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregârit? Adde, quod domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipiuntur; in scholâ, etiam quæ aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi. Proderit alicujus objurgata desidia: proderit laudata industria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superâsse majores. Accendunt

omnia hæc animos : et, licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Non inutilem scio servatum esse a præceptoribus meis morem, qui, cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant : et ita superiore loco quisque declamabat, ut præcedere profectu videbatur. Hujus rei judicia præbebantur : ea nobis ingens palmæ contentio : ducere vero classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat : tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, et dolor victum ad depellendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces subdidisse, quam exhortationes docentium, pædagogorum custodiam, vota parentum, (quantum animi mei conjecturâ colligere possum) contenderim. Sed, sicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiscipulorum quam præceptoris jucundior, hoc ipso quod facilior, imitatio est. Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendæ, quam summam putant, eloquentiæ audebunt : proxima amplectuntur magis, ut vites, arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut ipsius etiam magistri (si tamen ambitiosis utilia præferet) hoc opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare vires suas, et ad intellectum audientis descendere. Nam, ut vascula oris angusti superfusam humoris copiam respuunt : sensim autem influentibus, vel etiam instillatis, complentur ; sic, animi puerorum quantum excipere possint, videndum est : nam majora intellectu, velut parum apertos ad percipiendum animos non subibunt. Utile igitur est habere, quos imitari primum, mox vincere velis : ita paulatim et superiorum spes erit. His adjicio, præceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo

posse concipere singulis tantum præsentibus, quod illâ celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo: hunc affici, hunc concipere imagines rerum, et transformari quodammodo ad naturam eorum, de quibus loquimur, necesse est. Is porro, quo generosior celsiorque est, hoc majoribus velut organis commovetur: ideoque et laude crescit, et impetu augetur, et aliquid magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, vim dicendi, tantis comparatam laboribus, ad unum auditorem demittere. Pudet supra modum sermonis attolli. Et sane concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi et corporis motum, sudorem, ut alia præteream, et fatigationem, audiente uno; nonne quiddam pati furori simile videatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

CAPUT III.

Tradito sibi puero, docendi peritus ingenium ejus in primis naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis præcipuum memoria est. Ejus duplex virtus, facile percipere, et fideliter continere. Proximum, imitatio: nam id quoque est docilis naturæ; sic tamen, ut ea, quæ discit, effingat, non habitum forte et incessum, et si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur: nam probus quoque in primis erit ille vere ingeniosus; alioqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quam mali. Probus autem ab illo segni et jacente plurimum aberit. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: sequetur tamen magis, quam præcurret. Illud ingeniorum velut præcox genus non temere unquam pervenit ad frugem. Hi sunt, qui parva fa-

cile faciunt; et, audaciâ provecti, quidquid illic possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in proximo est: verba continuant: hæc vultu interrito, nullâ tardati verecundiâ, proferunt. Non multum præstant, sed cito. Non subest vera vis, nec penitus immissis radicibus nititur: ut, quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt: et imitatæ spicas herbulæ, inanibus aristis ante messem flavescent. Placent hæc annis comparata: deinde stat profectus, admiratio decrescit. Hæc cum animadverterit, prospiciat deinceps, quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi: quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat. Hic erit alendus ambitu; hunc mordebit objurgatio; hunc honor excitabit; in hoc desidiâ nunquam verebor. Danda est tamen omnibus aliqua remissio; non solum, quia nulla res est, quæ perferre possit continuum laborem; atque ea quoque, quæ sensu et animâ carent, ut servare vim suam possint, velut alternâ quiete retenduntur; sed quod studium discendi voluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque et virium plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, et acriorem animum, qui fere necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est et hoc signum alacritatis: neque illum tristem, semperque demissum, sperare possum erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoque, maxime naturali ætatibus illis, impetu jaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatæ, aut otii consuetudinem nimiae. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cujusque generis quæstiunculis æmulantur. Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt: modo nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus, quid rectum

pravumque sit, discat, tum vel maxime formanda, cum simulandi nescia est, et præcipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quam corrigas, quæ in pravum induruerunt. Protinus ergo, ne quid cupide, ne quid improbe, ne quid impotenter faciat, monendus est puer: habendumque in animo semper illud Virgilianum,

Adco in teneris consuescere multum est.

Cædi vero discentes, quamquam et receptum sit, et Chrysippus non improbet, minime velim: primum, quia deforme atque servile est, et certe (quod convenit, si ætatem mutes) injuria: deinde, quod si cui tam est mens illiberalis, ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæque mancipia, durabitur: postremo, quod ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc fere negligentia pædagogorum sic emendari videtur, ut pueri non facere, quæ recta sunt, cogantur, sed, cum non fecerint, puniantur. Denique, cum parvulum verberibus coëgeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, et majora discenda sunt? Adde quod multa vapulantibus dictu deformia, et mox verecundiæ futura, sæpe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum, et abjicit, atque ipsius lucis fugam et tædium dictat. Jam si minor in deligendis custodum et præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere, in quæ probra nefandi homines isto cædendi jure abutantur, quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est, quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, et injuriæ obnoxiam, nemini debere nimium licere. Nunc, quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit orator, et quæ in quâque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

CAPUT IV.

Primus in eo, qui legendi scribendique adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert, de Græco an de Latino loquar; quamquam Græcum esse priorem placet: utrique eadem via est. Hæc igitur professio, cum brevissime in duas partes dividatur, *recte loquendi* scientiam, et *poëtarum enarrationem*, plus habet in recessu quam fronte promittit. Nam et scribendi ratio conjuncta cum *loquendo* est, et enarrationem præcedit *emendata lectio*; et mixtum his omnibus *judicium* est: quo quidem ita severe sunt usi veteres grammatici, ut non versus modo censoriâ quâdam virgulâ notare, et libros, qui falso viderentur inscripti, tamquam subditicios, submovere familiâ permiserint sibi; sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poëtas legisse satis est: excutiendum omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed verba, quæ frequenter jus ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammaticæ potest esse perfecta, cum ei de metris rhythmisque dicendum sit: nec, si rationem siderum ignoret, poëtas intelligat; qui (ut alia mittam) toties ortu occasuque signorum in declarandis temporibus utuntur: nec ignara philosophiæ, cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos ex intimâ quæstionum naturalium subtilitate repetitos, tum vel propter Empedoclem in Græcis, Varronem ac Lucretium in Latinis, qui præcepta sapientiæ versibus tradiderunt. Eloquentiâ quoque non mediocri est opus, ut de unâquâque earum, quas demonstravimus, rerum, dicat proprie et copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem ac jejunam, cavillantur: quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter jecerit, quidquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, jucunda senibus, dulcis secretorum

comes, et quæ vel sola omni studiorum genere plus habet operis, quam ostentationis. Ne quis igitur, tamquam parva, fastidiat grammatices elementa: non quia magnæ sit operæ, consonantes a vocalibus discernere, ipsasque eas in semivocalium numerum mutarumque partiri; sed quia interiora velut sacri hujus adeuntibus apparebit multa rerum subtilitas, quæ non modo acuerè ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit. An cujuslibet auris est exigere literarum sonos? non (hercule) magis, quam nervorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendant rerum tenuitatem, Desintne aliquæ nobis necessariae literæ, non cum Græca scribimus (tum enim ab iisdem duas mutua-mur), sed proprie in Latinis, ut in his, *Servus*, et *Vulgus*, Æolicum digamma desideratur. Et medius est quidam *U* et *I* literæ sonus. Non enim sic *optimum* dicimus, ut *opimum*: et in *Here*, neque *E* plane neque *I* auditur. An rursus aliæ redundant, præter illam adspirationis notam *F*, quæ si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit *F*: ut *K*, quæ et ipsa quorundam nominum nota est; et *Q*, cujus similis effectus specieque, nisi quod paulum a nostris obliquatur, *Koppa* apud Græcos nunc tantum in numero manet; et nostrarum ultima *X*, quâ tamen carere potuimus, si non quæsissemus. Atque, etiam in ipsis vocalibus, grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia *Jam* sicut *Tum* scribitur, et *Quos* ut *Cos*. At, quæ ut vocales junguntur, aut unam longam faciunt, ut veteres scripsêre, qui geminatione earum, velut apice, utebantur; aut duas: nisi quis putat etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri, quod nequit, si non aliquæ officio consonantium fungantur. Quæret etiam hoc, quomodo duabus demum vocalibus in se ipsas coëundi natura sit, cum consonantium nulla, nisi alteram frangat. Atqui litera *I* sibi insidit; *Coniicit* enim est ab illo *Jacit*: et *V*, quomodo nunc scribitur

Vulgus et Servus. Sciat etiam Ciceroni placuisse
Aiio Maiiamque geminatâ *I* scribere: quod si est,
 etiam jungetur, ut consonans. Quare discat puer,
 quid in literis proprium, quid commune, quæ cum
 quibus cognatio: nec miretur, cur ex *Scantno* fiat
Scabellum, aut a *Pinna* (quod est acutum) securis
 utrimque habens aciem, *Bipennis*; ne illorum sequa-
 tur errorem, qui, quia a pennis duabus hoc esse
 nomen existimant, *pinnas* avium dici volunt. Neque
 has modo noverit mutationes, quas afferunt decli-
 natio, aut præpositio, ut *secat secuit, cadit excidit,*
cædit cecidit, calcat exculcat: et sic a *lavando lotus*,
 et inde rursus *illotus*, et mille alia: sed et quæ rectis
 quoque casibus ætate transierunt: nam, ut *Valesii* et
Fusii in *Valerios Furiosque* venerunt: ita *arbos,*
labos, vapos etiam, et *clamos, ac lases*, ætatis fuerunt.
 Et hæc ipsa *S* litera, ab his nominibus exclusa, in
 quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare* atque
pultare dicebant: quin *fordecum fædusque*, pro adspi-
 ratione, *Vau* simili literâ utentes: nam contra Græ-
 ci adspirare solent ϕ , ut, pro Fundanio, Cicero tes-
 tem, qui primam ejus literam dicere non posset, irri-
 det. Sed *B* quoque in locum aliarum dedimus ali-
 quando, unde *Burrus* et *Bruges*, et *Balana*. Necnon
 eadem fecit ex *duello* bellum, unde *Duellios* quidam
 dicere *Bellios* ausi. Quid *stlotum stlitesque*? Quid
T literæ cum *D* quædam cognatio? Quare minus
 mirum, si in vetustis operibus urbis nostræ, et cele-
 bribus templis, legantur *Alexanter* et *Cassantra*.
 Quid *O* atque *U* permutatæ invicem? ut *Hecoba* et
notrix, Culchides, et *Pulyxena*, scriberentur; ac, ne
 in Græcis id tantum notetur, *dederont*, ac *probave-*
ront. Sic *Ὀδυσσεύς*, quem *Ὀδυσσεύς* fecerunt *Æoles*,
 ad *Ulysem* deductus est. Quid? non *E* quoque *I*
 loco fuit? ut *Menerva*, et *leber*, et *magester*, et *Di-*
jove et *Vejove*, pro *Dijovi* et *Vejovi*? Sed mihi lo-
 cum signare satis est. Non enim doceo, sed admoneo
 docturos. Inde in syllabas cura transibit, de quibus

in orthographiâ pauca annotabo. Tum videbit, ad quem hoc pertinet, quot et quæ sint partes orationis: quamquam de numero parum convenit. Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles atque Theodectes, *verba modo et nomina et convictiones* tradiderunt; videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam, (quia alterum est, quod loquimur, alterum, de quo loquimur) in convictionibus autem complexum eorum esse judicaverunt, quas *conjunctiones* a plerisque dici scio; sed hæc videtur ex συνδεσµοῦ magis propria translatio. Paulatim, a philosophis, ac maxime Stoïcis, auctus est numerus: ac primum convictionibus *articuli* adjecti, post *præpositiones*; nominibus *appellatio*, deinde *pronomen*, deinde mixtum verbo *participium*, ipsis verbis *adverbia*. Noster sermo articulos non desiderat; ideoque in alias partes orationis sparguntur. Sed accedit superioribus *interjectio*. Alii tamen ex idoneis duntaxat auctoribus octo partes secuti sunt, ut Aristarchus, et ætate nostrâ Palæmon, qui *vocabulum*, sive *appellationem*, nomini subjecerunt, tamquam species ejus. At ii, qui aliud *nomen*, aliud *vocabulum* faciunt, novem. Nihilominus fuerunt, qui ipsum adhuc *vocabulum* ab *appellatione* diducerent, ut esset *vocabulum* corpus visu tactuque manifestum, *domus*, *lectus*; *appellatio*, cui vel alterum deest, vel utrumque, *ventus*, *cælum*, *Deus*, *virtus*. Adjiciebant et *asseverationem*, ut *heu*: et *attrectationem*, ut *fasceatim*: quæ mihi non approbantur. *Vocabulum* an *appellatio* dicenda sit προσήγορια, et subjienda nomini, necne, quia parvi refert, liberam opinaturis relinquo. Nomina declinare et verba imprimis pueri sciant: neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium possunt; quod etiam monere supervacuum fuerat, nisi ambitiosâ festinatione plerique a posterioribus inciperent; et, dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio morarentur. At, si quis et didicerit satis, et (quod non minus deesse interim solet) voluerit do-

cere quæ didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, et quæ sint duobus omnibusve communia. Nec statim diligentem putabo, qui *promiscua*, quæ et *epicæna* dicuntur, ostenderit, in quibus sexus uterque per alterum apparet; aut quæ femininâ positione *mares*, neutrali *feminas* significant, qualia sunt, *Murena*, et *Glycerium*. Scrutabitur mille præceptor acer atque subtilis origines nominum; ut quæ ex habitu corporis *Rufos Longosque* fecerunt: (ubi erit aliud secretius, ut *Sullæ*, *Burrhi*, *Galbæ*, *Planci*, *Pansæ*, *Scauri*, taliaque) et ex casu nascentium; hinc *Agrippa*, et *Opiter*, et *Cordus*, et *Postumus* erunt: et ex iis, quæ post natos eveniunt; unde *Vopiscus*. Jam *Cottæ*, *Scipiones*, *Lænates*, *Serani* sunt, et ex variis causis. Gentes quoque ac loca, et alia multa, reperias inter nominum causas. In servis jam intercidit illud genus, quod ducebatur a domino, unde *Marcipores*, *Publiporesque*. Quærat etiam, sitne apud Græcos vis quædam sexti casûs, et apud nos quoque septimi. Nam, cum dico, *hastâ percussi*, non utor ablativi naturâ; nec, si idem Græce dicam, dativi, τῷ δορῇ. Sed in verbis quoque quis est adeo imperitus, ut ignoret genera, et qualitates, et personas, et numeros? Literarii pæne ista sunt ludi et trivialis scientiæ. Jam quosdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenentur. Nam et quædam, *participia*, an *verbi appellationes* sint, dubitari potest, quia aliud alio loco valent, ut *lectus* et *sapientis*. Quædam verba appellationibus similia, ut *fraudator*, *nutritor*. Jam, *Itur in antiquam silvam*, nonne propriæ cujusdam rationis est? nam quod initium ejus invenias? cui simile *Fletur* accipimus, aliter ut,

Panditur interea domus omnipotentis Olympi;
 aliter ut,

. . . Totis usque adeo turbatur agris . . .

Est etiam quidam tertius modus, ut *urbs habitatur*: unde et *campus curritur*, *mare navigatur*. *Pransus* quoque atque *potus* diversum valent, quam indicant. Quid? quod multa verba non totum declinationis ordinem ferunt? quædam etiam mutantur, ut *fero* in præterito: quædam tertiæ demum personæ figurâ dicuntur, ut *licet*, *piget*: quædam simile quiddam patiuntur *vocalibus in adverbium transeuntibus*: nam, ut *noctu* et *diu*, ita *dictu* et *factu*. Sunt enim hæc quoque verba participialia quidem, non tamen qualia *dicto*, *factoque*.

CAPUT V.

Jam cum omnis oratio tres habeat virtutes, ut *emendata*, ut *dilucida*, ut *ornata* sit (quia dicere apte, quod est præcipuum, plerique ornatui subjiunt), totidem vitia, quæ sunt supradictis contraria, emendate loquendi regula, quæ grammatices prior pars est, examinet. Hæc exigitur *verbis*, aut *singulis* aut *pluribus*. *Verba* nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus est, alter, qui omnia, per quæ sermo nectitur, significat, ut apud Horatium,

Verbaque provisam rem non invita sequentur;

alter, in quo est una pars orationis, *lego*, *scribo*: quam vitantes ambiguitatem, quidam dicere maluerunt, *voces*, *dictiones*, *locutiones*. *Singula* sunt aut *nostra* aut *peregrina*, aut *simplicia* aut *composita*, aut *propria* aut *translata*, aut *usitata* aut *ficta*. Uni verbo vitium sæpius, quam virtus, inest. Licet enim dicamus aliquid proprium, speciosum, sublime, nihil tamen horum, nisi in complexu loquendi serieque, contingit: laudamus enim verba bene rebus accommodata. Sola est quæ notari possit velut *vocalitas*, quæ *Ευφωνία* dicitur; cujus in eo delectus est, ut inter duo, quæ idem significant, ac tantumdem va-

lent, quod melius sonet, malis. Prima *barbarismi* ac *solacismi* fœditas absit. Sed, quia interim excusantur hæc vitia aut consuetudine, aut auctoritate, aut vetustate, aut denique vicinitate virtutum (nam sæpe a figuris ea separare difficile est), ne quem tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendant; de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim vitium, quod fit in singulis verbis, sit *barbarismus*. Occurrat mihi forsitan aliquis: Quid hic promissor tanti operis dignum? aut quis hoc nescit, alios barbarismos *scribendo* fieri, alios *loquendo*? (quia, quod male scribitur, male etiam dici necesse est; qui vitiose dixerit, non utique et scripto peccat:) illud prius *adjectione*, *detractione*, *immutatione*, *transmutatione*; hoc secundum, *divisione*, *complexione*, *adspiratione*, *sono*, contineri? Sed, ut parva sint hæc, pueri docentur adhuc, et grammaticos officii sui commonemus. Ex quibus si quis erit plane inpolitus, et vestibulum modo artis hujus ingressus, intra hæc, quæ profitentium commentariolis vulgata sunt, consistet: doctiores multa adjicient; vel hoc primum, quod *barbarismum* pluribus modis accipimus. Unum, in *gente*, quale sit, si quis *Afrum* vel *Hispanum* Latinæ orationi nomen inserat: ut ferum, quo rotæ vinciuntur, dici solet *canthus*, quamquam eo, tamquam recepto, utitur Persius: sicut Catullus *ploxenum* circa Padum invenit: et, in oratione Labieni (sive illa Cornelii Galli est) in Polliionem, *casnar*, assectator, e Galliâ ductum est: nam *mastrucam*, quod Sardum est, illudens Cicero ex industriâ dixit. Alterum *genus barbarismi* accipimus, quod fit animi naturâ, ut is, a quo insolenter quid aut minaciter aut crudeliter dictum sit, barbære locutus existimetur. Tertium est illud vitium *barbarismi*, cujus exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam quisque fingere potest, ut verbo, cui libebit, adjiciat litteram syllabamve; vel detrahat; aut aliam pro aliâ,

aut eandem alio, quam rectum est, loco ponat. Sed quidam fere, in jactationem eruditionis, sumere illa ex poetis solent, et auctores, quos prælegunt, criminantur. Scire autem debet puer, hæc apud scriptores carminum aut veniâ digna, aut etiam laude, duci: potiusque illa docendi erunt minus vulgata. Nam duos in uno nomine faciebat barbarismos *Tinca Placentinus* (si reprehendenti *Hortensio* credimus) *preculam* pro *pergulam* dicens, et immutatione, cum *C* pro *G* uteretur, et transmutatione, cum *R* præponeret *E* antecedenti. At in eâdem vitii geminatione *Metico Suffetico* dicens *Ennius*, poetico jure defenditur. Sed in prosâ quoque est quædam jam recepta immutatio. Nam *Cicero Canopitarum* exercitum dicit; ipsi *Canobon* vocant: et *Tharsomenum*, pro *Thrasumeno*, multi auctores, etiamsi est in eo transmutatio, vindicaverunt: similiter alia: nam sive [est *assentior*,] *Sisenna* dixit *assentio*, multique et hunc et analogiam secuti; sive illud verum est, hæc quoque pars consensu defenditur. At ille pexus pinguisque doctor aut illic detractionem, aut hic adjectionem, putabit. Quid? quod quædam, quæ singula procul dubio vitiosa sunt, juncta sine reprehensione dicuntur? Nam [et] *dua* et *tre* [et] *pondo* diversorum generum sunt barbarismi: at *duapondo* et *trepondo* usque ad nostram ætatem ab omnibus dictum est; et recte dici *Messala* confirmat. Absurdum forsân videatur dicere barbarismum, quod est unius verbi vitium, fieri per numeros, aut genera, sicut solæcismum: *scala* tamen et *scopa*, contraque *hordeu* et *mulsa*, licet literarum mutationem, detractionem, adjectionem non habeant, non alio vitiosa sunt, quam quod pluralia singulariter, et singularia pluraliter efferuntur: et *gladia* qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti, culpâ quorundam pervicacium perplexæ, videar et ipse quæstionem addidisse. Plus exigunt subtilitatis, quæ accidunt in dicendo vitia, quia ex-

empla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in versus inciderunt, ut διαίρεσις, *Europai*; et ei contrarium vitium, quod συναίρεσις et συναλοιφὴν Græci vocant, nos *complexionem* dicimus; qualis est apud P. Varronem,

Cum te, flagranti dejectum fulmine, Phathon....

nam, si esset prosa oratio, easdem literas enuntiare veris syllabis licebat. Præterea, quæ fiunt spatio, sive cum syllaba correpta producitur, ut,

Italiam fato profugus....

seu longa corripitur, ut, *Unius ob noxam et furias*, extra carmen non deprehendas; sed nec in carmine vitia ducenda sunt. Illa vero non nisi aure exiguntur, quæ fiunt per sonos: quamquam per adspirationem, sive adjicitur vitiose, sive detrahitur, apud nos potest quæri, an in scripto sit vitium, si *H* litera non est notata? cujus quidem ratio mutata cum temporibus est sæpius. Parcissime eâ veteres usi etiam in vocabulis, cum *ædos*, *ircosque* dicebant. Diu deinde servatum, ne consonantibus adspiraretur, ut in *Graccis*, et *triumpis*. Erupit brevi tempore nimius usus, ut *choronæ*, *chenturiones*, *præchones*, adhuc quibusdam inscriptionibus maneant: quâ de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usque vehementer, et comprehendere, et mihi: nam *mehe* quoque pro *me* apud antiquos, tragædiarum præcipue scriptores, in veteribus libris invenimus. Adhuc difficilior observatio est per *tenores*, (quos quidem ab antiquis dictos *tonores* comperi, ut videlicet declinato a Græcis verbo, qui τόνους dicunt), vel accentus, quas Græci προσωδίας vocant, cum acuta et gravis alia pro aliâ ponitur, ut in hoc, *Camillus*, si acuitur prima: aut gravis pro flexâ, ut *Cethegus*, et hic prima acuta; nam sic media mutatur: aut flexa pro gravi, ut apice circumductâ sequente, quam ex duabus syllabis in unam cogentes, et deinde flecten-

tes, dupliciter peccant. Sed id sæpius in Græcis nominibus accidit: ut *Atræus*, quem, nobis juvenibus, doctissimi senes acutâ primâ dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset; item *Terei*, *Nerei*que. Hæc de accentibus tradita. Cæterum jam scio, quosdam eruditos, nonnullos etiam grammaticos, sic docere ac loqui, ut, propter quædam vocum discrimina, verbum interim acuto sono finiant, ut in illis,

.... *Quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos* . . .

ne, si gravem posuerint secundam, *circus* dici videatur, non *circuitus*. Item *quantum*, *quale*, interrogantes, gravi; comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in adverbiiis fere solis ac pronominiibus vindicant; in cæteris veterum legem sequuntur. Mihi videtur conditionem mutare, quod his locis verba jungimus. Nam, cum dico, *circum litora*, tamquam unum enuntio, dissimulatâ distinctione: itaque, tamquam in unâ voce, una est acuta: quod idem accidit in illo,

Trojæ qui primus ab oris.

Evenit, ut metri quoque conditio mutet accentum: ut

Pecudes, pictæque volucres:

nam *volucres* mediâ acutâ legam; quia, etsi brevis naturâ, tamen positione longa est, ne faciat iambum, quem non recipit versus heroïcus. Separata vero hæc a præcepto nostro non recedent; aut, si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur; cujus difficilior apud Græcos observatio est (quia plura illis loquendi genera, quas *Διειλεκτους* vocant; et, quod alias vitiosum, interim alias rectum est), apud nos vero brevissima ratio. Namque, in omni voce, *acuta* intra numerum trium syllabarum continetur, sive hæ sint in verbo solæ, sive ultimæ; et, in his, aut proxima extremæ, aut ab eâ tertia. Trium porro,

de quibus loquor, media longa aut acuta aut flexa erit : eodem loco brevis utique gravem habebit sonum ; ideoque positam ante se, id est ab ultimâ tertiam, acuet. Est autem in omni voce utique acuta, sed nunquam plus unâ ; nec ultima unquam ; ideoque in dissyllabis prior. Præterea nunquam in eâdem flexa et acuta, quoniam eadem flexa et acuta. [Itaque] neutra claudet vocem Latinam. Ea vero, quæ sunt syllabæ unius, erunt acuta aut flexa, ne sit aliqua vox sine acutâ. Et illa per sonos accidunt, quæ demonstrari scripto non possunt, vitia oris et linguæ : *ιωτακισμους* et *λαμβδαικισμους*, *ισχυοτητας*, et *πλατσιασμους*, feliciores fingendis nominibus Græci vocant : sicut *κοιλοστομιαν*, cum vox quasi in recessu oris auditur. Sunt etiam proprii quidam et inevitabiles soni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, quæ supra diximus, vitiis, erit illa, quæ vocatur *ορθοεπεια*, id est, emendata cum suavitate vocum explanatio : nam sic accipi potest *recta*. Cætera vitia omnia ex pluribus vocibus sunt, quorum est *solæcismus* ; quamquam circa hoc quoque disputatum est : nam etiam qui complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi corrigi possit, in verbo esse vitium, non in sermone, contendunt. Cum sive *amaræ corticis*, seu *medio cortice*, per genus facit solæcismum, (quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusque Virgilius auctor ; sed fingamus utrumlibet non recte dictum) mutatio vocis alterius, in quâ vitium erat, rectam loquendi rationem sic reddit, ut *amari corticis* fiat, vel *mediâ cortice* : quod manifestæ calumniæ est : neutrum enim vitiosum separatum est, sed compositione peccatur, quæ jam sermonis est. Illud eruditius quæritur, an in singulis quoque verbis possit fieri solæcismus ; ut si unum quis ad se vocans, dicat, *Venite* ; aut si, plures a se dimittens, ita loquatur, *Abi*, aut, *Discede*. Necnon, cum responsum ab interrogatione

dissentit; ut si, dicenti, *Quem video?* ita occurras, *Ego*. In gestu etiam nonnulli putant idem vitium inesse, cum aliud voce, aliud nutu vel manu, demonstratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque plane dissentio: nam id fateor posse accidere voce unâ, non tamen aliter, quam si sit aliquid, quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa referatur: ut *solæcismus* ex complexu fiat eorum, quibus res significantur, et voluntas ostenditur. Atque, ut omnem effugiam cavillationem, fit aliquando in uno verbo, nunquam in solo verbo. Per quot autem et quas accidat species, non satis convenit. Qui plenissime, quadripartitam volunt esse rationem, nec aliam, quam barbarismi, ut fiat adjectione, ut, *Veni de Susis in Alexandriam*: detractio, *Ambulo viam, Ægypto venio, Ne hoc fecit*: transmutatione, quâ ordo turbatur, *Quoque ego, Enim hoc voluit, Autem non habuit*: ex quo genere an sit igitur, in initio sermonis positum, dubitari potest, quia maximos auctores in diversâ fuisse opinione video, cum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperitur. Hæc tria genera quidam diducunt a solæcismo, et adjectionis vitium, *πλεονασµον* detractio, *ἐλλειψιν* inversionis, *αναστροφην* vocant: quæ si in speciem solæcismi cadant, *ὑπερβατον* quoque appellari eodem modo posse. *Immutatio*, sine controversiâ, est, cum aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partesprehendimus, frequentissime in verbo, quia plurima huic accidunt; ideoque in eo fiunt *solæcismi* per genera, tempora, personas, modos, (sive cui status eos dici, seu qualitates, placet) vel sex, vel (ut alii volunt) octo: nam totidem vitiorum erunt formæ, in quot species eorum quidque, de quibus supra dictum est, diviseris. Præterea *numeros*, in quibus nos *singularem* ac *pluralem* habemus, Græci et *δυνον*: quamquam fuerunt, qui nobis quoque adjicerent dualem, *scripsere, legere*; quod evitandæ asperitatis gratiâ molitum est, ut, apud veteres, pro

male mereris, male merere : ideoque, quod vocant *duale*, in illo solo genere consistit ; cum apud Græcos et in verbi totâ fere ratione, et in nominibus, deprehendatur, et sic quoque rarissimus ejus sit usus ; apud nostrorum vero neminem hæc observatio reperiatur : quin e contrario, *Devenère locos*, et *Conticuère omnes*, et *Consedère duces*, aperte nos doceant, nihil horum ad duos pertinere ; *Dixère* quoque (quamquam id Antonius Rufus ex diverso ponit exemplum) de pluribus patronis præco pronuntiet. Quid ? non Livi^{us}, circa initia statim primi libri, *Tenuère*, inquit, *arcem Sabini* ? et mox, *In adversum Romanⁱ subiære* ? Sed quem potius ego, quam M. Tullium, sequar ? qui, in Oratore, *Non reprehendo*, inquit, *scripsère* : scripserunt esse verius sentio. Similiter in vocabulis et nominibus fit *solæcismus genere, numero*, proprie autem *casibus*. Quidquid eorum alteri succedet, huic parti subjungatur licet ; per *comparationes* et *superlaciones* ; itemque in quibus *patrium* pro *possessivo* dicitur, vel contra. Nam vitium quod fit per quantitatem, ut *magnum peculiolum*, erunt qui *solæcismum* putent ; quia pro nomine integro positum sit deminutum. Ego dubito, an id *improprium* potius appellem : significatione enim deerrat. *Solæcismi* porro vitium non est in sensu, sed in complexu. In *participio*, per *genus* et *casum*, ut in vocabulo ; per *tempora*, ut in verbo ; per *numerum*, ut in utroque, peccatur. *Pronomen* quoque *genus, numerum, casus* habet, quæ omnia recipiunt hujusmodi errorem. Fiunt *solæcismi*, et quidem plurimi, per partes orationis ; sed id tradere satis non est, ne ita demum vitium esse credat puer, si pro aliâ ponatur alia, ut *verbum*, ubi *nomen* esse debuerit, vel *adverbium*, ubi *pronomen*, et similia. Nam sunt quædam cognata, ut dicunt, id est ejusdem generis, in quibus, qui aliâ specie, quam oportet, utetur, non minus, quam ipso

genere permutato, deliquerit. Nam et *an*, et *aut*,
 conjunctiones sunt; male tamen interrogos, *hic*, *aut*
ille sit? et *ne* ac *non*, adverbia; qui tamen dicat
 pro illo, *Ne feceris*, *Non feceris*, in idem incidat
 vitium, quia alterum negandi *est*, alterum vetandi.
 Hoc amplius *intro* et *intus*, loci adverbia: *Eo*
 tamen *intus*, et *Intro sum*, solæcismi sunt. Eadem
 in diversitate *pronominum*, *interjectionum*, *præposi-*
tionum, accidunt. Est enim *solæcismus* in oratione
 comprehensionis unius sequentium ac priorum inter
 se inconueniens positio. Quædam tamen et faciem
solæcismi habent, et dici vitiosa non possunt, ut
tragædia Thyestes, et *ludi Floralia* ac *Megalesia*,
 (quamquam hæc sequenti tempore interciderunt)
 nunquam aliter a veteribus dicta. *Schemata* igitur
 nominabuntur, frequentiora quidem apud poëtas,
 sed oratoribus quoque permissa. Verum *schema* fere
 habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem
 paulo ante promisimus, loco. Sed hoc quoque, quod
schema vocatur, si ab aliquo per imprudentiam fac-
 tum erit, *solæcismi* vitio non carebit. In eâdem
 specie sunt, sed *schemate* carent, ut supra dixi, no-
 mina feminina, quibus mares utuntur, et neutralia,
 quibus feminae. Hactenus de *solæcismo*. Neque
 enim artem grammaticam componere aggressi sumus:
 sed, cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire
 nolimus. Hoc amplius, ut institutum ordinem se-
 quar, verba aut Latina aut peregrina sunt. *Peregrina*
 porro ex omnibus (prope dixerim) gentibus, ut homi-
 nes, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de
Tuscis et *Sabinis*, et *Prænestinis* quoque: nam, ut
 eorum sermone utentem, Vectium Lucilius insecta-
 tur, quemadmodum Pollio deprehendit in Lævio Pata-
 vinitatem: licet omnia Italica pro Romanis habeam.
 Plurima Gallica valuerunt, ut *rheda* ac *petorritum*;
 quorum altero Cicero tamen, altero Horatius utitur.
 Et *mappam* quoque, usitatum circo nomen, Pœni sibi

vindicant: et *gurdos*, quos pro stolidis accipit vulgus, ex Hispaniâ duxisse originem audiui. Sed hæc divisio mea ad Græcum præcipue sermonem pertinet: nam et maximâ ex parte Romanus inde conversus est; et confessis quoque Græcis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnunquam mutuuntur. Inde illa quæstio exoritur, an eâdem ratione per casus duci externa, quâ nostra, conveniat. Ac, si reperias grammaticum veterum amatorem, neget quidquam ex Latinâ ratione mutandum; quia, cum sit apud nos casus ablativus, quem illi non habent, parum conveniat, uno casu nostro, {quinque Græcis uti: quin etiam laudet virtutem eorum, qui potentiores facere linguam Latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur: inde *Castorem*, mediâ syllabâ productâ, pronuntiârunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas *Castor*, literas exit: et, ut *Palæmo* ac *Telamo*, ut *Plato*, (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur, retinuerunt; quia Latinum, quod *O* et *N* literis finiretur, non reperiebant. Ne in *A* quidem atque *S* literas exire temere masculina Græca nomina recto casu patiebantur: ideoque et apud Cælium legimus, *Pelia Cincinnatus*; et apud Messalam, *Benefecit Euthia*; et apud Ciceronem, *Hermagora*: ne miremur, quod ab antiquorum plerisque *Ænea* et *Anchisa* sit dictus: nam si, ut *Mæccenas*, *Suffenas*, *Asprenas*, dicerentur, genitivo casu non *E* literâ, sed *TIS* syllabâ, terminarentur. Inde *Olympo* et *tyranno* acutam mediam syllabam dederunt, quia, duabus longis sequentibus, primam brevem acui noster sermo non patitur. Sic genitivus *Achilli* et *Ulyssi* fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt Græcis nominibus Græcas declinationes potius dare; quod tamen ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Ne-

que enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem*; quamquam, secutus antiquos, C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Sed auctoritatem consuetudo superavit. In cæteris, quæ poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui Græcam figuram sequi malit, non Latine quidem, sed citra reprehensionem, loquetur. Simples voces, primâ positione, id est naturâ suâ, constant: compositæ, aut præpositionibus subjunguntur, ut *innocens*; interdum repugnantibus inter se duabus, quale est *imperterritus*; alioqui possunt aliquando continuari duæ, ut *incompositus*, *reconditus*, et, quo Cicero utitur, *subabsurdum*: aut e duobus quasi corporibus coalescunt, ut *maleficus*: nam ex tribus nostræ utique linguæ non concesserim: quamvis *capsis* Cicero dicat compositum esse ex *cape si vis*; et inveniantur, qui *Lupercalia* æque tres partes orationis esse contendunt, quasi *lucre per caprum*: nam *Suovetaurilia* jam persuasum est esse ex *suc, ove, et tauro*. Et sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoque est. Sed hæc non tam ex tribus, quam ex particulis trium, coeunt. Cæterum etiam ex præpositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius:

..... *Nerci*
Repandirostrum, incurvicervicum, pecus.

Junguntur autem aut ex duobus Latinis integris, ut *superfui, subterfugi* (quamquam, ex integris an composita sint, quaritur); aut ex integro et corrupto, ut *malevolus*; aut ex corrupto et integro, ut *noctivagus*; aut ex duobus corruptis, ut *pedisequus*; aut ex nostro et peregrino, ut *biclinium*; aut contra, ut *epitogium*, et *Anticato*; aut ex duobus peregrinis, ut *epirhedium*: nam, cum sit præpositio *ἐπι* Græca, *rheda* Gallicum, nec Græcus tamen nec Gallus utitur composito; Romani suum ex utroque alieno fecerunt. Frequenter autem præpositiones

quoque copulatio ista corrumpit: inde *abstulit*, *au-
fugit*, *amisit*, cum præpositio sit *ab* sola: et *coit*,
cum sit præpositio *con*: sic *ignavi*, et *erepti*, et si-
milια. Sed res tota magis Græcos decet, nobis minus
succedit: nec id fieri naturâ puto; sed alienis fave-
mus: ideoque, cum *κυσταυχενα* mirati sumus, *incur-
vicervicum* vix a risu defendimus. *Propria* sunt
verba, cum id significant, in quod primum denomi-
nata sunt; *translata*, cum alium naturâ intellectum,
alium loco, præbent. *Usitatis* tutius utimur: *nova*
non sine quodam periculo fingimus. Nam, si recepta
sunt, modicam laudem afferunt orationi; repudiata,
etiam in jocos exeunt. Audendum tamen: namque,
ut *Cicero* ait, etiam quæ primo dura visa sunt, usu
molliuntur. Sed minime nobis concessa est *ονοματο-
ποιία*. Quis enim ferat, si quid simile illis merito
laudatis, *λιγξέ βιος*, et *σιζεί οφθαλμος*, fingere audea-
mus? Jam ne *balare* quidem aut *hinnire* fortiter
diceremus, nisi iudicio vetustatis niterentur.

CAPUT VI.

Est etiam sua loquentibus observatio, sua scriben-
tibus. *Sermo* constat ratione, vetustate, auctoritate,
consuetudine. *Rationem* præstat præcipue *analogia*,
nonnunquam et *etymologia*. *Vetera* majestas quæ-
dam, et (ut sic dixerim) religio, commendat. *Aucto-
ritas* ab oratoribus vel historicis peti solet: nam
poëtas metri necessitas excusat, nisi si quando, ni-
hil impediante in utroque modulatione pedum, alte-
rum malunt, qualia sunt... *Imo de stirpe recisum*;
et... *Æriæ quo conguessere palumbes*; et... *Silice
in nudâ*, et similia; cum summorum in eloquentiâ
virorum iudicium pro ratione, et vel error honestus
est magnos duces sequentibus. *Consuetudo* vero cer-
tissima loquendi magistra: utendumque plane ser-
mone, ut nummo, cui publica forma est. Omnia
tamen hæc exigunt acre iudicium, *analogia* præci-

pue, quam proxime ex Græco transferentes in Latinum, *proportionem* vocaverunt. Ejus hæc vis est, ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non quæritur, referat, ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici viâ: *comparatione* similium in extremis maxime syllabis, (propter quod, ea, quæ sunt e singulis, negantur debere rationem) et *deminutione*. *Comparatio* in nominibus aut genus deprehendit, aut declinationem: *genus*, ut, si quærat, *funis* masculinum sit, an femininum, simile illi sit *panis*: *declinationem*, ut, si veniat in dubium, *hac domu* dicendum sit, an *hac domo*, et *domuum*, an *domorum*; similia sint *domus*, *anus*, *manus*. *Deminutio* genus modo detegit: et, ne ab eodem exemplo recedam, *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit. Eadem in verbis quoque ratio comparationis: ut si quis, antiquos secutus, *fervere* brevi mediâ syllabâ dicat, deprehendatur vitiose loqui, quod omnia, quæ *E* et *O* literis fatendi modo terminantur, eadem, si in infinitis *E* literam mediâ syllabâ acceperunt, utique productam habent, *prandeo*, *pendeo*, *spondeo*, *prandere*, *pendere*, *spondere*. At, quæ *O* solam habent, dummodo per eandem literam in infinito exeant, breviter fiunt, *lego*, *dico*, *curro*, *legere*, *dicere*, *currere*; etiamsi est apud Lucilium,

Fervit aqua, et fervet: fervit nunc, fervet ad annum.

Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si *fervit* putat illi simile *currit* et *legit*, *fervo* dicetur, ut *curro* et *lego*; quod nobis inauditum est. Sed non est hæc vera comparatio: nam *fervit* illi est simile *servit*: quam proportionem sequenti dicere necesse est *fervire*, ut *servire*. Prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut memoriâ repeto, convictos a me, qui reprehenderant, quod hoc verbo usus essem, *pepigi*: nam id quidem dixisse summos auctores confitebantur, rationem tamen negabant permittere; quia prima positio *paciscor*, cum habe-

ret naturam patiendi, faceret tempore præterito *pactus sum*. Nos, præter auctoritatem oratorum atque historicorum, analogiâ quoque dictum tuebamur: nam, cum in XII Tabulis legeremus, *Ni ita pugunt*, inveniebamus simile huic, *cadunt*: inde prima positio, etiamsi vetustate exoleverat, apparebat, *pago*, ut *cado*: unde non erat dubium sic *pepigi* nos dicere, ut *cecidî*. Sed meminerimus, non per omnia duci *analogiæ* posse rationem, cum sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quædam sine dubio conantur eruditi defendere, ut, cum deprehensum est, *lepus* et *lupus*, simili positione, quantum casibus numerisque dissentiant; ita respondent, non esse paria, quia *lepus* epicœnum sit, *lupus* masculinum; quamquam Varro, in eo libro quo initia urbis Romæ enarrat, *lupum feminam* dicit, Ennium Pictoremque Fabium secutus. Illi autem iidem, cum interrogantur, cur *aper apri*, et *pater patris* faciat; illud nomen simpliciter positum, hoc ad aliquid esse contendunt. Præterea, quoniam utrumque a Græco ductum sit, ad eam rationem recurrunt, ut *πατρός patris*, *καπρός apri*, faciat. Illa tamen quomodo effugient, ut nomina, quamvis feminina, singulari nominativo, *U*, *S*, literis finita, nunquam genitivo casu in *ris* syllabam terminantur; faciat tamen *Venus Veneris*? Item, cum *E*, *S*, literis finita, per varios exeant genitivos, nunquam tamen eadem in *ris* syllabâ terminatos; *Ceres* cogat dici *Cereris*? Quid vero, quæ, tota positionis ejusdem, in diversos flexus exeunt? cum *Alba* faciat *Albanos* et *Albenses*, *Volo volui et volavi*. Nam præterito quidem tempore varie formari verba, primâ personâ literâ *O* terminata, ipsa analogia confitetur: siquidem facit *cado cecidî*, *spondeo spopondi*, *pingo pinxi*, *lego legi*, *pono posui*, *frango fregi*, *laudo laudavi*. Non enim, cum primum fingerentur homines, *analogia*, demissa calo, formam loquendi dedit: sed inventa est, postquam loquebantur, et notatum in sermone, quid quo modo

caderet. Itaque non ratione nititur, sed exemplo; nec lex est loquendi, sed observatio; ut ipsam *analogiam* nulla res alia fecerit, quam consuetudo. Inhærent tamen quidam molestissimâ diligentiae perversitate, ut *audaciter* potius dicant, quam *audacter*, licet omnes oratores aliud sequantur; et *emicavit*, non *emicuit*, et *coire*, non *coire*. His permittamus et *audivisse*, et *scivisse*, et *tribunale*, et *faciliter*, dicere: *frugalis* quoque sit apud illos, non *frugi*: nam quo alio modo fiat *frugalitas*? Idem *centum millia nummum*, et *fidem Deum*, ostendant duplices solæcismos esse, quando et casum mutant, et numerum: nesciebamus enim, ac non consuetudini et decori serviebamus, sicut in plurimis, quæ Tullius, in Oratore, divine (ut omnia) exsequitur. Sed Augustus quoque, in epistolis ad C. Cæsarem scriptis, emendat, quod is *calidum* dicere, quam *caldum*, malit; non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Græco verbo significavit, *παραπρως*. Atqui hanc quidam *ορθοπειαν* solam putant, quam ego minime excludo: quid enim tam necessarium, quam recta locutio? Immo inhærendum ei iudico, quoad licet; diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque abrogata retinere, insolentiae cujusdam est, et frivolæ in parvis jactantiæ. Multum enim literatus, qui sine adspiratione et productâ secundâ syllabâ salutavit, *avete* (est enim), et *calefacere* dixerit potius, quam quod dicimus, et *conservavisse*: his adjiciat *face*, et *dice*, et similia. Recta est hæc via: quis negat? Sed adjacet et mollior, et magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quam quod, obliquis casibus ducti, etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare, permittunt; ut, cum *ebur* et *robur*, ita dicta ac scripta summis auctoribus, in *O* literam secundæ syllabæ transferunt, quia sit *roboris* et *eboris*; *sulfur* autem et *guttur*, *U* literam in genitivo servant: ideoque etiam *jecur* et *femur* controversum fecerunt: quod non minus

est licentiosum, quam si *sulfuri* et *gutturi* subjicerent in genitivo literam *O* mediam, quia esset *eboris* et *roboris*: sicut *Antonius Gnipho*, qui *robur* quidem et *ebur*, atque etiam *marmur*, fatetur esse; verum fieri vult ex his *robura*, *ebura*, *marmura*. Quod si animadverterent literarum affinitatem, scirent sic ab eo, quod est *robur*, *roboris* fieri, quomodo ab eo, quod est *miles*, *limes*, *militis*, *limitis*; *judex*, *vindex*, *judicis*, *vindicis*; et quæ supra jam attigi. Quid? non similes quoque (ut dicebam) positiones in longe diversas figuras per obliquos casus exeunt? ut *virgo*, *Juno*; *fusus*, *lusus*; *cuspis*, *puppis*, et mille alia? cum illud etiam accidat, ut quædam pluraliter non dicantur, quædam contra singulari numero; quædam casibus careant, quædam a primis statim positionibus tota mutantur, ut *Jupiter*. Quod verbis etiam accidit, ut *fero*, [*tuli*] cujus præteritum perfectum, et ulterius, non invenitur. Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid *progenies* genitivo singulari, quid plurali *spes* faciet? Quomodo autem *quire* et *ruere*, vel in præterita patiendi modo, vel in participia, transibunt? Quid de aliis dicam, cum *senatus senatûs* *senatui*, an *senatus senati* *senato*, faciat, incertum sit? Quare mihi non invenuste dici videtur, aliud esse *Latine*, aliud *grammaticè* loqui. Ac de *analogiâ* vel nimium. *Etymologia*, quæ verborum originem inquirat, a Cicerone dicta est *notatio*, quia nomen ejus apud Aristotelem invenitur *συμβολον*, quod est *nota*: nam *verbum* a *verbo* ductum, id est *veriloquium*, ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sunt, qui, vim potius intuiti, *originationem* vocent. Hæc habet aliquando usum necessarium, quoties interpretatione res, de quâ quæritur, eget; ut, cum *M. Cælius* se esse hominem *frugi* vult probare, non quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat), sed quia utilis multis, id est fructuosus, unde sit dicta *frugalitas*. Ideoque, in definitionibus, as-

signatur etymologiæ locus. Nonnunquam etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum *Triquetram* dici Siciliam an *Triquedram*, *meridiem* an *medidiem*, oporteat, quæritur, aliaque, quæ consuetudini serviunt. Continet autem in se multam eruditionem, sive illa ex Græcis orta tractemus, quæ sunt plurima, præcipueque *Æolicâ* ratione (cui est sermo noster simillimus) declinata; sive ex historiâ veterum notitiâ, nomina hominum, locorum, gentium, urbium, requiramus, unde *Bruti*, *Publicolæ*, *Pici*? cur *Latium*, *Italia*, *Beneventum*? quæ *Capitolium*, collem *Quirinalem*, et *Argiletum*, appellandi ratio? Jam illa minora, in quibus maxime studiosi ejus rei fatigantur, qui verba, paulum declinata, varie et multipliciter ad veritatem reducant, aut correptis aut porrectis, aut adjectis aut detractis, aut permutatis, literis syllabisve. Inde pravis ingeniis ad fœdissima usque ludibria dilabuntur: [sit-ne] *consul* a consulendo, [an] a judicando; nam et hoc *consulere* veteres appellaverunt; unde adhuc remanet illud, *Rogat*, *boni consulas*, id est, bonum iudices: *Senatui* nomen dederit ætas; nam iidem *Patres* sunt: et *rex*, *rector*; et alia plurima indubitata: nec abnuerim *tegula*, *regula*que, et similium his, rationem: jam sit et *classis* a *calando*, et *lepus levipes*, et *vulpes volipes*: etiamne a contrariis aliqua sinemus trahi? ut *lucus*, quia, umbrâ opacus, parum *luceat*? et *ludus*, quia sit longissime ab *lusu*? et *Dis*, quia minime *dives*? etiamne *hominem* appellari, quia sit *humo* natus? (quasi vero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales ante nomen imposuerint terræ, quam sibi) et *verba* ab aëre *verberato*? Pergamus: sic perveniemus eousque, ut *stella*, luminis *stilla* credatur: cujus etymologiæ auctorem, clarum sane in literis, nominari eâ parte, quâ a me reprehenditur, inhumanum est. Qui vero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenioseque sibi visus est Caius

Granius *cælibes* dicere, veluti *cælites*, quod onere gravissimo vacent, idque Græco argumento; *νιδεος* enim eâdem de causâ dici affirmat. Nec ei cedit Modestus inventione: nam, quia *Calo* Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant. At L. Ælius *pituïtam*, quia petat vitam. Sed cui non post Varronem sit venia? qui, *agrum*, quod in eo *agatur* aliquid; et *graculos*, quia *gregatim volent*, dictos, Ciceroni persuadere voluit; cum alterum ex Græco sit manifestum duci, alterum ex vocibus avium. Sed huic tanti fuit vertere, ut *merula*, quia sola volat, quasi *mera volans*, nominaretur. Quidam non dubitaverunt etymologiæ subijcere omnem nominis causam, ut ex habitu, quemadmodum dixi, *Longos* et *Rufos*; ex sono, *strepere*, *murmurare*; etiam derivata, ut a *velocitate* dicitur *velox*; et composita pleraque his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cujus in hoc opere non est usus, nisi in dubiis. Verba, a *vetustate* repetita, non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi majestatem aliquam, non sine delectatione: nam et auctoritatem antiquitatis habent; et, quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, neque manifesta, quia nihil est odiosius affectatione; nec utique ab ultimis et jam oblitteratis repetita temporibus, qualia sunt *topper*, et *antigerio*, et *exanclare*, et *prosapia*, et *Saliorum carmina*, vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, et consecratis utendum est; oratio vero, cujus summa virtus est perspicuitas, quam fit vitiosa, si egeat interprete! Ergo, ut novorum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime nova. Similis circa *auctoritatem* ratio. Nam, etiamsi potest videri nihil peccare, qui utitur iis verbis quæ summi auctores tradiderunt; multum tamen refert, non solum, quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim *tuburchinabun-*

*dum et lurchabundum jam in nobis quisquam ferat, licet Cato sit auctor; nec hos lodices, quamquam id Pollioni placeat; nec gladiola; atqui Messala dixit; nec parricidatum, quod in Caelio vix tolerabile videtur: nec collos mihi Calvus persuaserit; quæ nec ipsi jam dicerent. Superest igitur consuetudo: nam fuerit pæne ridiculum malle sermonem, quo locuti sunt homines, quam quo loquantur. Et sane quid est aliud *vetus sermo*, quam *vetus loquendi consuetudo*? Sed huic ipsi necessarium est iudicium; constituendumque in primis, id ipsum quid sit, quod *consuetudinem* vocemus. Quæ si ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum, non orationi modo, sed (quod majus est) vitæ. Unde enim tantum boni, ut pluribus, quæ recta sunt, placeant? Igitur ut *velli*, et *comam in gradus frangere*, et in *balneis perportare*, quamlibet hæc invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione; at *lavamus*, et *tondemus*, et *convivimus*, ex consuetudine: sic, in loquendo, non, si quid vitiose multis insederit, pro regulâ sermonis accipiendum erit. Nam, ut transeam, quemadmodum vulgo imperiti loquuntur; tota sæpe theatra, et omnem circi turbam, exclamâsse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum; sicut vivendi, consensum bonorum.*

CAPUT VII.

Nunc, quoniam diximus, quæ sit loquendi regula, dicendum, quæ scribentibus custodienda; quod Græci *ὀρθογραφία* vocant, nos *recte scribendi scientiam* nominemus. Cujus ars non in hoc posita est, ut noverimus, quibus quæque syllaba literis constet (nam id quidem infra grammatici officium est); sed totam, ut mea fert opinio, subtilitatem in dubiis habet. Ut longis syllabis omnibus apponere apicem ineptissimum est,

quia plurimæ, naturâ ipsâ verbi quod scribitur, patient: sed interim necessarium, cum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta est, facit: ut *malus*, utrum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur. *Palus* aliud priore syllabâ longâ, aliud sequenti, significat: et cum eadem litera nominativo casu brevis, ablativo longa est, utrum sequamur, plerumque hac notâ monendi sumus. Similiter putaverunt illa quoque servanda discrimina, ut *ex* præpositionem, si verbum sequeretur *specto*, adjectâ secundæ syllabæ *S* literâ, *expecto*; sed, si *pecto*, remotâ *S*, scriberemus. Illa quoque servata est a multis differentia, ut *ad*, cum esset præpositio, *D* literam; cum autem conjunctio, *T* acciperet. Item *cum*, si *tempus* significaret, per *Q*; si *comitem*, per *C*; si vero *causam*, per *Q* ac duas sequentes *U U*, scriberetur. Frigidiora his alia, ut *quicquid* *C* quartam haberet, ne interrogare bis videremur: et *quotidie*, non *cotidie*, ut sit, quot diebus. Verum hæc jam inter ipsas ineptias evanuerunt. Quæri solet in scribendo, præpositiones sonum, quem junctæ efficiunt, an quem separatæ, observare conveniat, ut cum dico, *obtineuit*: secundam enim *B* literam ratio poscit, aures magis audiunt *P*. Et *immunis*, illud *N*, quod veritas exigit, sequentis syllabæ sonò victum, *M* geminâ commutatur. Est etiam in dividendis verbis observatio, consonantem priori an sequenti syllabæ adjungas. *Aruspex* enim, quia pars ejus posterior a *spectando* est, *S* literam tertiæ dabit: *abstemius*, quia ex abstinentiâ temeti composita vox est, primæ relinquetur. Nam *K* quidem in nullis verbis utendum puto, nisi quæ significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam, quoties *A* sequatur, necessariam credunt; cum sit *C* litera, quæ ad omnes vocales vim suam perferat. Verum orthographia quoque consuetudini servit; ideoque sæpe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores

literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, et vis quoque diversa: sicut apud Græcos *O* literæ, quæ interim longa ac brevis, ut apud nos, interim pro syllabâ, quam nomine suo exprimit, posita est; ut Latinis veteribus *D* plurimis in verbis ultimam adjectam; quod manifestum est etiam ex columnâ rostratâ, quæ est C. Duellio in foro posita. Interim *G* quoque, ut in pulvinari Solis, qui colitur juxta ædem Quirini, *vesperug*, quod *vesperuginem* accipimus. De mutatione etiam literarum, de quâ supra dixi, nihil repetere hîc necesse: fortasse enim, sicut scribebant, etiam ita loquebantur. Semivocales non geminare, diu fuit usitatissimi moris: atque, e contrario, usque ad Accium et ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, vocalibus scripserunt. Diutius duravit, ut *E*, *I*, jungendis, eâdem ratione quâ Græci *ει*, uterentur. Ea casibus numerisque discreta sunt, ut Lucilius præcipit:

*Jam pueri venêre: E postremum facito, atque I,
Ut pueri plures fiant:*

ac deinceps idem,

*Mendaci furique addes E, cum dare furci
Jusseris:*

quod quidem cum supervacuum est, quia *I*, tam longæ quam brevis naturam habet; tum incommodum aliquando. Nam, in iis quæ proximam ab ultimâ literam *E* habebunt, et *I* longâ terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur *E* geminâ, qualia sunt hæc, *aureei*, *argentei*, et similia: idque iis præcipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit; sicut in Græcis accidit adjectione *ι* literæ, quam non solum dativis casibus in parte ultimâ adscribunt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in *ληιστηι*, quia etymologia, ex divisione in tres syllabas factâ, desideret eam literam. At syllabam, cujus se-

cundam nunc *E* literam ponimus, varie per *A* et *I* efferebant, quidam semper ut Græci; quidam singulariter tantum, cum in dativum vel genitivum casum incidissent: unde *pictâ vestis*, et *aulâ*, Virgilius, amantissimus vetustatis, carminibus inseruit. In iisdem plurali numero *E* utebantur, *hi Syllæ*, *Galbæ*. Est in hac quoque parte Lucilii præceptum; quod, quia pluribus explicatur versibus, si quis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid, quod, Ciceronis temporibus, paulumque infra, fere quoties *S* litera media vocalium longarum, vel subjecta longis esset, geminabatur? ut *caussa*, *cassus*, *divisiones*: quo modo et ipsum, et Virgilium quoque, scripsisse, manus eorum docent. Atqui paulum superiores etiam illud, quod nos geminâ *S* dicimus, *jussi*, unâ dixerunt, *jusi*. Etiam *optimus*, *maximus*, ut mediam *I* literam, quæ veteribus *U* fuerat, acciperent, C. primum Cæsaris inscriptione traditur factum. *Hæc* nunc *E* literâ terminamus: at veterum comicorum adhuc libris invenio, *Heri ad me venit*. Quod idem in epistolis Augusti, quas suâ manu scripsit aut emendavit,prehenditur. Quid? non Cato Censorius *dicam* et *faciam*, *dicom* et *faciem*, scripsit? eundemque in cæteris, quæ similiter cadunt, modum tenuit? quod et ex veteribus ejus libris manifestum est, et a Messalâ in libro de *S* literâ positum. *Sibe* et *quase* scriptum in multorum libris est: sed, an hoc voluerint auctores, nescio: T. Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur. Hæc nos *I* literâ finimus. Quid *dicam vortices*, et *vorsus*, cæteraque ad eundem modum, quæ primo Scipio Africanus in *E* literam secundam vertisse dicitur? Nostri præceptores *cruom* *scruomque* *U* et *O* literis scripserunt, quia subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret: nunc *U* geminâ scribuntur, eâ ratione, quam reddidi: neutro sane modo vox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter

Claudius Æolicam illam ad hos usus *Æ* literam adjecerat. Illud nunc melius, quod, *cui*, tribus, quas proposui, literis enotamus: in quo, pueris nobis, ad pinguem sane sonum, *qu* et *oi* utebantur, tantum ut ab illo *qui* distingueretur. Quid, quæ scribuntur aliter, quam enuntiantur? Nam et Gaius *C* literâ notatur, quæ inversa *Ɔ* mulierem declarat: quia tam *Caius* esse vocitatus, quam *Caios*, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec *Cneus* eam literam in prænominis notâ accipit, quâ sonat: et *columna* et *consules*, exemptâ *N* literâ, [geminatâ *S* literâ *Coss.*] legimus: et *Subura*, cum tribus literis notatur, *C* tertiam ostendit. Multa sunt generis hujus: sed hæc quoque vereor ne modum tam parvæ quæstionis excesserint. Judicium autem suum grammaticus interponat his omnibus: nam hoc valere plurimum debet. Ego vero (quod consuetudo obtinuerit) sic scribendum quidque judico, quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces, et velut depositum reddant legentibus: itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hæ fere sunt emendate loquendi scribendique partes: duas reliquas, significanter ornatæque dicendi, non equidem grammaticis aufero; sed, cum mihi officia rhetoris supersint, majori operi reservo. Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hæc, quæ diximus, parva nimium, et impedimenta quoque majus aliquid agendi, putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem et ineptas cavillationes descendendum, atque his ingenia concidi et comminui, credo. Sed nihil ex grammaticâ nocuerit, nisi quod supervacuum est. An *ideo* minor est M. Tullius orator, quod idem artis hujus diligentissimus fuit, et in filio (ut in epistolis apparet) recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? aut vim C. Cæsaris fregerunt editi *de Analogiâ* libri? aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non de verbis modo singulis, sed etiam literis, dedit? Non obstant

hæ disciplinæ per illas euntibus, sed circa illas hærentibus.

CAPUT VIII.

Superest lectio, in quâ, puer ut sciat, ubi suspendere spiritum debeat, quò loco versum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel submittenda sit vox, quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatus, lenius dicendum, demonstrari, nisi in opere ipso, non potest. Unum est igitur, quod in hac parte præcipiam: ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, et cum suavitate quâdam gravis; et non quidem prosæ similis, quia carmen est, et se poëtæ canere testantur; non tamen in canticum dissoluta, nec plasmate (ut nunc a plerisque fit) effeminata: de quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, *Si cantas, male cantas; si legis, cantas*. Nec prosopopœias, ut quibusdam placeat, ad comicum morem pronuntiari velim; esse tamen flexum quemdam, quo distinguantur ab iis, in quibus poëta personâ suâ utetur. Cætera admonitione magnâ egent: in primis, ut teneræ mentes, tracturæque altius, quidquid rudibus et omnium ignaris insederit, non modo, quæ diserta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Ideoque optime institutum est, ut ab *Homero* atque *Virgilio* lectio inciperet, quamquam ad intelligendas eorum virtutes firmiore iudicio opus esset. Sed huic rei superest tempus: neque enim semel legentur. Interim et sublimitate heroïci carminis animus assurgat, et ex magnitudine rerum spiritum ducat, et optimis imbuatur. Utiles *tragædi*: alunt et *lyrici*, si tamen in his non auctores modo, sed etiam partes operis, elegeris: nam et Græci licenter multa; et *Horatium* in quibusdam nolim interpretari. *Elegia* vero, utique quæ amat, et hendecasyllaba, quibus sunt commata *Sotadeorum*,

(nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoveantur, si fieri potest: si minus, certe ad firminus ætatis robur reserventur. *Comædiæ*, quæ plurimum conferre ad eloquentiam potest, cum per omnes et personas et affectus eat, quem usum in pueris putem, paulo post suo loco dicam. Nam, cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit. De *Menandro* loquor: nec tamen excluserim alios: nam Latini quoque auctores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda; cæteris, quæ ad eruditionem modo pertinent, longa ætas spatium dabit. Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quamquam plerique plus ingenio quam arte valuerunt: in primis copiam verborum, quorum in trægædiis gravitas, in comædiis elegantia, et quidam velut *Αττικισμός*, inveniri potest. *Œconomia* quoque in his diligentior, quam in plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt. Sanctitas certe, et (ut sic dicam) virilitas, ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum genera vitiaque, dicendi quoque ratione, defluximus. Denique credamus summis oratoribus, qui veterum poëmata, vel ad fidem causarum, vel ad ornamentum eloquentiæ, assumunt. Nam præcipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, et cæteros qui sunt proximi, vidimus *Ennii*, *Accii*, *Pacuvii*, *Lucilii*, *Terentii*, *Cæcili*, et aliorum, inseri versus, summâ non eruditionis modo gratiâ, sed etiam jucunditatis, cum poëticiis voluptatibus aures a forensi asperitate respirent: quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quæ proposuere, confirment. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores, pertinebunt; cum grammatices amor, et usus lectionis, non scholarum temporibus, sed vitæ spatio, terminentur. In prælegendo, grammaticus et illa quidem minora præstare debebit, ut partes ora-

tionis reddi sibi soluto versu desideret, et pedum proprietates, quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoriâ compositione desiderentur; deprehendatque, quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita: non ut ex his utique improbentur poëtæ, (quibus, quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur: *metaplasmos* enim, et *schematismos*, et *schemata*, ut dixi, vocamus; et laudem virtutis necessitati damus) sed ut commoneat artificialium, et memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæque verba modis intelligenda sint. Circa *glossemata* etiam, id est voces minus usitatas, non ultima ejus professionis diligentia est. Enimvero jam majore curâ doceat *tropos* omnes, quibus præcipue non poëma modo, sed etiam oratio, ornatur: *schemata* utraque, id est *figuras*, quæque *λεξῆαι*, quæque *διαφοραι*, vocantur: quorum ego, sicut troporum tractatum, in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue vero illa infigat animis, quæ in œconomiâ virtus, quæ in decoro rerum; quid personæ cuique convenit; quid in sensibus laudandum, quid in verbis; ubi copîa probabilis, ubi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris auctoribus memoratas, exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimie miseriæ aut inanis jactantiæ est; et detinet atque obruit ingenia, melius aliis vacatura. Nam qui omnes, etiam indignas lectione, schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt ejusmodi impedimentis grammaticorum commentarii, vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam *Didymo* quoque, quo nemo plura scripsit, accidissee compertum est, ut, cum hi-

storiæ cuidam, tamquam vanæ, repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod evenit præcipue in fabulosis usque ad deridicula, quædam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, et auctoribus, ut succurrit, mentiatur tuto, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt: nam, in notioribus, frequentissime deprehenduntur a curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, *aliqua nescire*.

CAPUT IX.

Et finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est, *ratio loquendi*, et *enarratio auctorum*: quarum illam *methodicæ*, hanc *historicæ* vocant. Adjiciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetorem capientes instituant. Igitur *Æsopi fabellas*, quæ fabulis nutricularum proxime succedunt, narrare sermone puro, et nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stilo exigere, condiscant: versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari: tum paraphrasi audacius vertere, quâ et brevare quædam, et exornare, salvo modo poëtæ sensu, permittitur. Quod opus, etiam consummatis professoribus difficile, qui commode tractaverit, cuicumque discendo sufficiet. *Sententiæ* quoque, et *chriæ*, et *ethologiæ*, subjectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt; quorum omnium similis est ratio, forma diversa: quia *sententia* universalis est vox, *ethologia* personis continetur. *Chriarum* plura genera traduntur: unum simile sententiæ, quod est positum in voce simplici, *Dixit ille*, aut, *Dicere solebat*: alterum, quod est in respondendo, *Interrogatus ille*, vel, *Cum hoc ei dictum esset, respondit*: tertium huic non dissimile, *Cum quis non dixisset, sed aliquid fecisset*.

Etiam in ipsis factis esse chriam putant, ut *Crates*, cum indoctum puerum vidisset, pædagogum ejus percussit: et aliud pæne par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt *χρειώδες*, ut, *Milo*, quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat. In his omnibus, et declinatio per eosdem ducitur casus, et tam factorum quam dictorum ratio est. Narratiunculas a poëtis celebratas, notitiæ causâ, non eloquentiæ, tractandas puto. Cætera, majoris operis ac spiritûs, Latini rhetores, relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt: Græci magis operum suorum et onera et modum nôrunt.

CAPUT X.

Hæc de *Grammaticâ*, quam brevissime potui, non ut omnia dicerem, sectatus, quod infinitum erat; sed ut maxime necessaria; nunc de cæteris artibus, quibus instituendos prius, quam tradantur rhetori, pueros existimo, strictim subjungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quam Græci *ἐγκυκλιον παιδείαν* vocant. Nam iisdem fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quæ quia et ipsæ artes sunt, et esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solæ; an sint huic operi necessaria, quæritur. Nam "quid," inquit, "ad agendam causam, dicendamve sententiam pertinet, scire, quemadmodum in datâ lineâ constitui triangu-
 gula æquis lateribus possint? Aut quo melius vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus et spatiis distinxerit?" Enumerent etiam fortasse multos, quamlibet utiles foro, qui nec geometren audiverint, nec musicos, nisi hac communi voluptate aurium, intelligant. Quibus ego primum hoc respondeo, quod et M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum q. nobis constitui oratorem, qui sit, aut fuerit; sed imaginem

quamdam concepisse nos animo perfecti illius, ex nullâ parte cessantis. Nam et sapientem formantes eum, qui sit futurus consummatus undique, et (ut dicunt) mortalis quidam Deus, non modo cognitione cœlestium vel mortalium putant instituendum; sed per quædam parva sane, si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia *Ceratinæ* aut *Crocodilinæ* possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem (qui debet esse sapiens) non geometres faciet, aut musicus, quæque his alia subjungam; sed hæ quoque artes, ut sit consummatus, juvabunt. Nisi forte antidotum quidem, atque alia, quæ morbis aut vulneribus medentur, ex multis, atque interim contrariis quoque inter se effectibus, componi videmus, quorum ex diversis fit illa mixtura una, quæ nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit; et muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem vario florum ac succorum genere perficiunt; nos mirabimur, si oratio, quâ nihil præstantius homini dedit providentia, pluribus artibus eget; quæ etiam, cum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, et tacite quoque sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus: at ego oratorem volo. Non multum adjiciunt: sed æque non erit totum, cui vel parva deerunt: et optimum quidem hoc esse conveniet; cujus etiam si in arduo spes est, nos tamen præcipientur omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet; turpiterque desperatur, quidquid fieri potest. Atque ego vel iudicio veterum poteram esse contentus. Nam quis ignorat, musicen (ut de hac primum loquar) tantum jam illis antiquis temporibus non studii modo, verum etiam venerationis, habuisse, ut iidem musici et vates et sapientes judicarentur (mittam alios) *Orpheus* et *Linus*? quorum utrumque

Diis genitum, alterum vero, quod rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam silvasque, duxisse, posteritatis memoriæ traditum est. Et Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam musicen exstitisse: et testimonio sunt clarissimi poëtæ, apud quos, inter regalia convivia, laudes heroum ac Deorum ad citharam canebantur. Iôpas vero ille Virgili nomne canit

... errantem Lunam, Solisque labores ? &c.

quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus, musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse conjunctam. Quod si datur, erit etiam oratori necessaria. Siquidem (ut diximus) hæc quoque pars, quæ, ab oratoribus relictæ, a philosophis est occupata, nostri operis fuit; ac, sine omnium talium scientiâ, non potest esse perfecta eloquentia. Atque claros nomine sapientiæ viros nemo dubitaverit studiosos musices fuisse; cum Pythagoras, atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint, mundum ipsum ejus ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata. Nec illâ modo contenti dissimilium concordiam, quam vocant ἀρμονίαν, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato, cum in aliis quibusdam, tum præcipue in Timæo, ne intelligi quidem, nisi ab iis qui hanc quoque partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates, jam senex, institui lyrâ non erubescerebat? Duces maximos et fidibus et tibiis cecinisse traditum, et exercitus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubæ faciunt? quorum concentus quanto est vehementior, tanto Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem πολιτικόν vocant, necessariam musicen credidit. Et ejus sectæ, quæ aliis severissima, aliis asperrima videtur, principes in hac

fuere sententiâ, ut existimarent, sapientiam aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos. Et Lycurgus, durissimarum Lacedæmoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa videtur, ad tolerandos facilius labores, velut muneri nobis dedisse: siquidem et remigem cantus hortatur; nec solum in iis operibus, in quibus plurium conatus, præeunte aliquâ jucundâ voce, conspirat, sed etiam singulorum fatigatio, quamlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur id quoque, quod grammaticæ quondam ac musicæ junctæ fuerunt. Siquidem Architas atque Aristoxenus etiam subjectam grammaticen musicæ putaverunt, et eosdem utriusque rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros ejus, cum moreretur, habuisse credatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus et musicen et literas docet. Et Maricas (qui est Hyperbolus) *nihil se ex musicis scire, nisi literas*, confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum, in *Hypobolimæo*, senex reposcenti filium patri velut rationem impendiorum, quæ in educationem contulerat, opponens, psaltis se et geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviiis post cœnam circumferretur lyra: cujus *cum se imperitum Themistocles confessus esset*, ut verbis Ciceronis utar, *habitus est indoctior*. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibia adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quæ cum omnia sint a Numâ rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem, qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in proverbium usque Græcorum celebratum est, *Indoctos a Musis atque Gratiis abesse*. Verum,

quid ex eâ proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros *musice* duplices habet, in *vocibus*, et in *corpore*: utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. *Vocis* rationem Aristoxenus musicus dividit in *ῥυθμον* et *μελος εμμετρον*: quorum alterum *modulatione*, alterum *canore* ac sonis constat. Num igitur non hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet: nisi forte in carminibus tantum et in canticis exigitur structura quædam et inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est; aut non compositio et sonus in oratione quoque varie, pro rerum modo, adhibetur, sicut in *musice*. Namque et voce et modulatione grandia elate, jucunda dulciter, moderata leniter canit, totâque arte consentit cum eorum, quæ dicuntur, affectibus. Atqui, in orando quoque, intentio vocis, remissio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliâque et collocationis et vocis (ut eodem utar verbo) modulatione concitationem judicum, aliâ misericordiam petimus; cum etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diversum habitum sentiamus. Corporis quoque decens et aptus motus, qui dicitur *ευρυθμία*, est necessarius; nec aliunde peti potest; in quo pars actionis non minima consistit: quâ de re sepositus nobis est locus. Age, si habebit in primis curam vocis orator, quid tam *musices* proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda pars est; ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi, præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistulâ, quam *τοναρίον* vocant, modos, quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc ei cura inter turbidissimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti, fuit. Libet, propter quosdam imperitiores, etiam *crassiore*, ut vocant, *musâ*, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poëtas certe legendos ora-

tori futuro concesserint: num igitur hi sine musice? At, si quis tam cæcus animi est, ut de aliis dubitet, illos certe [concesserit,] qui carmina ad lyram composuerunt. Hæc diutius forent dicenda, si hoc studium, velut novum, præciperem. Cum vero antiquitus, usque a Chirone atque Achille ad nostra tempora, apud omnes, qui modo legitimam disciplinam non sint perosi, duraverit; non committendum, ut illa dubia faciam, defensionis sollicitudine. Quamvis autem satis jam ex ipsis, quibus sum modo usus, exemplis, credam esse manifestum, quæ mihi, et quatenus musice placeat; apertius tamen profitendum puto, non hanc a me præcipi, quæ nunc in scenis effeminata, et impudicis modis fracta, non ex parte minimâ, si quid in nobis virilis roboris manebat, excidit; sed quâ laudes fortium canebantur, quaque et ipsi fortes canebant: nec *psalteria* et *spadicas*, etiam virginibus probis recusanda; sed cognitionem rationis, quæ ad movendos leniendosque affectus plurimum valet. Nam et Pythagoram accepimus, concitatos ad vim pudicæ domui afferendam juvenes, jussâ mutare in spondeum modos tibicinâ, composuisse: et Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus allecationi, suum quoddam carmen assignat. Est etiam non inerudite ad declamandum ficta materia, in quâ ponitur tibicen, qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, et per præcipitia delato, accusari, quod causa mortis exstiterit. Quæ si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest; quomodo non, hanc quoque artem necessariam esse operi nostro, vel iniqui consentiant? In *geometriâ* partem fatentur esse utilem teneris ætatibus: agitari namque animos, atque acui ingenia, et celeritatem percipiendi venire inde, concedunt: sed prodesse eam, non ut cæteras artes, cum perceptæ sint, sed cum discatur, existimant. Ea vulgaris opinio est. Nec sine causâ summi viri etiam impensam huic scientiæ operam dederunt.

Nam, cum sit *geometria* divisa in numeros atque formas; numerorum quidem notitia non oratori modo, sed cuicumque primis saltem literis erudito, necessaria est. In causis vero vel frequentissime versari solet: in quibus actor, non dico, si circa summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto aut indecoro gestu a computatione dissentit, judicatur indoctus. Illa vero linearis ratio et ipsa quidem cadit frequenter in causas: nam de terminis mensurisque sunt lites: sed habet majorem quamdam aliam cum arte oratoriâ cognitionem. Jam primum ordo est *geometriæ* necessarius: nonne et *eloquentiæ*? Ex prioribus *geometria* probat insequentia, ex certis incerta: nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propositarum quæstionum conclusio non tota fere constat syllogismis? propter quod plures invenias, qui dialecticæ similem, quam qui rhetoricæ, fateantur hanc artem. Verum et orator, etiam si raro, non tamen nunquam, probabit dialectice. Nam et syllogismis, si res poscet, utetur: et certe *euthymemate*, qui rhetoricus est syllogismus. Denique probationum, quæ sunt potentissimæ, *γραμμαὶ ἀποδείξεις* vulgo dicuntur. Quid autem magis oratio, quam probationem petit? Falsa quoque verisimilia *geometria* ratione deprehendit. Fit hoc et in numeris per quasdam, quas *ψευδογραφίας* vocant, quibus pueri ludere solebamus. Sed alia majora sunt. Nam quis non ita proponenti credat: quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque, quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nam plurimum refert, cujus sit formæ ille circuitus: reprehensivæ a geometris sunt historici, qui magnitudines insularum satis significari navigationis ambitu crediderunt. Nam, ut quæque forma perfectissima, ita capacissima est. Ideoque illa circumcurrens linea, si efficiat orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta;

amplius spatium complectetur, quam si quadratum paribus oris [efficiat.] Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quam inæqualibus. Sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Jugeri mensuram, ducentos et quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioque in latitudinem patere, non fere quisquam est, qui ignoret: et, qui sit circuitus, et quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni et octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multo amplius clausæ quatuor lineis areæ, faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat: nam deni in quadrum pedes, quadraginta per oram, intra centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint; ex illo, quod amplectuntur, quartam deducunt eodem circumductu. Si vero porrecti utrimque undeviceni singulis distent, non plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo ducetur: quæ circuibit autem linea, ejusdem spatii erit, cujus ea, quæ centum continet. Ita quidquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri potest, ut majore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis: nam, in collibus vallibusque, etiam imperito patet plus soli esse, quam cœli. Quid, quod se eadem geometria tollit ad rationem usque mundi? in quâ, cum siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum atque fortuitum: quod ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest. An vero, cum Pericles Athenienses, solis obscuracione territos, redditus ejus rei causis, metu liberavit; aut cum Sulpicius ille Gallus in exercitu L. Pauli, de lunæ defectione disseruit, ne, velut prodigio divinitus facto, militum animi terrerentur; non videtur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non, eodem confusus metu, pulcherri-

mum Atheniensium exercitum perdidisset: sicut
 Dion, cum ad destruendam Dionysii tyrannidem ve-
 nit, non est tali casu deterritus. Sint exempla licet
 usûs bellici; transeamusque, quod Archimedes unus
 obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud uti-
 que jam proprium est ad efficiendum quod intendi-
 mus, plurimas quæstiones, quarum difficilior aliâ ra-
 tione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sec-
 tione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus
 illis probationibus solvi solere: ut, si est oratori
 (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus re-
 bus dicendum, nullo modo sine geometriâ esse possit
 orator.

CAPUT XI.

Dandum aliquid comædo quoque, dum cætenus,
 quâ pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat.
 Non enim puerum, quem in hoc instituimus, aut
 femineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tre-
 mere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili verni-
 litate imbuatur: nec amoris, avaritiæ, metûs, discat
 affectum; quæ neque oratori sunt necessaria, et
 mentem, præcipue in ætate primâ teneram adhuc et
 rudem, inficiunt: nam frequens imitatio transit in
 mores. Ne gestus quidem omnis ac motus a comædis
 petendus est. Quamquam enim utrumque eorum ad
 quemdam modum præstare debet orator; plurimum
 tamen aberit a scenico, nec vultu nec manu nec ex-
 cursionibus nimius. Nam, si qua in his ars est di-
 centium, ea prima est, ne ars esse videatur. Quod
 est igitur in his doctoris officium? In primis vitia,
 si qua sunt, oris, emendet; ut expressa sint verba,
 ut suis quæque literæ sonis enuntientur. Quarum-
 dam enim vel exilitate vel pinguitudine nimîâ labora-
 mus: quasdam, velut acriores, parum efficimus, et
 aliis, non dissimilibus, sed quasi hebetioribus, per-
 mutamus. Quippe & literæ, quâ Demosthenes quo-

que laboravit, λ succedit : quarum vis est apud nos quoque. Et cum *C* ac similiter *T* non valuerunt, in *G* ac *D* molliuntur. Ne illas quidem circa *S* literam delicias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare; nec (quod minime sermoni puro conveniat) simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circumlinire, quod Græci καταπεπλασμενόν dicunt. Sic appellantur cantus tiliarum, quæ, præclusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu graviores spiritum reddunt. Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercidant; ut par sibi sermo sit; ut, quoties exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis; ut gestus ad vocem, vultus ad gestum, accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cum altero in verticem tenderent, altero pæne oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoque rebus momentum est. Et nihil potest placere, quod non decet. Debet etiam docere comædus, quomodo narrandum, quâ sit auctoritate suadendum, quâ concitatione consurgat ira, qui flexus deceat miserationem. Quod ita optime faciet, si certos ex comædiis elegerit locos, et ad hoc maxime idoneos, id est actionibus similes. Iidem autem non ad pronuntiandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maxime accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas majora non capiet. Cæterum, cum legere orationes oportebit, cum virtutes earum jam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat: neque solum lectione formet, verum etiam ediscere electa ex his cogat, et ea dicere stantem clare, et quemadmodum agere oportebit: ut protinus

pronuntiatione vocem et memoriam exerceat. Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam palæstricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitæ in oleo, pars in vino consumitur, qui corporis curâ mentem obruerunt (hos enim abesse ab eo, quem instituimus, quam longissime velim): sed nomen est idem iis, a quibus gestus motusque formantur; ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab aliâ corporis inclinatione dissideant. Nam nec hoc esse in parte pronuntiationis negaverit quisquam, nec ipsam pronuntiationem ab oratore secernet. Et certe, quod facere oporteat, non indignandum est discere, cum præsertim hæc *chironomia*, quæ est (ut nomine ipso declaratur) *lex gestûs*, et ab illis temporibus heroicis orta sit, et a summis Græciæ viris, et ab ipso etiam Socrate probata, a Platone quoque in parte civilium posita virtutum, et a Chrysippo in præceptis de liberorum educatione compositis non omissa. Nam Lacedæmonios quidem etiam saltationem quamdam, tamquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit. Argumentum est sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus saltatio: et illa, in tertio Ciceronis de Oratore libro, verba Crassi, quibus præcepit, ut orator utatur *laterum inclinatione fortis ac virili, non a scenâ et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palæstrâ*: cujus etiam disciplinæ usus in nostram usque ætatem sine reprehensione descendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu. Neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos, non id agentes, furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

CAPUT XII.

Quæri solet, an, etiam si discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia et percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse, sufficiat; et, si maxime hæc patiatur ætas robustior, tamen pueriles annos onerari non oporteat. Sed non satis perspiciunt, quantum natura humani ingenii valeat; quæ ita est agilis et velox, sic in omnem partem (ut ita dixerim) spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum; in plura vero, non eodem die modo, sed eodem temporis momento, vim suam impendat. An vero citharædi non simul et memoriæ, et sono vocis, et pluribus flexibus, serviunt, cum interim alios nervos dextrâ percutiunt, alios lævâ trahunt, continent, probant; ne pes quidem otiosus, certam legem temporum servat; et hæc pariter omnia? Quid? nos, agendi subitâ necessitate deprehensi, nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio verborum, compositio, gestus, pronuntiatio, vultus, motusque, desiderentur? Quæ si velut sub uno conatu tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum præsertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare: ideoque et stilus lectione requiescit, et ipsius lectionis tædium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cujuscumque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur, sicut in cibis, quorum diversitate reficitur stomachus, et pluribus minore fastidio alitur. Aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi? [Si] *grammatico* soli deservia-

mus, deinde *geometra* tantum? omittamus interim quod didicimus? mox transeamus ad *musicum*; excidant priora? et, cum *Latinis* studebimus literis, non respiciamus ad *Græcas*? et, ut semel finiam, nihil faciamus, nisi novissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arva simul et vineta, et oleas, et arbustum, colant? ne pratis, et pecoribus, et hortis, et alvearibus, accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideriis amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil voluptatibus, quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quam diu. Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent: neque enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum sit forsitan; sed experimentisprehendas. Nam et dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod, intra biennium, quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia fere loquuntur: at novitiis nostris per quot annos sermo Latinus repugnat! Magis scias, si quem jam robustum instituere literis cøperis, non sine causâ dici παιδαγωγους eos, qui in suâ quidque arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris, quam juvenibus. Vide licet, ut corpora infantium nec casus, quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit; nec illa per manus et genua reptatio, nec post breve tempus continui lusus, et totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi gravant; sic animi quoque (credo, quia minore conatu moventur, nec suo nisu studiiis insistunt, sed formandos se tantummodo præstant) non similiter fatigantur. Præterea, secundum aliam ætatis illius facilitatem, velut simplicius docentes sequuntur, nec, quæ jam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudicium. Porro, ut frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio,

quam cogitatio. Sed ne temporis quidem unquam plus erit, quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stilum secedet, cum generabit ipse aliquid atque componet, tum inchoare hæc studia vel non vacabit, vel non libebit. Ergo, cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discentis animum tædio avertat : quibus potius studiis hæc temporum velut subseciva donabimus ? Nam nec ego consumi studentem in his artibus volo : nec moduletur, aut musicis modis cantica excipiat, nec utique ad minutissima geometriæ opera descendat. Non comædum in pronuntiando, nec saltatorem in gestu, facio : quæ si omnia exigere, suppeditabat tamen tempus. Longa est enim, quæ discit, ætas ; et ego non de tardis ingeniis loquor. Denique cur in his omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, eminuit Plato ? qui, non contentus disciplinis quas præstare poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Ægypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidit. Difficultatis patrocinia præteximus segnitiae. Neque enim nobis operis amor est : nec, quia sit honesta, atque pulcherrima rerum, eloquentia, petitur ipsa ; sed ad vilem usum et sordidum luerum accingimur. Dicant sine his in foro multi, et acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis negotiator, et plus voci suæ debeat præco : ne velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant, computaturum. Qui vero imaginem ipsam eloquentiæ divinâ quâdam mente conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis tragicus) reginam rerum, orationem, ponet ante oculos, fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo, et contemplatione ac scientiâ petet, perpetuum illum, nec fortunæ subiectum ; facile persuadebit sibi, ut tempora, quæ spectaculis, Campo, tesseris, otiosis denique sermonibus, ne dicam somno et conviviorum morâ, con-

terunt, geometræ potius ac musico impendat, quanto
 plus delectationis habiturus, quam ex illis ineruditis
 voluptatibus? Dedit enim hoc providentia homini-
 bus munus, ut honesta magis juvarent. Sed nos hæc
 ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studiis,
 quibus, ante quam majora capiat, puer instituendus
 est: proximus liber velut novum sumet exordium,
 et ad rhetoris officia transibit.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIÆ

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Tenuit consuetudo, quæ quotidie magis invalescit, ut præceptoribus eloquentiæ, Latinis quidem semper, sed etiam Græcis interim, discipuli serius, quam ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est causa: quod et rhetores utique nostri suas partes omiserunt, et grammatici alienas occupaverunt. Nam et illi declamare modo, et scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas judicialesque materias; nam cætera, ut professione suâ minora, despiciunt: et hi non satis credunt exceperisse, quæ relicta erant, (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad prosopopœias usque, et ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut, quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima; et ætas, altioribus jam disciplinis debita, in scholâ minore subsideat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod est maxime

ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quam declamare jam sciat. Nos suum cuique professioni modum demus. Et grammaticæ (quam, in Latinum transferentes, *Literaturam* vocaverunt) fines suos nôrit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi constitère, provecta: nam tenuis a fonte, assumptis poëtarum historicorumque viribus, pleno jam satis alveo fluit; cum, præter rationem recte loquendi, non parum alioqui copiosam, prope omnium maximarum artium scientiam amplexa sit: et *rhetoricæ*, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quæ, dum opere cedit, jam pæne possessione depulsa est. Nec inficiabor, ex iis aliquem, qui *grammaticen* profitentur, eousque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradenda sufficiat: sed, cum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo. Nos porro quærimus, quando iis, quæ *rhetoricæ* præcipit, percipiendis puer maturus esse videatur; (in quo quidem non id est æstimandum, cujus quisque sit ætatis, sed quantum in studiis jam effecerit) et, ne diutius disseram, quando sit rhetori tradendus? Sic optime finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam, si grammatices munus usque ad *suasorias* [quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi] prorogatur, tardius rhetore opus est. Si rhetor prima operis sui officia non recusat, a narrationibus statim, et laudandi vituperandique opusculis, cura ejus desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, et *communes locos*, et cætera citra complexum rerum personarumque, quibus veræ fictæque controversiæ continentur? Ex quo palam est, quam turpiter deserat eam partem rhetorices institutio, quam et primam habuit, et diu solam. Quid autem est ex iis, de quibus supra dixi, quod non tum in alia quæ sunt rhe-

torum propria, tum certe in illud judiciale causæ genus, incidat? An non in foro narrandum est? quâ in parte nescio an sit vel plurimum. Non laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci? sive qui sunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compositos; seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi a Quinto quoque Hortensio: ut, *Sitne parvis argumentis credendum?* et *pro testibus*, et *in testes*, in mediis litium medullis versantur. Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut his, cum res poscet, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuat quidem inchoari credet, cum ejus membra fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumnietur, tamquam eum, qui sit rhetori tradendus, abducendum protinus a grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora sua; neque erit verendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur, labor; et erit sui quisque operis magister utilior: quod adhuc obtinent Græci, a Latinis omissum est, et fieri videtur excusate, quia sunt, qui labori isti successerunt.

CAPUT II.

Ergo, cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut, quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus artis magistris erit: quorum in primis inspicere mores oportebit: quod ego non idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore; sed quod magis necessariam ejus rei mentionem facit ætas ipsa discentium. Nam et adulti fere pueri ad hos præceptores transferuntur, et apud eos, juvenes etiam

facti, perseverant; ideoque major adhibenda tum cura est, ut et teneriores annos ab injuriâ sanctitas docentis custodiat, et ferociore a licentiâ gravitas deterreat. Neque vero satis est summam præstare abstinentioniam, nisi disciplinæ severitate convenientium quoque ad se mores adstrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi liberi traduntur, existimet. Ipse nec habeat vitia, nec ferat. Non austeritas ejus tristes, non dissoluta sit comitas, ne inde odium, hinc contemptus, oriatur. Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam, quo sæpius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus; nec tamen eorum, quæ emendanda erunt, dissimulatur: simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potius quam immodicus. Interrogantibus libenter respondeat; non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus, nec malignus, nec effusus; quia res altera tædium laboris, altera securitatem, parit. In emendando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimeque contumeliosus: nam id quidem multos a proposito studendi fugat, quod quidam sic objurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, immo multa, quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen *viva illa* (ut dicitur) *vox* alit plenius, præcipueque ejus præceptoris, quem discipuli (si modo recte sunt instituti) et amant, et verentur. Vix autem dici potest, quanto libentius imitemur eos, quibus favemus. Minime vero permitenda pueris, ut sit apud plerosque, assurgendi exsultandique in laudando licentia: quin etiam juvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio præceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. Illa vero vitiosissima, quæ jam *humanitas* vocatur, invicem qualiacumque laudandi, cum est indecora et theatralis, et severe institutis

scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor, paratâ, quidquid effuderint, laude. Vultum igitur præceptoris intueri, tam qui audiunt, debent, quam ipse, qui dicit. Ita enim probanda atque improbanda discernent; sic stilo facultas continget, auditione iudicium. At nunc, proni atque succincti, ad omnem clausulam non exsurgunt modo, verum etiam excurrunt, et cum indecorâ exultatione conclamant. Id mutuum est, et ibi declamationis fortuna. Hinc tumor et vana de se persuasio, usque adeo, ut, illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum a præceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoque præceptores intente ac modeste audiri velint: non enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quæ quisque, et quomodo laudet: et placere, quæ bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui recte iudicabunt. Pueros adolescentibus sedere permixtos, non placet mihi. Nam, etiamsi vir talis, qualem esse oportet studiis moribusque præpositum, modestam habere potest etiam juventutem; tamen vel infirmitas a robustioribus separanda est; et carendum non solum crimine turpitudinis, verum etiam suspicione. Hæc notanda breviter existimavi. Nam, ut absit ab ultimis vitiis ipse præceptor ac schola, ne præcipiendum quidem credo. Ac, si quis est, qui flagitia manifesta in deligendo filii præceptore non vitet, jam hinc sciat, cætera quoque, quæ ad utilitatem juventutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissâ, supervacua.

CAPUT III.

Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui, etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo

credunt, sed apud minores aliquamdiu detinent; tamquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Quâ in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam, quanto sit melius optimis imbui, quantaque, in eluendis, quæ semel insederint, vitiis, difficultas consequatur; cum geminatum onus succedentes premat, et quidem dedocendi gravius ac prius quam docendi. Propter quod Timotheum, clarum in arte tiliarum, ferunt duplices ab iis, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex: unus, quod interim sufficere illos minores existimant; et bono sane stomacho contenti sunt: quæ quamquam et ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcumque tolerabilis, si ejusmodi præceptores minus docerent, non pejus: alter ille etiam frequentior, quod eos, qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam; interim, quia omnino non possint. Ego porro eum, qui nolit, in numero præcipientium non habeo; posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo: primum, quod eum, qui eloquentiâ cæteris præstet, illa quoque, per quæ ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est: deinde, quia plurimum in præcipiendo valet ratio, quæ doctissimo cuique planissima est: postremo, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficient: nisi forte Jovem quidem Phidias optime fecit, illa autem, quæ in ornamentum operis ejus accedunt, alius melius elaborasset; aut orator loqui nesciet; aut leviores morbos curare non poterit medicus præstantissimus. Quid ergo? non est quædam eloquentia major, quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego vero confiteor: sed hunc disertum præceptorem

prudentem quoque, et non ignarum docendi, esse oportebit, submittentem se ad mensuram discentis: ut velocissimus quisque, si forte iter cum parvulo faciat, det manum, et gradum suum minuat, nec procedat ultra, quam comes possit. Quid, si plerumque accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, et lucidiora multo, quæ a doctissimo quoque dicuntur? Nam et prima est eloquentiæ virtus perspicuitas; et, quo quis ingenio minus valet, hoc se magis attollere et dilatare conatur: ut staturâ breves in digitos eriguntur, et plura infirmi minantur. Nam timidos, et corruptos, et tinnulos, et quocumque alio cacozelæ genere peccantes, certum habeo, non virium, sed infirmitatis, vicio laborare; ut corpora non robore, sed valetudine, inflantur; et recto itinere lapsi plerumque divertunt. Erit ergo obscurior etiam, quo quisque deterior. Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum potioem in scholis eruditionem esse, quam domi, dicerem, libentius se prima studia tenerosque profectus ad imitationem condiscipulorum, quæ faciliior esset, erigere: quod a quibusdam sic accipi potest, tamquam hæc, quam nunc tueor, sententia priori diversa sit. Id a me procul aberit: namque ea causa vel maxima est, cur optimo cuique præceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque, melius instituti, aut dicent, quod inutile non sit imitari; aut, si quid erraverint, statim corrigentur: at indoctus ille etiam probabit fortasse vitiosa, et placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentiâ quam moribus præstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

CAPUT IV.

Hinc jam, quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam; dilatâ parumper illâ, quæ sola vulgo vocatur, *arte rhetoricâ*. Ac mihi oppor-

tunus maxime videtur ingressus ab eo, cujus aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et, quia narrationum, exceptâ quâ in causis utimur, tres accepimus species, *fabulam*, quæ versatur in tragædiis atque carminibus, non a veritate modo, sed etiam a formâ veritatis remotam; *argumentum*, quod falsum, sed vero simile, comædiæ fingunt; *historiam*, in quâ est gestæ rei expositio; grammaticis autem poëticas dedimus; apud rhetorem initium sit historia, tanto robustior, quanto verior. Sed, narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, tum demonstrabimus, cum de judiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, ut sit ea neque arida prorsus atque jejuna, (nam quid opus erat tantum studiis laboris impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?) neque rursus sinuosa, et arcessitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poëticæ licentiæ ducuntur, lasciva. Vitium utrumque; pejus tamen illud, quod ex inopiâ, quam quod ex copiâ venit. Nam, in pueris, oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem est indoles læta, generosique conatus, et vel plura justo concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discentis annis offendat, si quid superfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curæ velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, et satiari velut quodam jucundioris disciplinæ lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adstringat. Hinc spes roboris. Maciem namque et infirmitatem in posterum minari solet protinus omnibus membris expressus infans. Audeat hæc ætas plura, et inveniatur, et inventis gaudeat; sint licet illa non satis interim sicca et severa. Facile remedium est ubertatis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dederit, in quâ ingenium iudicio præsumitur. Materiam esse primum volo vel abundantiorē, atque ultra, quam oporteat, fusam. Multum inde decoquent anni; mul-

tum ratio limabit ; aliquid velut usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit, et quod exsculpi : erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, et quam cælatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus sentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit, *Volo enim se cfferat in adolescente fecunditas*. Quapropter, in primis evitandus, et in pueris præcipue, magister aridus, non minus, quam teneris adhuc plantis siccum et sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, et velut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonem attollere audeant. Macies illis pro sanitate, et iudicii loco infirmitas est : et, dum satis putant vitio carere, in id ipsum incidunt vitium, quod virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint : sic et annos ferent, et vetustate proficient. Ne illud quidem, quod admoneamus, indignum est, ingenia puerorum nimiam interim emendationis severitate deficere : nam et desperant, et dolent, et novissime oderunt ; et, (quod maxime nocet) dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum videntur, et cicatricem nondum pati posse. Jucundus ergo tum maxime debet esse præceptor, ut remedia, quæ alioqui naturâ sunt aspera, molli manu leniantur : laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, redditâ, cur id fiat, ratione ; illuminare, interponendo aliquid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas et imitetur puer, et interim, tamquam suas, amet. At, si tam negligens ei stilus fuerit, ut emendationem non recipiat ; expertus sum prodesse, quoties eandem materiam, rursus a me retractatam, scribere de integro juberem ; *posse enim cum adhuc melius* : quâtenus nullo magis studia, quam spe, gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda est, et pro modo virium et exigendum opus,

et corrigendum. Solebam ego dicere pueris, aliquid ausis licentius aut lætius, *laudare illud me adhuc; venturum tempus, quo idem non permetterem.* Ita et ingenio gaudebant, et iudicio non fallebantur. Sed, ut eo revertar, unde sum egressus: narrationes stilo componi, quantâ maximâ possit adhibitâ diligentia, volo. Nam, ut primo, cum sermo instituitur, dicere quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem; ideoque et retro agere expositionem, et a mediâ in utramque partem discurrere sane merito cogantur; sed ad præceptoris gremium, et dum aliud non possunt, et dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita, cum jam formam rectæ atque emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec exspectata cogitatio, et vix surgendi mora, circulatoriæ vere jactationis est. Hinc parentum imperitorum inane gaudium, ipsis vero contentus operis, et invereconda frons, et consuetudo pessime dicendi, et malorum exercitatio, et, quæ magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio, innascitur. Erit suum parandæ facultati tempus; nec a nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni curâ, et summo (quantum ætas illa capit) labore, aliquid probabile scripserit: in hoc assuescat; hujus rei naturam sibi faciat. Ille demum, in id quod quærimus, aut ei proximum, poterit evadere, qui ante discet recte dicere, quam cito. *Narrationibus* non inutiliter subjungitur opus destruendi confirmandique eas; quod *ανασκευη* et *κατασκευη* vocatur. Id porro non tantum in fabulosis et carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis: ut, si quærat, *An sit credibile, super caput Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberaret;* sit in utramque partem ingens ad dicendum materia: ut de serpente, quo Scipio traditur genitus, et lupâ

Romuli, et Egeriâ Numæ: nam Græcis historiis plerumque poëticæ similis est licentia. Sæpe etiam quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur: nonnunquam de personâ quoque; sicut Livius frequentissime dubitat, et alii ab aliis historici dissentiant. Inde paulatim ad majora tendere incipiet, laudare claros viros, et vituperare improbos; quod non simplicis utilitatis opus est. Namque et ingenium exercetur multiplici variâque materiâ, et animus contemplatione recti pravique formatur; et multa inde cognitio rerum venit: exemplisque (quæ sunt in omni genere causarum potentissima) jam tum instruitur, cum res poscet, usus. Hinc illa quoque exercitatio subit *comparationis, uter melior, uterque deterior*; quæ quamquam versatur in ratione simili, tamen et duplicat materiam; et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia hæc rhetorices pars est, præcipientur suo tempore. *Communes loci* (de iis loquor, quibus, citra personas, in ipsa vitia moris est perorare, ut in *adulterum, aleatorem, petulantem*) ex mediis sunt judiciis, et, si reum adjicias, *accusationes*: quamquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut, si ponatur *adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex*. Habent autem nonnunquam etiam defensionem: nam et pro *luxuriâ*, et pro *amore* dicimus; et leno interim parasitusque defenditur, sic ut non homini patrocinemur, sed crimini. Theses autem, quæ sumuntur ex rerum *comparatione*, (ut, *rusticane vitæ an urbana potior; jurisperiti an militaris viri laus major*) mire sunt ad exercitationem dicendi speciosæ atque uberes, quæ, vel ad suadendi officium, vel etiam ad iudiciorum disceptationem, juvant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causâ Murenæ copiosissime a Cicerone tractatur. Sunt et illæ pæne totæ ad

deliberativum pertinentes genus, *ducendane uxor ;
petendine sint magistratus*. Namque hæ, personis
modo adjectis, suasoriæ erunt. Solebant præceptores
mei, neque inutiles, et nobis etiam jucundo genere
exercitationis, præparare nos conjecturalibus causis,
cum quærere atque exsequi juberent, *Cur armata
apud Lacedæmonios Venus ;* et ita, *Quid crederetur
Cupido, puer, ac volucer, et sagittis ac face ar-
matus ;* et similia : in quibus scrutabamur volunta-
tem, cujus in controversiis frequens quæstio est :
quod genus chriæ videri potest. Nam locos quidem,
quales sunt de testibus, *semperne his credendum ;*
et de argumentis, *an habenda etiam parvis fides ;*
adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere,
ut quidam, nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos
eos, memoriæque diligentissime mandatos, in promptu
habuerint, ut, quoties esset occasio, extemporales
eorum dictiones his velut emblematis exornarentur.
Quo quidem (nec enim ejus rei judicium differre
sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de
se confiteri. Nam quid hi possint, in causis, quarum
varia ac nova semper est facies, proprium invenire ?
quomodo propositis ex parte diversâ respondere ?
altercationibus velociter occurrere ? testem rogare ?
qui, etiam in iis quæ sunt communia, et in plurimis
causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis, nisi
tanto ante præparatis, prosequi nequeant. Necesse
est his, cum eadem judiciis pluribus dicunt, aut fas-
tidium moveant, velut frigidi et repositi cibi ; aut
pudorem, deprehensa toties audientium memoriâ, in-
felix supellex, quæ, sicut apud pauperes ambitiosos,
pluribus et diversis officiis conteratur ; cum eo qui-
dem, quod vix ullus est tam communis locus, qui
possit cohærere cum causâ, nisi aliquo propriæ quæ-
stionis vinculo copulatus : appareatque, eum non
tam insertum, quam applicitum ; vel quod dissimilis
est cæteris, vel quod plerumque assumi etiam parum
apte solet, non quia desideratur, sed quia paratus

est : ut quidam, sententiarum gratiâ, verbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc et utilia, si oriuntur ex causâ. Cæterum, quamlibet pulchra locutio, nisi ad victoriam tendit, utique supervacua, sed interim etiam contraria est. Verum hactenus evagari satis fuerit. *Legum laus et vituperatio* jam majores, ac prope summis operibus suffecturas, vires desiderant : quæ quidem suasoriis magis an controversiis accommodata sit exercitatio, consuetudine et jure civitatum differt. Apud Græcos enim lator earum ad judicem vocabatur : Romanis pro concione suadere ac dissuadere moris fuit. Utroque autem modo pauca de his, et fere certa, dicuntur. Nam et genera sunt tria, *sacri, publici, privati juris*. Quæ divisio ad laudem magis spectat, si quis eam per gradus augeat, quod *lex*, quod *publica*, quod *ad religionem Deum comparata sit*. Ea quidem, de quibus quæri solet, communia omnibus. Aut enim de jure dubitari potest ejus, *qui rogat*, ut *de P. Clodii*, *qui non rite creatus tribunus arguebatur* ; aut de ipsius rogationis, quod est varium, *sive non trino forte mundino promulgata*, *sive non idoneo die*, *sive contra intercessionem, vel auspicia, aliudve quid, quod legitimis obstat*, dicitur lata esse, vel ferri ; sive *alicui manentium legum repugnare*. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent : nam sunt hæc citra complexum personarum, temporum, causarum. Reliqua eadem fere vero fictoque hujusmodi certamine tractantur. Nam vitium aut *in verbis* est, aut *in rebus*. In verbis quæritur, *An satis significant* ; *an sit in his aliquid ambiguum*. In rebus, *An lex sibi ipsa consentiat* ; *an in præteritum ferri debeat* ; *an in singulos homines*. Maxime vero commune est quærere, *An sit honesta* ; *an utilis*. Nec ignoro, plures fieri a plerisque partes : sed nos *justum, pium, religiosum*, cæteraque his similia, *honesto* complectimur. *Justi* tamen species non simpliciter excuti solet. Aut

enim de re ipsâ quæritur, ut, *dignane pœnâ vel præmio sit*; aut de modo præmii, pœnæve, *qui tam major, quam minor, culpari potest*. Utilitas quoque interim *naturâ* discernitur, interim *tempore*. Quædam *an obtineri possint*, ambigi solet. Ne illud quidem ignorare oportet, *leges aliquando totas, aliquando ex parte*, reprehendi solere, cum exemplum rei utriusque nobis claris orationibus præbeatur. Nec me fallit, eas quoque leges esse, quæ non in perpetuum rogentur, sed de honoribus aut imperiis, qualis *Manilia* fuit, de quâ Ciceronis oratio est. Sed de his nihil hoc loco præcipi potest. Constant enim propriâ rerum, de quibus agitur, non communi qualitate. His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, assumptâ tamen a dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum fere constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inventum, (ut alio quoque libro sum confessus) parum comperi; sed ne ii quidem, qui hoc fortissime affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse, Cicero auctor est: quorum insignis maxime Plotius fuit.

CAPUT V.

Sed de ratione declamandi post paulo. Interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si, quemadmodum a grammaticis exigitur poëtarum enarratio, ita ipse quoque historiæ, atque etiam magis orationum, lectione susceptos a se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, et parentes utile esse crediderant, servavimus. Cæterum, sentientibus jam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quod et longa consuetudo

aliter docendi fecerat legem ; et robusti fere juvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen, si quid novi vel sero invenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc vero scio id fieri apud Græcos, sed magis per adjuutores ; quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis præire ipsi velint. Et (hercle) prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur, etiam illa, quæ vim cujusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promissi, quo se magistrum eloquentiæ pollicetur, maxime proprium est : eo quidem validius, quod non utique hunc laborem docentium postulo, ut, ad gremium revocatis, cujus quisque eorum velit, libri lectioni deserviant. Nam mihi cum facilius, tum etiam multo magis videtur utile, facto silentio, unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoque assuescant : tum, expositâ causâ, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius, quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil otiosum pati ; quodque in *inventione*, quodque in *elocutione* annotandum erit ; quæ in *proæmio* conciliandi judicis ratio ; quæ *narrandi* lux, brevitās, fides ; quod aliquando consilium, et quam occulta calliditas. Namque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi, nisi ab artifice, non possit. Quanta deinceps in *dividendo* prudentia, quam subtilis et crebra *argumentatio* : quibus viribus inspiret, quā jucunditate permulceat : quanta in *maledictis* asperitas, in *jocis* urbanitas : ut denique dominetur in *affectibus*, atque in pectora irrumpat, animumque judicum similem iis, quæ dicit, efficiat. Tum in ratione *eloquendi*, quod verbum proprium, ornatum, sublime ; ubi *amplificatio* laudanda, quæ virtus ei contraria ; quid speciose *translatum* ; quæ *figura* verborum ; quæ

lenis et quadrata, sed virilis tamen, *compositio*. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando et vitiosas orationes, quas tamen plerique judiciorum pravitae mirantur, legi palam pueris, ostendique in his, quam multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effeminata sint: quæ non laudantur modo a plerisque, sed, (quod pejus est) propter hoc ipsum, quod sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, et secundum naturam enuntiatus, nihil habere ex ingenio videtur: illa vero, quæ utcumque deflexa sunt, tamquam exquisitiora, miramur; non aliter quam distortis, et quocumque modo prodigiosis corporibus, apud quosdam majus est pretium, quam iis quæ nihil ex communis habitûs bonis perdiderunt. Atque etiam qui specie capiuntur, vulsis, levatisque, et inustas comas acu comentibus, et non suo colore nitidis, plus esse formæ putant, quam possit tribuere incorrupta natura: ut pulchritudo corporis venire videatur ex malis moribus. Nec solum hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter interrogare, et iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit; nec, quæ dicentur, superfluent aures: simulque ad id perducentur, quod ex hoc quæritur, ut inveniant ipsi, et intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quam ne semper docendi sint? Hoc diligentiae genus ausim dicere plus collaturum discentibus, quam omnes omnium Artes, quæ juvant sine dubio multum: sed latiore quâdam comprehensione, per omnes quidem species rerum quotidie pæne nascentium ire qui possunt? Sicut de re militari quamquam sunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit scire, quâ ducum quisque ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapienter, aut contra. Nam in omnibus fere minus valent præcepta, quam experimenta. At vero declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes? Corrigetur palam, si

quid in declamando discipulus erraverit : non potentius erit emendare orationem ? quin immo etiam jucundius. Aliena enim vitia quisque reprehendi mavult, quam sua. Nec deerant plura, quæ dicerem : sed neminem hæc utilitas fugit : atque utinam tam non pigeat facere istud, quam non displicebit. Quod si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, qui legendi sint incipientibus ? Nam quidam illos minores, quia faciliior eorum intellectus videbatur, probaverunt ; alii floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, et statim, et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, et maxime expositum velim, ut Livium a pueris magis, quam Sallustium : et hic historiæ major est auctor ; ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, et jucundus incipientibus quoque, et apertus est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest : tum (quemadmodum Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus. Duo autem genera maxime cavenda pueris puto : unum, ne quis eos, antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisque, et aliorum similium, lectione durescere velit ; fient enim horridi atque jejuni : nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur : et elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, (quod est pessimum) similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne, recentis hujus lasciviæ flosculis capti, voluptate quâdam pravâ deleniantur, ut prædulce illud genus, et puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius est, adament. Firmis autem judiciis, jamque extra periculum positis, suaserim et antiquos legere, ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis sæculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet ; et novos, quibus et ipsis multa virtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnavit : sed dicendi mutavi-

mus genus ; et ultra nobis, quam oportebat, indul-
simus. Ita non tam ingenio illi nos superârunt,
quam proposito. Multa ergo licebit eligere : sed cu-
randum erit, ne iis, quibus permixta sunt, inqui-
nentur. Quosdam vero, etiam quos totos imitari
oporteat, et fuisse nuper, et nunc esse, quidni liben-
ter non concesserim modo, verum etiam contenderim ?
Sed, hi qui sint, non cujusque est pronuntiare. Tu-
tius circa priores vel erratur : ideoque hanc novorum
distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

CAPUT VI.

Fuit, etiam in hoc, diversum præcipientium pro-
positum, quod eorum quidam materias, quas disci-
pulis ad dicendum dabant, non contenti divisione
dirigere, latius dicendo prosequerantur : nec solum
probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alii,
cum primas modo lineas duxissent, post declamatio-
nes, quod omisisset quisque, tractabant ; quosdam
vero locos non minore curâ, quam cum ad dicendum
ipsi surgerent, excolebant. Utile utrumque ; et ideo
neutrum ab altero separo : sed, si facere tantum
alterum necesse sit, plus proderit demonstrâsse rec-
tam protinus viam, quam revocare ab errore jam
lapsos : primum, quia emendationem auribus modo
accipiunt, divisionem vero ad cogitationem etiam et
stilum perferunt : deinde, quod libentius præcipientem
audiunt, quam reprehendentem. Si qui vero
paulo sunt vivaciores, (in his præsertim moribus)
etiam irascuntur admonitioni, et taciti repugnant.
Nec ideo tamen minus vitia aperte coarguenda sunt.
Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse, quæ
præceptor non emendaverit, credent. Utraque autem
ratio miscenda est, et ita tractanda, ut ipsæ res
postulabunt. Namque incipientibus danda erit velut
præformata materia secundum cujusque vires. At,
cum satis composuisse se ad exemplum videbuntur,

brevia quædam demonstranda vestigia ; quæ persecuti jam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi ipsos oportebit ; ne, malâ consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari et quærere sciant. Quod si satis prudenter dicenda viderint, jam prope consummata fuerit præcipientis opera : si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aves cernimus, quæ teneris infirmisque fetibus cibos ore suo collatos partiuntur : at, cum visi sunt adulti, paulum egredi nidis, et circumvolare sedem illam, præcedentes ipsæ, docent ; tum expertas vires libero cœlo, suæque ipsorum fiduciæ, permittunt.

CAPUT VII.

Illud ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc disserimus, ætatibus, ne omnia, quæ scripserint, ediscant, et certâ, ut moris est, die dicant : quod quidem maxime patres exigunt, atque ita demum studere liberos suos, si quam frequentissime declamaverint, credunt ; cum profectus præcipue diligentiam constet. Nam, ut scribere pueros, plurimumque esse in hoc opere, plane velim ; sic ediscere electos ex orationibus vel historiis, aliove quo genere dignorum eâ curâ voluminum, locos, multo magis suadeam. Nam et exercebitur acrius memoria, aliena complectendo, quam sua : et qui erunt in difficiliore hujus generis labore versati, sine molestiâ, quæ ipsi composuerunt, jam familiarius animo suo affigent : et assuescent optimis ; semperque habebunt intra se, quod imitentur : etiam non sentientes, formam orationis illam, quam mente penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem copiâ verborum optimorum, et compositione, ac figuris jam non quæsitis, sed sponte, et ex reposito velut thesauro, se offerentibus. Accedit his et jucunda in

sermone bene a quoque dictorum relatio, et in causis utilis. Nam et plus auctoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratiâ litis sunt comparata; et laudem sæpe majorem, quam si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illâ, quæ maxime petitur, laude, plurimum capiant. Verum id quoque tum fieri oportebit, cum aliquid commodius elimaverint; ut eo velut præmio studii sui donentur, ac se meruisse, ut dicerent, gaudeant.

CAPUT VIII.

Virtus præceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in iis, quos erudiendos suscepit, notare discrimina ingeniorum, et quo quemque natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quædam varietas, nec pauciores animorum pæne quam corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis; quamvis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem composuerint. Utile deinde plerisque visum est ita quemque instituere, ut propria naturæ bona doctrinâ foverent, et in id potissimum ingenia, quo tenderent, adjuvarentur: ut si quis, palæstræ peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni modo corpus animumque, discernat, cui quisque certamini sit præparandus; ita præceptorem eloquentiæ, cum sagaciter fuerit intuitus, cuius ingenium presso limatoque genere dicendi, cujus acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano, maxime gaudeat; ita se commodaturum singulis, ut in eo, quo quisque eminet, provehatur: quod et adjuta curâ natura magis evalescat; et qui in diversa ducatur, nec in iis, quibus minus aptus est, satis possit efficere; et ea, in quæ natus videtur, deserendo

faciat infirmiora. Quod mihi (libera enim, vel contra receptas persuasiones rationem sequenti, sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio juris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hæc dicendi magister, quo modo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve quid ex iis quæ sunt sacrorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia quæ sunt ejus operis, etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum est. Nam et omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret. An, si quis ingenio corruptus ac tumidus, ut plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque jejunum non alemus, et quasi vestiemus? Nam, si quædam detrahere necessarium est, cur non sit adjicere concessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deterendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum, addendumque quod cessat. An vero clarissimus ille præceptor, Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quam discipuli bene docuisse, testantur, cum de Ephoro atque Theopompo sic judicaret, *ut alteri frenis, alteri calcaribus opus esse* diceret; aut in illo lentiore tarditatem, aut in illo pæne præcipiti concitationem, adjuvandam docendo existimavit? cum alterum alterius naturâ miscendum arbitraretur. Imbecillis tamen ingeniis sane sic obsequendum sit, ut tantum in id, quo vocat natura, ducantur. Ita enim, quod solum possunt, melius efficient. Si vero liberalior materia contigerit, et in quâ merito ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam, licet sit aliquam in partem pronior (ut necesse est), cæteris tamen non repugnabit; atque

eâ curâ paria faciet iis, in quibus eminebat: sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non, si docendum pancratiasten suscepit, pugno ferire vel calce tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos, docebit, sed omnia, quæ sunt ejus certaminis. Erit, qui ex his aliqua non possit? In id maxime, quod poterit, incumbet. Nam sunt hæc duo vitanda prorsus: unum, ne tentes, quod effici non possit; alterum, ne, ab eo quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. At, si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur: efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum. Et, quanto id magis oratoris futuri magistro providendum erit! Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere; non magis, quam phonasce acutis tantum, aut mediis, aut gravibus sonis, aut horum etiam particulis, excellere. Nam, sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis consentiat.

CAPUT IX.

Plura de officiis docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut præceptores suos non minus, quam ipsa studia, ament; et parentes esse, non quidem corporum, sed mentium, credant. Multum hæc pietas confert studio: nam ita et libenter audient, et dictis credent, et esse similes concupiscent: in ipsos denique cœtus scholarum læti et alacres convenient: emendati non irascuntur, laudati gaudebunt: ut sint carissimi, studio merebuntur. Nam, ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles: alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et, sicut hominis

ortus ex utroque gignentium confertur, et frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus foverit sulcus; ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociatâ tradentis accipientisque concordia.

CAPUT X.

In his primis operibus, quæ non ipsa parva sunt, sed majorum quasi membra atque partes, bene instituto, ac satis exercitato, jam fere tempus appetet aggrediendi suasorias judicialesque materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipsâ declamandi ratione dicenda sunt; quæ quidem, ut ex omnibus novissime inventa, ita multo est utilissima. Nam et cuncta ulla, de quibus diximus, in se fere continet, et veritati proximam imaginem reddit: ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendî meditatione communis. Eo quidem res ista culpâ docentium recidit, ut, inter præcipuas, quæ corrumpere eloquentiam, causas, licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo, quod naturâ bonum est, bene uti licet. Sint ergo et ipsæ materiæ, quæ fingentur, quam simillimæ veritati: et declamatio, in quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam *magos*, et *pestilentiam*, et *responsa*, et *sæviore* tragicis *novercas*, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter *sponsiones* et *interdicta* quæremus. Quid ergo? Nunquam hæc supra fidem, et poëtica (ut vere dixerim) themata, juvenibus pertractare permittemus, ut exspatiantur, et gaudeant materiâ, et quasi in corpus eant? Erat optimum: sed certe sint grandia et tumida, non stulta etiam, et acrioribus oculis intuenti ridicula: ut, si jam cedendum est, impleat se declamator ali-

quando, dum sciat, ut quadrupedes, cum viridi pabulo
 distentæ sunt, sanguinis detractioe curantur, et sic
 ad cibos viribus conservandis idoneos redeunt; ita
 sibi quoque tenuandas adipēs, et quidquid humoris
 corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus ac
 robustus volet. Alioqui tumor ille inanis primo cu-
 jusque veri operis conatu deprehendetur. Totum
 autem declamandi opus qui diversum omnino a fo-
 rensibus causis existimant, ii profecto ne rationem
 quidem, quā ista exercitatio inventa sit, pervident.
 Nam, si foro non præparat, aut scenicæ ostentationi
 aut furiosæ vociferationi simillimum est. Quid enim
 attinet judicem præparare, qui nullus est? narrare,
 quod omnes sciant falsum? probationes adhibere
 causæ, de quā nemo sit pronuntiaturus? Et hæc
 quidem otiosa tantum. Affici vero, et irā vel luctu
 permoveri, cujus est ludibrii, nisi quibusdam pugnæ
 simulacris ad verum discrimen aciemque justam con-
 suescimus? Nihil ergo inter forense genus dicendi,
 atque hoc declamatorium, intererit? Si profectus
 gratiā dicimus, nihil. Utinamque adjici ad consuetu-
 dinem posset, ut nominibus uteremur, et perplexæ
 magis et longioris aliquando actus controversiæ fin-
 gerentur, et verba in usu quotidiano posita minus
 timeremus, et jocos inserere moris esset: quæ nos,
 quamlibet per alia in scholis exercitati sumus, tirones
 in foro inveniunt. Si vero in ostentationem compa-
 retur declamatio, sane paululum aliquid inclinare ad
 voluptatem audientium debemus. Nam et iis actio-
 nibus, quæ in aliquā sine dubio veritate versantur,
 sed sunt ad popularem aptatæ delectationem, quales
 legimus panegyricos, totumque hoc demonstrativum
 genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemque
 artem (quæ latere plerumque in judiciis debet) non
 confiteri modo, sed ostentare etiam, hominibus in hoc
 advocatis. Quare declamatio, quoniam est judiciorum
 consiliorumque imago, similis esse debet veritati;
 quoniam autem aliquid in se habet *ἐπιδεικτικόν*, non-

nihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores comici; qui nec ita prorsus, ut nos vulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte; nec procul tamen a naturâ recedunt, quo vitio periret imitatio; sed morem communis hujus sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoque aliqua nos incommoda ex his, quas finxerimus, materiis consequuntur, in eo præcipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus ut videntur, *ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum vires, jura, mores, aliaque his similia*. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum vitiis ducimus. Sed hæc suo quæque loco. Quamvis enim omne propositum operis a nobis destinati eo spectet, ut orator institutur; tamen, ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omitemus.

CAPUT XI.

Jam hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex quâ capere initium solent, qui priora omiserunt: quamquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi præceptis eloquentiam putent; sed, naturâ suâ, et vulgari modo, et scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset *σχῆμα* et *νοῦμα*, nescire se quidem, sed, si ad rem pertineret, esse in suâ declamatione, respondit. Alius percontanti, *Theodoræus an Apollodoræus* esset, Ego, inquit, *parmularius* sum. Nec sane potuit urbanus ex confessione inscitiæ suæ elabi. Porro hi, quia et beneficio ingenii præstantes sunt habiti, et multa etiam memoriâ digna exclamaverunt, plurimos habent similes negligentiae suæ, paucissimos naturæ. Igitur impetu dicere se, et viribus uti, gloriantur: nec enim opus esse pro-

batione aut dispositione in rebus fictis; sed (cujus rei gratiâ plenum sit auditorium) sententiis grandibus, quarum optima quæque a periculo petatur. Quin etiam in cogitando nullâ ratione adhibitâ, aut tectum intuentes, magnum aliquid, quod ultro se offerat, [pluribus sæpe diebus] expectantes, aut murmure incerto, velut classico, instincti, concitatisimum corporis motum, non enuntiandis, sed quærendis verbis accommodant. Nonnulli certa sibi initia, priusquam sensum invenerint, destinant, quibus aliquid diserti subjungendum sit: eaque, diu secum ipsi clareque modulati, desperatâ connectendi facultate, deserunt; et ad alia deinceps, atque inde alia, non minus communia atque nota, divertunt. Qui plurimum videntur habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos, intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut forte ad manum venêre, jaculantur. Unde fit, ut dissoluta, et ex diversis congesta, oratio coherere non possit, similisque commentariis puerorum sit, in quos ea, quæ aliis declamantibus laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, et res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam et barbari et servi: et, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

CAPUT XII.

Ne hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti: primum, vitio male judicantium, qui majorem habere vim credunt ea, quæ non habent artem: ut effringere, quam aperire; rumpere, quam solvere; trahere, quam ducere, putant robustius. Nam et gladiator, qui armorum inscius in pugnam ruit; et luctator, qui totius corporis nisu in id, quod semel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur; cum interim et hic frequenter suis viribus ipse prosternitur, et illum vehementis impetûs excipit adversarii mollis

articulus. Sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam et *divisio*, cum plurimum valeat in causis, speciem virium minuit; et rudia politis majora, et sparsa compositis numerosiora, creduntur. Est præterea quædam virtutum vitiorumque vicinia, quâ *maledicus* pro *libero*, *temerarius* pro *forti*, *effusus* pro *copioso*, accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius et sæpius, vel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. Affert et ista res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea, quæ dicere ipsi noluissent. Illud quoque alterum, quod est in elocutione ipsâ periculum, minus vitat, conaturque perdit: inde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniatur, qui semper quærit quod nimium est: verum et raro evenit, et certa vitia non pensat. Propter hoc quoque, interdum videntur indocti copiam habere majorem, quod dicunt omnia: doctis est et electio, et modus. His accedit, quod, a curâ docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæstionum et argumentorum apud corrupta judicia frigus evitant: nihilque aliud, quam, quo vel pravis voluptatibus aures assistantium permulceant, quærunt. Sententiæ quoque ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas sordida et abjecta sunt: ut *lumina, non inter umbras*, (quemadmodum Cicero dicit) *sed plane in tenebris, clariora sunt*. Itaque ingeniosi vocentur, ut libet, dum tamen constet, contumeliose sic laudari disertum. Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, et cotes hebetibus, et vino vetustatem; sed vitia detrahit: atque eo solo minus est, quod literæ perpolierunt, quo melius. Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam et clamant ubique, et omnia *levatâ* (ut ipsi vocant) *manu*, emugiant, multo discursu, anhelitu, jactatione, gestu, motu capitis furentes. Jam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cedere, mire ad pullatum

circulum facit; cum ille eruditus, ut in oratione multa submittere, variare, disponere, ita etiam in pronuntiando suum cuique eorum, quæ dicet, colori accommodare actum sciat: et, si quid sit perpetuâ observatione dignum, modestus et esse et videri malit. At illi hanc *vim* appellant, quæ est potius *violentia*; cum interim non actores modo aliquos invenias, sed (quod est turpius) præceptores etiam, qui, brevem dicendi exercitationem consecuti, omissâ ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur, eosque, qui plus honoris literis tribuerunt, et ineptos, et jejunos, et trepidos, et infirmos, ut quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appellent. Verum illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplinâ disertis: nos, quando et præcipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, et in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere dum desideraremur, inquirendo scribendoque talia consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis juvenibus arbitramur, nobis certe sunt voluptati.

CAPUT XIII.

Nemo autem a me exigat id præceptorum genus, quod est a plerisque scriptoribus Artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis dicendi feram: utique *proœmium*, et id quale; proxima huic *narratio*; quæ lex deinde narrandi; *propositio* post hanc, vel, ut quibusdam placuit, *excursio*; tum *certus ordo questionum*, cæteraque, quæ, velut si aliter facere fas non sit, quidam, tamquam jussi, sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno et brevi præscripto contineretur: sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia varie, et ad rerum momenta, convertitur. Quid enim si præcipias

imperator, quoties aciem instruet, dirigat frontem, cornua utrimque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur naturâ loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, silvis, asperitate aliâ, prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis: nunc acie directâ, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione, pugnabitur: nonnunquam terga etiam dedisse simulatâ fugâ proderit. Ita præcæmium necessarium, an supervacuum; breve, an longius; ad judicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram, dicendum sit: constricta an latius fusa narratio; continua an divisa; recta an ordine permutato, causæ docebunt. Itemque de quæstionum ordine, cum in eâdem controversiâ aliud alii parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus plebisve scitis sancta sunt ista præcepta; sed hoc, quidquid est, utilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse plerumque; alioqui nec scriberem: verum, si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc, relictis magistrorum auctoritatibus, sequemur. Equidem id maxime præcipiam, *ac repetens iterumque iterumque monebo*: Res duas in omni actu spectet orator, *quid deceat, quid expediat*. Expedit autem sæpe mutare ex illo constituto traditoque ordine aliqua; et interim decet, ut in statu is atque picturis videmus, variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia est. Nempe enim adversa sit facies, et demissa brachia, et juncti pedes, et a summis ad ima rigens opus: flexus ille, et (ut sic dixerim) motus, dat actum quemdam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, et in vultu mille species. Cursum habent quædam et impetum; sedent alia, vel incumbunt: nuda hæc, illa velata sunt; quædam mixta ex utroque. Quid tam distortum et elaboratum, quam est ille Discobolos Myronis? Si quis tamen, ut parum rectum, improbet

opus, nonne ab intellectu artis abfuerit, in quâ vel præcipue laudabilis est illa ipsa novitas ac difficultas? Quam quidem gratiam et delectationem afferunt figuræ, quæque in sensibus, quæque in verbis sunt. Mutant enim aliquid a recto, atque hanc præ se virtutem ferunt, quod a consuetudine vulgari recesserunt. Habet in picturâ speciem tota facies: Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quædam, sive ostendi non debent, sive exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes (ut opinor) Cythnius, in tabulâ, quâ Colotem Teium vicit. Nam, cum in Iphigeniæ immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiores Ulysem, addidisset Menelao, quem summum poterat ars efficere, mœrorem; consumtis affectibus, non reperiens, quo digne modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, et suo cuique animo dedit æstimandum. Nonne huic simile est illud Salustianum, *Nam de Carthagine tacere satius puto, quam parum dicere?* Propter quæ mihi semper moris fuit, quam minime alligare me ad præcepta, quæ καθολικα vocant, id est, (ut dicamus quomodo possumus) *universalia*, vel *perpetualia*. Raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliquâ, aut subrui, possit. Sed de his plenius suo quidque loco tractabimus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his, qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, et velut decretis technicorum tutos, putent. Multo labore, assiduo studio, variâ exercitatione, pluribus experimentis, altissimo consilio, constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam, monstrent; a quâ declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque et stratum militari labore iter sæpe deserimus compendio ducti: et, si

rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circuire cogemur: et, si janua tenebitur incendio, per parietem exhibimus. Late fustum opus est, et multiplex et prope quotidie novum, et de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sunt tamen tradita, quid ex his optimum, et si quid mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar.

CAPUT XIV.

Rhetoricen in Latinum transferentes, tum *oratoriam*, tum *oratricem*, nominaverunt. Quos equidem non fraudaverim debitâ laude, quod copiam Romani sermonis augere tentaverint. Sed non omnia nos ducentes ex Græco sequuntur, sicut ne illos quidem, quoties suis utique verbis signare nostra voluerunt. Et hæc interpretatio non minus dura est, quam illa Flavii *essentia* atque *entia*: sed ne propria quidem: nam *oratoria* sic efferetur, ut *elocutoria*; *oratrix* ut *elocutrix*. Illa autem, de quâ loquimur, *rhetorice*, talis est, qualis *eloquentia*: nec dubie apud Græcos quoque duplicem intellectum habet. Namque uno modo fit appositum, *ars rhetorica*, ut *navis piratica*: altero nomen rei, qualis est *philosophia*, *amicitia*. Nos ipsam nunc volumus significare substantiam, ut grammaticæ *literatura* est, non *literatrix*, quemadmodum *oratrix*; nec *literatoria*, quemadmodum *oratoria*. Verum in rhetorice non sic. Ne pugnemus igitur, cum præsertim plurimis alioqui Græcis sit utendum. Nam certe sic et *physicos*, et *musicos*, et *geometras* dicam, nec vim afferam his nominibus indecorâ in Latinum sermonem mutatione. Denique, cum M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis Græco nomine utatur, profecto non est verendum, ne temere videamur oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur *rhetorice* (jam enim sine metu cavillationis utemur

hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de *arte*, de *artifice*, de *opere*, dicamus. *Ars* erit, quæ disciplinâ percipi debet : ea est *bene dicendi scientia*. *Artifex* est, qui percipit hanc artem, id est orator, cujus est summa *bene dicere*. *Opus*, quod efficitur ab artifice, id est *bona oratio*. Hæc omnia rursus deducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco ; nunc, quæ de primâ parte tractanda sunt, ordiar.

CAPUT XV.

Ante omnia, quid sit *rhetorice* : quæ finitur quidem varie, sed quæstionem habet duplicem. Aut enim de *qualitate ipsius rei*, aut de *comprehensione verborum*, dissensio est. Prima ac præcipua opinionum circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant ; alii (quorum nos sententiæ accedimus) nomen hoc, artemque, de quâ loquimur, bonis demum tribui volunt. Eorum autem, qui dicendi facultatem a majore ac magis expetendâ vitæ laude secernunt, quidam rhetorice *vim* tantum, quidam *scientiam*, sed non virtutem, quidam *usum*, quidam *artem* quidem, sed a scientiâ et virtute disjunctam, quidam etiam *pravitatem* quamdam *artis*, id est *κακοτεχνίαν*, nominaverunt. Hi fere, aut in *persuadendo*, aut in *dicendo apposite ad persuadendum*, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis rhetorice *vis persuadendi*. Quod ego *vim* appello, plerique *potestatem*, nonnulli *facultatem*, vocant : quæ res ne quid afferat ambiguitatis, vim dico *την δυναμιν*. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re verâ *Ars*, quæ circumfertur, ejus est) duxit. Qui, cum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetorice *persuadendi opificem*, id est *πειθους δημιουργον*. Neque enim mihi permiserim eâdem uti declinatione, quâ En-

nus M. Cethegum *Suadæ medullam* vocat. Apud Platonem quoque, Gorgias, in libro qui nomine ejus inscriptus est, idem fere dicit: sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit, oratoris officium esse, *dicere apposite ad persuadendum*. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit *persuadere*. Verum et pecunia persuadet, et gratia, et auctoritas dicentis, et dignitas, et postremo adspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cujusque, vel facies aliqua miserabilis, vel formæ pulchritudo, sententiam dictat. Nam et M. Aquillium defendens Antonius, cum, scissâ veste, cicatrices, quas is pro patriâ pectore adverso suscepisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam; sed oculis populi Romani vim attulit; quem illo ipso adspectu maxime motum in hoc, ut absolveret reum, creditum est. Servium quidem Galbam miseratione solâ, quâ non suos modo liberos parvulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpicii filium suis ipse manibus circumtulera, elapsum esse, cum aliorum monimentis, tum Catonis oratione, testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione, quamquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa, speciosissimum alioqui, diductâ nudaverat tunicâ, putant periculo liberatam. Quæ si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideoque diligentiores sunt visi sibi, qui, cum de rhetorice idem sentirent, existimaverunt eam *vim dicendo persuadendi*. Quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus, libro, velut coactus a Socrate, facit. A quo non dissentit Theodectes, sive ipsius id opus est, quod, de rhetorice, nomine ejus inscribitur; sive, ut creditum est, Aristotelis: in quo est, finem esse rhetorices, *ducere homines dicendo in id quod actor velit*. Sed ne hic quidem satis est comprehensum: persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut *meretrices, adulatores, corruptores*. At, contra,

non persuadet semper orator: ut interim non sit proprius hic finis ejus, interim sit communis cum iis qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens judicialis orationis primum et super omnia esse, *persuadere judici, et sententiam ejus ducere in id quod velit*. Nam et ipse oratorem fortunæ subjecit, ut, si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit, *rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia*. Qui finis et illud vitium, de quo supra diximus, habet, et insuper, quod nihil, nisi inventionem complectitur, quæ, sine elocutione, non est oratio. Hermagoræ, qui finem ejus esse ait *persuasibiliter dicere*, et aliis, qui eandem sententiam non eisdem tantum verbis explicant, ac finem esse demonstrant, *dicere, quæ oporteat, omnia ad persuadendum*, satis responsum est, cum *persuadere* non tantum oratoris esse convicimus. Addita sunt his alia varie. Quidam enim *circa res omnes*, quidam *circa civiles* modo, versari *rhetoricen* putaverunt; quorum verius utrum sit, in eo loco qui hujus quæstionis proprius est, dicam. Omnia subjecisse oratori videtur Aristoteles, cum dixit, *vim esse dicendi, quid in quâque re possit esse persuasibile*. Et Patrocles, qui non quidem adjicit, *in quâque re*; sed, nihil excipiendo, idem ostendit. *Vim* enim vocat *inveniendi*, quod sit in oratione *persuasibile*; qui fines et ipsi solam complectuntur inventionem. Quod vitium fugiens Theodorus, *vim* putat *inveniendi et eloquendi cum ornatu credibilia, in omni oratione*. Sed, cum eodem modo credibilia, quo persuasibilia, etiam non orator inveniat; adjiciendo, *in omni oratione*, magis quam superiores, concedit, scelera quoque persuadentibus, pulcherrimæ rei nomen. Gorgias, apud Platonem, persuadendi se artificem in judiciis et aliis cætibus esse ait; de justis quoque et injustis tractare: cui Socrates *persuadendi*, non *docendi*, concedit fa-

cultatem. Qui vero non omnia subiciebant oratori, sollicitius ac verbosius (ut necesse erat) adhibuerunt discrimina: quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici discipulus, cujus hic finis est, *scientia videndi et agendi in quæstionibus civilibus per orationem popularis persuasionis*. Hic scientiam, quia Peripateticus est, non (ut Stoïci) virtutis loco ponit: *popularem* autem comprehendendo *persuasionem*, etiam contumeliosus est adversus artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud de omnibus, qui circa civiles demum quæstiones oratorem judicant versari, dictum sit, excludi ab his plurima oratoris officia; illam certe *laudativam totam*, quæ est rhetorices pars tertia. Cautius Theodorus Gadareus, ut jam ad eos veniamus, qui *artem* quidem esse eam, sed *non virtutem*, putaverunt. Ita enim dicit (ut ipsis eorum verbis utar, qui hoc ex Græco transtulerunt) *Ars inventrix, et judicatrix, et enuntiatrix* *decente ornatu secundum mentionem ejus, quod in quoque potest sumi persuasibile, in materiâ civili*. Itemque Cornelius Celsus, qui finem rhetorices ait, *dicere persuasibiliter in dubiâ et civili materiâ*. Quibus sunt non dissimiles, qui ab aliis traduntur, qualis est ille, *vis dicendi et eloquendi de rebus civilibus subjectis sibi, cum quâdam persuasione, et quodam corporis habitu, et eorum, quæ dicet, pronuntiatione*. Mille alia, sed aut eadem, aut ex eisdem composita: quibus item, cum de materiâ rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neque *vim*, neque *scientiam*, neque *artem* putaverunt: sed Critollâus, *usum dicendi*, nam hoc *τρεῖς* significat; Athenæus, *fallendi artem*. Plerique autem, dum, pauca ex Gorgiâ Platonis, a prioribus imperite excerpta, legere contenti, neque hoc totum neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt: creduntque, cum in hac esse opinione, ut *rhetoricen non artem, sed peritiam quamdam gratiæ ac voluptatis* existimet: et alio loco,

civilitatis particulae simulacrum, et quartam partem adulationis: quod duas partes civilitatis corpori assignet, medicinam, et quam interpretantur exercitatricem, duas animo, legalem, atque justitiam: adulationem autem medicinae vocet, coquorum artificium; et exercitatricis, mangonum, qui colorem fucō, et verum robur inani saginā, mentiantur; legalis, cavillatricem; justitiæ, rhetoricen. Quæ omnia sunt quidem scripta in hoc libro, dictaque a Socrate, cujus personā videtur Plato significare quid sentiat: sed alii sunt ejus sermones ad coarguendos, qui contra disputant, compositi, quos ελεγκτικούς vocant, alii ad præcipiendum, qui δογματικοί appellantur. Socrates autem, seu Plato, eam quidem, quæ tum exercebatur, rhetoricen talem putavit. Nam et dicit his verbis τουτον τον τροπον, ον υμεις πολιτευεσθε. Et veram autem et honestam intelligit. Itaque disputatio illa contra Gorgiam ita clauditur: Ουκουν αναγκη τον ρητορικον δικαιον ειναι, τον δε δικαιον βουλεσσαι δικαια, και πρασσειν. Ad quod ille quidem conticescit; sed sermonem suscipit Polus, juvenili calore inconsideratior: contra quem illa de simulacro et adulatione dicuntur. Tum Callicles, adhuc concitator, qui tamen ad hanc perducitur clausulam, τον μελλοντα ορθως ρητορικον εσεσθαι, δικαιον αρα δει ειναι, και επιστημονα των δικκιων: ut appareat, Platoni non rhetoricen videri malum, sed eam veram, nisi justo ac bono, non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consummari citra justitiæ quoque scientiam non posse: cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, et eorum qui pro patriâ ceciderant, laudem scripsisset? quæ certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, invectus est. Nam et Socrates inhonestam sibi credit orationem, quam ei Lysias reo composuerat: et tum maxime scribere litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent, erat moris; atque ita juri, quo non

licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni videbantur, qui *rhetoricen* a justitiâ separarent, et veris credibilia præferrent: nam id quoque dicit in Phædro. Consensisse autem illis superioribus videri potest etiam Cornelius Celsus, cujus hæc verba sunt, *Orator simile tantum veri petit*. Deinde paulo post, *Non enim bona conscientia, sed victoria, litigantis est præmium*. Quæ si vera essent, pessimorum hominum foret, hæc tam perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta, et nequitiam præceptis adjuvare. Sed illi rationem opinionis suæ viderint. Nos autem, ingressi formare perfectum oratorem, quem in primis esse *virum bonum* volumus, ad eos, qui de hoc opere melius sentiunt, revertamur. *Rhetoricen* autem quidam eandem *civilitatem* esse judicaverunt: Cicero *scientiæ civilis partem* vocat (*civilis* autem *scientia* idem quod *sapientia* est); quidam etiam philosophiæ, quorum est Isocrates. Huic ejus substantiæ maxime convenit finitio, *rhetoricen esse bene dicendi scientiam*. Nam et orationis omnes virtutes semel complectitur, et protinus mores etiam oratoris, cum bene dicere non possit, nisi vir bonus. Idem valet Chrysippi finis ille ductus a Cleanthe, *scientia recte dicendi*. Sunt plures ejusdem, sed ad alias quæstiones magis pertinent. Idem sentiret finis hoc modo comprehensus, *persuadere, quod oporteat*: nisi quod artem ad exitum alligat. Bene Areus, *dicere secundum virtutem orationis*. Excludunt a rhetorice malos et illi, qui scientiam civilium officiorum eam putaverunt, si scientiam virtutem judicant: sed anguste, intraque civiles quæstiones, coercent. Albutius, non obscurus professor atque auctor, *scientiam bene dicendi* esse consentit: sed exceptionibus peccat, adjiciendo, *circa civiles quæstiones*, et *credibiliter*: quarum jam utrique responsum est. Probabilis et illi voluntatis, qui *recte sentire et dicere*, rhetorices putaverunt. Hi sunt fere fines maxime il-

lustres, et de quibus præcipue disputatur. Nam omnes quidem persequi, nec attinet, nec possum; cum pravum quoddam (ut arbitror) studium circa scriptores Artium exstiterit, nihil eisdem verbis, quæ prior aliquis occupasset, finiendi; quæ ambitio procul aberit a me. Dicam enim, non utique quæ inveno, sed quæ placebunt: sicut hoc, *rhetoricen esse bene dicendi scientiam*: cum, reperto quod est optimum, qui quærit aliud, pejus velit. His approbatis, simul manifestum est illud quoque, quem finem, vel quid summum et ultimum, habeat rhetorice, quod *τελος* dicitur, ad quod omnis ars tendit: nam, si est ipsa bene dicendi scientia, finis ejus et summum est bene dicere.

CAPUT XVI.

Sequitur quæstio, *An utilis rhetorice?* Nam quidam vehementer in eam invehi solent; et, (quod sit indignissimum) in accusationem orationis, utuntur orandi viribus: *Eloquentiam esse, quæ pænis eripiat scelestos; cujus fraude damnentur interim boni; consilia ducantur in pejus; nec seditiones modo turbæque populares, sed bella etiam inexpiabilia, excitentur; cujus denique tum maxime sit usus, cum pro falsis contra veritatem valet.* Nam et Socrati obijciunt comici, *docere eum, quomodo pejorem causam meliorem faciat*: et, contra, Tisiam et Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adjiciunt exempla Græcorum Romanorumque; et enumerant, qui perniciosâ, non singulis tantum, sed rebus etiam publicis, usi eloquentiâ, turbaverint civitatum status, vel everterint: eoque et Lacedæmoniorum civitate expulsam; et Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur, velut recisam orandi potestatem. Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa denique sapientia. Nam et dux Flaminius, et Gracchi, Saturnini, Glau-

cia, magistratus, et in medicis venena, et in iis, qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos adspernemur; attulerunt sæpe valetudinis causas: nunquam tecta subeamus; super habitantes aliquando procumbunt: non fabricetur militi gladius; potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita; et (ne terrenis immorer) Solem Lunamque præcipua siderum, aliquando etiam nocere? Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem cæcus ille Appius dicendi viribus diremissee? aut non divina M. Tullii eloquentia et contra leges Agrarias popularis fuit? et Catilinæ fregit audaciam? et supplicationes (qui maximus honor victoribus bello ducibus datur) in togâ meruit? Nonne perterritos militum animos frequenter a metu revocat oratio? et tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem vitâ potiorem esse, persuadet? Neque vero me Lacedæmonii atque Athenienses magis moverint, quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi doctâ voce commota; nec legum repertoires sine summâ vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem juris adstringerent. Quin ipsa vitæ præcepta, etiamsi naturâ sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare, etiamsi in utramque partem valent arma facundiae, non tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc apud eos fortasse quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si vero est *bene dicendi scientia*, quem nos finem sequimur, ut sit *orator* in primis *vir bonus*; utilem certe eam esse, confitendum est. Et (hercle) Deus ille princeps, parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separavit a cæteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quam

dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientiâ, velocitate, præstantiora in illis mutis videmus; eadem minus egere acquisitæ extrinsecus opis. Nam et ingredi citius, et pasci, et tranare aquas, citra docentem, naturâ ipsâ sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur; et arma his ingenita quædam, et ex obvio fere victus: circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, ejusque nos socios esse cum Diis immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos juvaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi, quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus; quod magis deesse cæteris animalibus, quam intellectum et cogitationem quamdam, videmus. Nam et moliri cubilia, et nidos texere, et educare fetus, et excludere, quinetiam reponere in hiemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum et mellis, efficere, nonnullius fortasse rationis est: sed, quia carent sermone, quæ id faciunt, *muta* atque *irrationabilia* vocantur. Denique homines, quibus negata vox est, quantulum adjuvat animus ille cœlestis! Quare, si nihil a Diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus præstare hominibus, quam quo ipsi homines cæteris animalibus præstant? eo quidem magis, quod nullâ in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitaverimus, unde, et quousque jam propecta sit orandi facultas: et adhuc augeri potest. Nam, ut omittam, defendere amicos, regere consiliis senatum, populum, exercitum, in quæ velit, ducere, quam sit utile, conveniatque bono viro; nonne pulchrum vel hoc ipsum est, ex communi intellectu, verbisque, quibus utuntur omnes, tantum assequi laudis et gloriæ, ut non loqui et orare, sed (quod Pericli contigit) fulgurare ac tonare videaris?

CAPUT XVII.

Finis non erit, si exspatiari parte in hac, et indulgere voluptati, velim. Transeamus igitur ad eam quæstionem, quæ sequitur, an *rhetorice ars sit*. Quod quidem adeo ex iis, qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos "*de arte rhetoricâ*:" Cicero vero etiam, quæ *rhetorice* vocetur, esse *artificiosam eloquentiam* dicat. Quod non oratores tantum vindicârunt, ut studiis aliquid suis præstitisse videantur; sed cum his philosophi, et Stoïci et Peripatetici, plerique consentiunt. Ac me dubitâsse confiteor, an hanc partem quæstionis tractandam putarem. Nam quis est adeo, non ab eruditione modo, sed a sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, et texendi, et e luto vasa ducendi *artem* putet, *rhetoricen* autem, maximum ac pulcherrimum (ut supra diximus) opus, in tam sublimè fastigium existimet *sine arte* venisse? Equidem illos, qui contra disputârunt, non tam sensisse, quod dicerent, quam exercere ingenia materiæ difficultate credo voluisse; sicut Polycratem, cum Busirim laudaret, et Clytæmnestram: quamquam is (quod his dissimile non esset) composuisse orationem, quæ est habita contra Socratem, dicitur. Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, et tamen adjuvari exercitatione non diffitentur; ut, in libris Ciceronis de Oratore, dicit Antonius, *observationem* quamdam esse, *non artem*. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est positum; sed ut Antonii persona servetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias videtur; cujus sententiæ talis defensio est, quod indocti, et barbari, et servi, pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, *narrent, probent, refutent*, et (quod vim habeat epilogi) *deprecentur*. Deinde adjiciunt illas verborum cavillationes, *Nihil, quod*

ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homi-
nes pro se, et in alios, semper: doctores artis, sero
jam, et circa Tisiam et Coraca primum repertos:
orationem igitur ante artem fuisse, eoque artem non
esse. Nos, porro, quando cœperit hujus rei doctrina,
non laboramus exquirere: quamquam, apud Home-
rum, et præceptorem Phœnicem, tum agendi, tum
etiam loquendi, et oratores plures, et omne in tribus
ducibus orationis genus, et certamina quoque pro-
posita eloquentiæ inter juvenes, invenimus: quin, in
cælaturâ clypei Achillis, et lites sunt, et actores. Il-
lud admonere satis est, omnia, quæ ars consumma-
verit, a naturâ initia duxisse: aut tollatur medicina,
quæ, ex observatione salubrium, atque his contrario-
rum, reperta est, et, ut quibusdam placet, tota constat
experimentis. Nam et vulnus deligavit aliquis ante-
quam hæc ars esset: et febrem quiete et abstinentiâ,
non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa
coëgerat, mitigavit. Nec fabrica sit ars; casas enim
primi illi sine arte fecerunt: nec musica; cantatur
ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita, si
rhetorice vocari debet sermo quicumque, fuisse eam,
antequam esset ars, confitebor. Si vero non, quis-
quis loquitur, orator est, et tum non tamquam ora-
tores loquebantur; necesse est oratorem factum arte,
nec ante artem fuisse, fateantur. Quo illud quoque
excluditur, quod dicunt, non esse artis id, quod faciat,
qui non didicerit; dicere autem homines et qui non
didicerunt. Ad cujus rei confirmationem afferunt,
Demadem remigem et Æschinem hypocriten ora-
tores fuisse: falso: nam neque orator esse, qui non
didicit, potest: et hos sero potius, quam nunquam,
didicisse quis dixerit: quamquam Æschines ab initio
sit versatus in literis, quas pater ejus etiam docebat;
Demadem neque non didicisse certum sit; et continua
dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuscumque
postea fuit, fecisse: nam id potentissimum discendi
genus est. Sed et præstantiorem, si didicisset, futu-

rum fuisse, dicere licet. Neque enim orationes scribere est ausus, ut eum multum valuisse in dicendo sciamus. Aristoteles, (ut solet) quærendi gratiâ, quædam subtilitatis suæ argumenta excogitavit in Gryllo : sed idem et *de arte rhetoricâ* tres libros scripsit ; et, in eorum primo, non artem solum eam fatetur, sed ei particulam civilitatis, sicut dialecticis, assignat. Multa Critolæus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsâ fidem, quâ rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaque potentissimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quæstio evadat. Prima his argumentatio *ex materiâ* est. Omnes enim artes aiunt habere *materiam* ; quod est verum : rhetorices *nullam* esse *propriam* ; quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, “nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine perceptione non possit, quæ semper vera sit : *rhetoricen* assentiri falsis : non esse igitur artem.” Ego *rhetoricen* nonnunquam dicere falsa pro veris confitebor ; sed non ideo in falsâ quoque esse opinione concedam ; quia longe diversum est, ipsi quid videri, et, ut alii videatur, efficere. Nam et imperator falsis utitur sæpe ; ut Hannibal, cum, inclusus a Fabio, sarmentis circa cornua boum deligatis, incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit : sed illum fefellit ; ipse, quid verum esset, non ignoravit. Nec vero Theopompus Lacedæmonius (cum, permutato cum uxore habitu, e custodiâ, ut mulier, evasit) falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Item orator, cum falso utitur pro vero, scit esse falsum, eoque se pro vero uti : non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero, cum se tenebras offudisse iudicibus in causâ Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor, cum vi artis suæ efficit, ut quædam eminere in opere, quædam reces-

sisse, credamus, ipse ea plana esse non nescit. Aiunt etiam, *omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant*: hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non præstari eum qui promittatur. Mentiuntur: nos enim esse finem jam ostendimus; et, quis esset, diximus. Præstabit hunc semper orator; semper enim bene dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, arsque a nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam, qui dicit: sed, cum bene dixit, etiam si non vincat, id, quod arte continetur, effecit. Nam et gubernator vult salvâ nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator; dicetque notum illud, *Dum clavum rectum teneam*. Et medicus sanitatem ægri petit: si tamen, aut valetudinis vi, aut intemperantiâ ægri, aliove quo casu, summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est *ars* ea (ut post paulum clarius ostendemus) *in actu posita, non in effectu*. Ita falsum erit illud quoque, quod dicitur, *artes scire, quando sint finem consecutæ, rhetoricen nescire*. Nam se quisque bene dicere intelligit. Utî etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur; quia et falsum dicat, et affectus moveat. Quorum neutrum est turpe, cum ex bonâ ratione proficiscitur: ideoque nec vitium. Nam et mendacium dicere, etiam sapienti, aliquando concessum est: et affectus, si aliter ad æquitatem perducî iudex non poterit, necessario movebit orator. Imperiti enim judicant, et qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam si mihi sapientes iudices dentur, sapientum conciones, atque omne concilium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsique testes; perquam sit exiguus eloquentiæ locus, et prope in solâ delectatione ponatur. Sin et audientium mobiles animi, et tot malis obnoxia

veritas; arte pugnandum est; et adhibenda, quæ pro-sunt. Nec enim, qui rectâ viâ depulsus est, reduci ad eam, nisi alio flexu, potest. Plurima vero ex eo contra *rhetoricen* cavillatio est, quod ex utrâque causæ parte dicatur. Inde hæc. *nullam esse artem sibi contrariam*; *rhetoricen esse contrariam sibi*: *nullam artem destruere quod effecerit*; accidere hoc rhetorices operi: item, *aut dicenda eam docere, aut non dicenda*; “itaque, vel per hoc, non esse artem, quod non dicenda præcipiat, vel per hoc, quod, cum dicenda præceperit, etiam contraria his doceat.” Quæ omnia apparet de eâ rhetorice dici, quæ sit a bono viro atque ab ipsâ virtute sejuncta: alioqui, ubi injusta causa est, ibi rhetorice non est: adeo ut vix [ex] admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utrâque parte orator, id est, vir bonus, dicat. Tamen, quoniam hoc quoque in rerum naturam cadit, ut duos sapientes aliquando justæ causæ in diversum trahant, quando etiam pugnatueros eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt; respondebo propositis; atque ita quidem, ut appareat, hæc adversus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nam *rhetorice non est contraria sibi*. Causa enim cum causâ, non illa secum ipsa, componitur. Nec, si pugnent inter se, qui idem didicerunt, idcirco ars, quæ utrique tradita est, non erit: alioqui, nec armorum, quia sæpe gladiatores, sub eodem magistro eruditi, inter se componuntur; nec gubernandi, quia navalibus præliis gubernator est gubernatori adversus; nec imperatoria, quia imperator cum imperatore contendit. Item non evertit opus rhetorice, quod efficit: neque enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne rhetorice quidem; quia, apud eos qui in persuadendo finem putant, aut si quis (ut dixi) casus duos inter se bonos viros composuerit, verisimilia quærentur: non autem si quid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile. Nam, ut candido candidius, et dulci dul-

cius, non est adversum, ita nec probabili probabilius. Nec præcipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quæ in quâque causâ dicenda sunt. Non semper autem, etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit; sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiam falsa defendantur. Ponuntur hæc quoque in secundo Ciceronis de Oratore libro contradictiones, *artem earum rerum esse, quæ sciuntur: oratoris omnem actionem opinione, non scientiâ, contineri; quia et apud eos dicat, qui nesciant, et ipse dicat aliquando, quod nesciat.* Ex his alterum, id est, an sciat iudex, de quo dicatur, nihil ad oratoris artem: alteri respondendum, *Ars earum rerum est, quæ sciuntur.* Rhetorice ars est bene dicendi; bene autem dicere scit orator. Sed nescit an verum sit, quod dicit. Ne hi quidem, qui ignem aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerunt, tradunt; nec qui intervalla siderum, et mēsuras solis ac terræ, colligunt: disciplinam tamen suam *artem* vocant. Quod si ratio efficit, ut hæc non opinari, sed propter vim probationum scire videantur; eadem ratio idem præstare oratori potest. Sed, an causa vera sit, nescit. Ne medicus quidem, an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicit: curabit tamen, tamquam id verum sit: et erit ars medicina. Quid, quod rhetorice non utique propositum habet semper vera dicendi, sed semper verisimilia? scit autem esse verisimilia, quæ dicit. Adjiciunt his, qui contra sentiunt, quod sæpe, quæ in aliis litibus impugnârunt actores causarum, eadem in aliis defendant. Quod non artis, sed hominis, est vitium. Hæc sunt præcipua, quæ contra rhetorice dicantur: alia et minora, et tamen ex his fontibus derivata. Confirmatur autem eam *esse artem*, breviter. Nam, sive (ut Cleanthes voluit) *ars est potestas, viâ, id est, ordine, efficiens*; esse certe viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit; sive ille ab omnibus fere probatus finis obser-

vatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus et coëxercitatis ad finem vitæ utilem; jam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid, quod et inspectione et exercitatione, ut artes cæteræ, constat? Nec potest ars non esse, si ars est dialectice (quod fere constat), cum ab eâ, specie magis quam genere, differat. Sed nec illa omittenda sunt, quâ in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in eâ esse artem; et in eo, quod, qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum, in rhetorices opere superabit: neque essent ejus aliter tam multa præcepta, tamque magni, qui docerent: id quod cum omnibus confitendum est, tum nobis præcipue, qui rationem dicendi a bono viro non separamus.

CAPUT XVIII.

Cum sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione et æstimatione rerum, qualis est *Astrologia*, nullum exigens actum, sed ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur; aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, et ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis est saltatio; aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura; fere judicandum est *rhetoricen* in actu consistere. Hoc enim, quod est officii sui, perficit. Atque ita ab omnibus dictum est. Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim *rhetorice* in oratore etiam tacente: et, si desierit agere, vel proposito vel aliquo casu impeditus; non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam, ex

secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas literarum, cum ab actu, id est opere, recesserunt, et contemplatione sui fruuntur. [Sed effective] quoque aliquid simile scriptis orationibus, vel historiis, (quod ipsum opus in parte oratoriâ merito ponimus) consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus ejus usus actu continetur, atque est in eo frequentissima; dicatur *activa*, vel *administrativa*: nam et hoc ejusdem rei nomen est.

CAPUT XIX.

Scio quæri etiam, *naturane* plus ad eloquentiam conferat, *an doctrina*? Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: nec enim consummatus orator, nisi ex utroque, fieri potest: plurimum tamen referre arbitror, quam esse in hoc loco quæstionem velimus. Nam, si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura, etiam sine doctrinâ, multum valebit; doctrina nulla esse sine naturâ poterit. Sin ex pari coëant, in mediocribus quidem utrisque majus adhuc naturæ credam esse momentum; consummatos autem plus doctrinæ debere, quam naturæ, putabo: sicut terræ, nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit; e terrâ uberi utile aliquid, etiam nullo colente, nascetur; at, in solo fecundo, plus cultor, quam ipsa per se bonitas soli, efficiet. Et, si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exsculpere, Parium marmor mallet rude: at, si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quam in marmore. Denique natura materia doctrinæ est: hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materiâ: materiæ, etiam sine arte, pretium est. Ars summa materiâ optimâ melior.

CAPUT XX.

Illā quæstio est major, ex mediis artibus, quæ neque laudari per se neque vituperari possunt, sed utiles, aut secus, secundum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice; an sit (ut compluribus etiam philosophorum placet) virtus. Equidem illud, quod in studiis dicendi plerique exercuerunt et exercent, aut *nullam artem*, quæ ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim video, sine literis, quâ vel impudentia vel fames duxit, ruentes), aut *malam quasi artem*, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam et fuisse multos, et esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterunt. Ματαιοτεχνία quoque est quædam, id est supervacua artis imitatio, quæ nihil sane nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem; qualis illius fuit, qui grana ciceris, ex spatio distante missa, in acum continuo et sine frustratione inserebat: quem cum spectasset Alexander, donasse dicitur ejusdem leguminis modio; quod quidem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, ætatem multo studio ac labore consumunt. Verum hæc, quam instituere conamur, et cujus imaginem animo concepimus, quæ bono viro convenit, quæque est vera rhetorice, virtus erit: quod philosophi quidem multis et acutis conclusionibus colligunt; mihi vero etiam planiore hac, propriæque nostræ, probatione videtur esse perspicuum. Ab illis hæc dicuntur. “Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus *prudencia* vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et, si virtutes sunt, ad quas nobis etiam, ante quam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa naturâ, ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago; nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiam si

non perfecte, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est." Non eadem autem his natura artibus est, quæ a virtute sunt remotæ. Itaque, cum duo sint genera orationis, altera *perpetua*, quæ *rhetorice* dicitur, altera *concosa*, quæ *dialectice*; quas quidem Zeno adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manûs, illam explicitæ, diceret similem; etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur. Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus volo. Nam, quid orator *in laudando* faciet, nisi honestorum ac turpium peritus? aut *in suadendo*, nisi utilitate perspectâ? aut *in judiciis*, si justitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosâ potentium offensâ, nonnunquam, ut in judicio Miloniano, inter circumfusa militum arma, dicendum sit; ut, si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoque animalium est virtus, quâ præstat cætera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas; hominem porro ratione atque oratione excellere cæteris certum est; cur non tam in eloquentiâ, quam in ratione, virtutem ejus esse credamus? Recteque hoc apud Ciceronem disserit Crassus. Est enim *eloquentia una quædam de summis virtutibus*. Et ipse Cicero, in suâ personâ, cum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat. At præmium aliquando et narrationem dicit malus homo, et argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam et latro pugnabit acriter; virtus tamen erit fortitudo: et tormenta sine gemitu feret malus servus; tolerantia tamen doloris laude suâ non carebit. *Multa fiunt eadem, sed aliter*. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate supra tractavimus.

CAPUT XXI.

Materiam rhetorices quidam dixerunt esse *orationem*: quâ in sententiâ ponitur apud Platonem Gorgias. Quæ si ita accipitur, ut sermo, quâcumque de re compositus, dicatur *oratio*; non materia, sed opus est; ut, statuarii, *statua*. Nam et oratio efficitur arte, sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari putamus, nihil hæc sine rerum substantiâ faciunt. Quidam, *argumenta persuasibilia*: quæ et ipsa in parte sunt operis, et arte fiunt, et materiâ egent. Quidam *civiles quæstiones*; quorum opinio non qualitate, sed modo, erravit. Est enim hæc materia rhetorices, sed non sola. Quidam, quia virtus sit rhetorice, *materiam ejus totam vitam* vocant. Alii, quia non omnium virtutum materia sit tota vita, sed pleræque earum versentur in partibus, sicut *justitia, fortitudo, continentia*, propriis officiis et suo fine intelliguntur; rhetoricen quoque dicunt in unâ aliquâ parte ponendam: eique locum in ethice *negotialem* assignant, id est, *πραγματικόν*. Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices judico *omnes res, quæcumque ei ad dicendum subjectæ erunt*. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur, *non in verbis esse materiam, sed in rebus*. Et in Phædro palam, non in judiciis modo et concionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis, rhetoricen esse demonstrat: quo manifestum est, hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat *res, quæ subjectæ sunt ei*; sed certas demum putat esse subjectas. Alio vero, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis, *Quamquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quæcumque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur*. Atque adhuc alibi, *Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vitâ (quandoquidem*

in eâ versatur orator, atque ea est ei subjecta materia) omnia quæ sita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata, esse debent. Hanc autem, quam nos *materiam* vocamus, id est, res subjectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices, esse dixerunt: eamque artem *circumcurrentem* vocaverunt, quod in omni materiâ diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materiâ dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiam si est multiplex: et aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut *architectonice*: namque ea in omnibus, quæ sunt ædificio utilia, versatur: et *cælatura*, quæ auro, argento, ære, ferro, opera efficit: nam *sculptura* etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea quæ supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in eâdem versatur et alius. Nam, si quæram, quæ sit materia statuarii, dicetur *æs*: si quæram, quæ sit excusoris, id est, ejus fabricæ, quam Græci *χαλκευτική* vocant, similiter *æs* esse respondeant. Atqui plurimum a statuâ differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio et exercitatio cum palæstricâ, ciborum vera qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. Quod vero de bono, utili, justo disserere, philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. Nam, cum philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem (quem a bono viro non separo) in eâdem materiâ versari mirer? cum præsertim primo libro jam ostenderim, philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupâsse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostrâ materiâ versentur. Denique, cum sit *dialectices materia* de rebus subjectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa, cur non eadem perpetuæ quoque materia videatur? Solet a quibusdam et illud poni, *Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est*. Possem hîc

Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc invenio, *Meâ quidem sententiâ, nemo esse poterit omni laude cumulat* orator, *nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus*: sed mihi satis est ejus esse oratorem rei, de quâ dicet, non inscium. Neque enim omnes causas novit; et debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet; et de quibus didicerit, dicet. Quid ergo? non aut faber de fabricâ melius, aut de musice musicus? Si nesciat orator, quid sit, de quo quæritur, plane melius. Nam et litigator rusticus illiteratusque de causâ suâ melius, quam orator, qui nescit quid in lite sit, dicet: sed accepta a musico, a fabro, sicut a litigatore, melius orator, quam ipse qui docuerit. Verum et *faber*, cum *de fabricâ*, et *musicus*, cum *de musicâ*, si quid confirmationem desideraverit, dicet, non erit quidem orator; sed faciet illud quasi orator; sicut, cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An hujusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in judicium veniunt? Ergo, cum de faciendo portu Ostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? atqui opus erat ratione architectorum. Livores et tumores in corpore, cruditis an veneni signa sint, non tractat orator? at est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras et numeros non versabitur? dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subjecta. Ita sic quoque recte diximus, *materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subjectas*: quod quidem probat etiam sermo communis. Nam, cum aliquid, de quo dicamus, accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis interrogari pateretur, quâ quisque de re vellet.

Hermagoras quoque, dicendo materiam esse in causâ et in quæstionibus, omnes res subjectas erat complexus. Sed, quæstiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoque adjuvamus. Nihil est enim, quod non in causam aut in quæstionem cadat. Aristoteles, tres faciendo partes orationis, *judicialem, deliberativam, demonstrativam*, pæne et ipse oratori subjecit omnia: nihil enim non in hæc cadit. Quæsitum a paucissimis etiam de instrumento est. *Instrumentum* voco, *sine quo formari materia, et in id, quod velimus, effici opus, non possit*. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim scientia desiderat instrumentum, quæ potest esse consummata, etiam si nihil faciat; sed ille opifex, ut cælator cælum, et pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo *de oratore* dicturi sumus, differamus.

M. FABII QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIÂ
LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Quoniam in libro secundo quæsitum est, quid esset *Rhetoricæ*, et quis *finis* ejus; *artem* quoque eam esse, et *utilem*, et *virtutem*, ut vires nostræ tulerunt, ostendimus; *materiamque* ei res omnes, de quibus dicere oporteret, subjecimus; jam hinc, unde cœperit, quibus constet, quo quæque in eâ modo invenienda atque tractanda sint, exsequar: intra quem modum plerique scriptores Artium constitierunt, adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me præcipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos ejus desiderâsse, ut, inquisitione opinionum (quæ diversissimæ) longe difficilimum, ita nescio an minime legentibus futurum voluptati: quippe quod prope nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratiâ (namque in id eligi materia poterat uberior), sed ut hoc ipso alliceremus magis juventutem ad cogni-

tionem eorum, quæ necessaria studiis arbitramur, si, ducti jucunditate aliquâ lectionis, libentius discerent ea, quorum ne jejuna atque arida traditio averteret animos, et aures præsertim tam delicatas raderet, verrebamur: quâ ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum: namque hac, ut est notum, similitudine utitur:

*Ac veluti, pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
[Adspirant] mellis dulci flavoque liquore;*

et quæ sequuntur. Sed nos veremur, ne parum hic liber mellis, et absinthii multum, habere videatur, sitque salubrior studiis, quam dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita, continebit: habeat etiam quosdam, qui contra sentiant et adversentur, propterea quod plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias inierunt, atque in suam quisque induxit sequentes. Illi autem probant quaecumque ingressi sunt iter: nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaveris, quia nemo non didicisse mavult, quam discere. Est autem (ut, procedente libro, patebit) infinita dissensio auctorum, primo, ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus, quod invenissent, scriptoribus; mox, ut aliquid sui viderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus, post eos quos poëtæ tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi, Corax et Tisias Siculi; quos insecutus est vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is, beneficio longissimæ ætatis (nam centum et novem vixit annos), cum multis simul floruit: ideoque et illorum, de quibus supra dixi, fuit æmulus, et ultra Socratem usque duravit. Thrasy-machus Chalcedonius cum hoc, et Prodicus Cæius, et Abderites Protagoras (a quo decem millibus dena-

reriorum didicisse artem, quam edidit, Euathlus dicitur), et Hippias Eleus, et (quem Palamedem Plato appellat) Alcidas Eleates. Antiphon quoque et orationem primus omnium scripsit; et nihilominus Artem et ipse composuit, et pro se dixisse optime est creditus: etiam Polycrates, a quo scriptam in Socratem diximus orationem; et Theodorus Byzantius, ex iis et ipse, quos Plato appellat λογοδαιδλους. Horum, primi communes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, et Thrasymachus. Cicero in Bruto negat, ante Periclem, scriptum quidquam, quod ornatum oratorium habeat: ejus aliqua ferri. Equidem non reperio quidquam tantâ eloquentiæ famâ dignum: ideoque minus miror, esse, qui nihil ab eo scriptum putent, hæc autem, quæ feruntur, ab aliis esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiæ auditorum, Isocrates; (quamquam de præceptore ejus inter auctores non convenit: nos autem Aristoteli credimus.) Hinc velut diversæ secari cœperunt viæ. Nam Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere: eoque jam seniore (octavum enim et nonagesimum implevit annum) pomeridianis scholis Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo (ut traditur) versu ex Philoctetâ frequenter usus,

Αἰσχρὸν σιωπᾶν μὲν, καὶ Ἰσοκράτην ἐπὶ λέγειν.

[*Turpe esse tacere, et Isocratem pati dicere.*]

Ars est utriusque; sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cujus opere supra dictum est. Theophrastus quoque, Aristotelis discipulus, de *retorice* diligenter scripsit: atque hinc vel studiosius philosophi, quam rhetores, præcipueque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti: cui maxime par atque æmulus videtur Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, et Halicar-

nasceus Dionysius. Præcipue tamen in se converte-
 runt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor
 Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit; et Theodorus Ga-
 dareus, qui se dici maluit Rhodium; quem studiose
 audisse, cum in eam insulam secessisset, dicitur Ti-
 berius Cæsar. Hi diversas opiniones tradiderunt, ap-
 pellatique inde *Apollodorei* et *Theodorei*, ad morem
 certas in philosophiâ sectas sequendi. Sed Apollodori
 præcepta magis ex discipulis cognoscas: quorum di-
 ligentissimus in tradendo Latine fuit C. Valgius,
 Græce Atticus. Nam ipsius sola videtur Ars edita ad
 Matium, quia cæteras missâ ad Domitium epistolâ
 non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cujus audi-
 torem Hermagoram sunt qui viderint. Romanorum
 primus (quantum ego quidem sciam) condidit aliqua
 in hac materiâ M. Cato ille censorius; post M.
 Antonius inchoavit. Nam hoc solum opus ejus, atque
 id ipsum imperfectum, manet. Secuti minus celebres,
 quorum memoriam, si quo loco res poscet, non omit-
 tam. Præcipuum vero lumen, sicut eloquentiæ, ita
 præceptis quoque ejus dedit unicum apud nos speci-
 men orandi, docendique oratorias artes, M. Tullius;
 post quem tacere modestissimum foret, nisi et rhe-
 toricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, et in
 oratoriis hæc minora, quæ plerique desiderant, sciens
 omisisset. Scripsit de eâdem materiâ non pauca Cor-
 nificius, aliqua Stertinius, nonnihil Pater Gallio:
 accuratius vero priores Gallione Celsus et Lenas, et
 ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt et
 hodie clari ejusdem operis auctores, qui si omnia
 complexi forent, consulissent labori meo: sed parco
 nominibus viventium; veniet eorum laudi suum
 tempus: ad posteros enim virtus durabit, non per-
 veniet invidia. Non tamen, post tot ac tantos scrip-
 tores, pigebit meam quibusdam locis posuisse senten-
 tiam. Neque enim me cujusquam sectæ, velut quâ-
 dam superstitione imbutus, addixi: et electuris quæ
 volent facienda copia fuit; sicut ipse plurimum in

unum confero inventa, ubicumque ingenio non erit locus, curæ testimonium meruisse contentus.

CAPUT II.

Nec diu nos moretur quæstio, Quæ *rhetorices* origo sit? Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsâ rerum naturâ geniti protinus homines acceperint, (quod certe principium est ejus rei); huic studium et incrementum dederit *utilitas*, summam *ratio* et *exercitatio*? Nec video, quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quod ii, qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratiâ instituerint. Hæc enim, ut honestior causa, ita non utique prior est; cum præsertim *accusatio* præcedat *defensionem*: nisi quis dicit, etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quam qui in perniciem alterius, comparârit. Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, observatio, Homines enim, sicut in medicinâ, cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem; ita, cum, in dicendo, alia utilia, alia inutilia, deprehenderent; notârunt ea ad imitandum vitandumque, et quædam secundum rationem eorum adjecerunt ipsi quoque: hæc confirmata sunt usu: tum, quæ sciebat quisque, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latioribus dedit: in quibus fuisse vim dicendi necesse est. Cur tamen hanc primam originem putet, non video; cum sint adhuc quædam vagæ et sine urbibus ac sine legibus gentes, et tamen qui sunt in his nati, et legationibus fungantur, et accusent aliqua ac defendant, et denique alium alio melius loqui credant.

CAPUT III.

Omnis autem *orandi ratio*, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat, in-

ventione, dispositione, elocutione, memoriâ, pronuntiatione, sive *actione*, utroque enim modo dicitur. Omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est et *rem*, et *verba*. Ac, si est brevis, et unâ conclusione finitus, nihil fortasse ultra desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid et quo modo dicamus, sed etiam quo loco: opus ergo est et *dispositione*. Sed neque omnia, quæ res postulat, dicere, neque suo quæque loco poterimus, nisi adjuvante *memoriâ*: quapropter, ea quoque pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit ac propemodum perdit indecora, vel voce vel gestu, *pronuntiatio*. Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus. Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tres modo primas esse partes volunt, quia *memoria* atque *actio* naturâ, non arte, contingant: quarum nos præcepta suo loco dabimus: licet Thrasymachus quoque idem *de actione* crediderit. His adjecerunt quidam sextam partem, ita ut inventioni *judicium* subnecterent, quia primum esset *invenire*, deinde *judicare*. Ego porro ne invenisse quidem credo eum, qui non judicavit: nec enim contraria, communia, stulta, invenisse dicitur quisquam, sed non vitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis *judicium* subjecit inventioni: mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse permixtum (nam neque *dispositio* sine eo, neque *elocutio* fuerit), ut *pronuntiationem* quoque vel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in partitionibus oratoriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. Nam, cum dupliciter primum divisisset, in inventionem atque elocutionem; res ac dispositionem inventioni, verba et pronuntiationem elocutioni dedit: quintamque constituit communem, ac velut custodem omnium, *memoriam*. Idem, in *Oratore*, quinque rebus constare eloquentiam dicit: in quibus, postea scriptis, certior ejus sententia est. Non minus

mihî cupidi novitatis alicujus videntur fuisse, qui adjecerunt *ordinem*, cum dispositionem dixissent; quasi aliud sit dispositio, quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inventionem modo et dispositionem tradidit, sed utramque duplicem, rerum, ac verborum, ut sit elocutio inventionis, pronuntiatio dispositionis; his quinta pars *memoria* accedat. Theodori fere inventionem duplicem, *rerum*, atque *elocutionis*, deinde tres cæteras partes. Hermagoras judicium, partitionem, ordinem, quæque elocutionis sunt, subjicit *œconomia*, quæ, Græce appellata ex curâ rerum domesticarum, et hîc per abusionem posita, nomine Latino caret. Est et circa hoc quæstio, quod *memoriam* in ordine partium quidam *inventioni*, quidam *dispositioni* subjunxerunt. Nobis quartus ejus locus maxime placet. Non enim inventa tantum tenere, ut disponamus, nec disposita ut eloquamur, sed etiam verbis formata, memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia, quæcumque in orationem collata sunt, continentur. Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non *rhetorices* partes esse existimarent, sed opera oratoris: ejus enim esse invenire, disponere, eloqui, et cætera. Quod si accipimus, nihil arti relinquemus. Nam *bene dicere est oratoris*; rhetorice tamen est bene dicendi scientia: vel, ut alii putant, artificis est persuadere; vis autem persuadendi, artis. Ita *invenire* quidem et *disponere*, oratoris; *inventio* autem et *dispositio*, rhetorices propria videri potest. In eo plures dissenserunt, utrumne hæ *partes* essent rhetorices, an ejusdem *opera*, an (ut Athenæus credit) *elementa*, quæ vocant *στοιχεῖα*. Sed neque *elementa* recte quis dixerit; alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel humor, vel ignis, vel materia, vel corpora insecabilia: nec *operum* recte nomen accipient, quæ nec ab aliis perficiuntur, et aliud ipsa perficiunt. *Partes* igitur. Nam, cum sit ex his rhetorice, fieri non potest, ut, cum totum ex partibus constet, non

sint partes totius, ex quibus constet. Videntur autem mihi, qui hæc *opera* dixerunt, eo quoque moti, quod in aliâ rursus divisione nollent in idem nomen incidere. Partes enim rhetorices esse dicebant *laudativam, deliberativam, judiciale* : quæ si partes sunt, materiæ sunt potius, quam artis. Namque in his singulis rhetorice tota est, quia et inventionem, et dispositionem, et elocutionem, et memoriam, et pronuntiationem, quæcumque earum desiderat. Itaque quidam genera [ea] tria rhetorices dicere maluerunt: optime autem ii, quos secutus est Cicero, [qui] genera causarum.

CAPUT IV.

Sed, tria an plura sint, ambigitur. Nec dubie prope omnes, utique summæ apud antiquos auctoritatis, scriptores, Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio *concionalem* pro deliberativâ appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum et tum leviter est tentatum, cum apud Græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Oratore, et nunc maximo temporum nostrorum auctore prope impulsus, ut non modo plura hæc genera, sed etiam pæne innumerable, videantur. Nam, si *laudandi* ac *vituperandi* officium in parte tertiâ ponimus; in quo genere versari videbimur, cum *querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, confirmamus, præcipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, oburgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur, et plurima alia?* ut mihi, in illâ vetere persuasionem permanenti, velut petenda sit venia, quærendumque, Quo moti, priores rem, tam late fusam, tam breviter adstrinxerint? Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere versari tum oratores videbant. Nam et *laudes* ac *vituperationes* scribebantur, et *ἐπιτιμῆς*

dicere erat moris, et plurimum in consiliis ac judiciis insumebatur operæ; ut scriptores Artium pro solis comprehenderint frequentissima. Qui vero defendunt, tria faciunt genera auditorum: unum, quod ad delectationem conveniat, alterum, quod consilium accipiat, tertium, quod de causis judicet. Mihi, cuncta rimanti, talis quædam ratio succurrit, quod omne oratoris officium aut *in judiciis* est, aut *extra judicia*. Eorum, de quibus iudicio quæritur, manifestum genus est: ea, quæ ad iudicem non veniunt, aut præteritum habent tempus, aut futurum: præterita laudamus aut vituperamus; de futuris deliberamus. Item omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat aut culpat: ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt libera; de his deliberatur; partim aliorum sententiæ commissa; de his lite contenditur. Anaximenes *judiciale* et *concionale* generales partes esse voluit; septem autem species: *hortandi*, *dehortandi*; *laudandi*, *vituperandi*; *accusandi*, *defendendi*; *exquirendi*, quod *ἐξεταστικόν* dicunt: quarum duæ primæ *deliberativi*; duæ sequentes *demonstrativi*; tres ultimæ *judicialis* generis sunt partes. Protagoram transeo, qui *interrogandi*, *respondendi*, *mandandi*, *precandi* (quod *ἐνχωλῆν* dixit) partes solas putat. Plato, in *Sophistâ*, *judiciali* et *concionali* tertiam adjecit *προσομιλητικήν*, quam sane permittamus nobis dicere *sermocinatricem*: quæ a forensi ratione disjungitur, et est accommodata privatis disputationibus; cujus vis eadem profecto est, quæ dialecticæ. Isocrates in omni genere inesse *laudem* ac *vituperationem* existimavit. Nobis et tutissimum est auctores plures sequi, et ita videtur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus ac vituperatio continetur; sed est appellatum a parte meliore *laudativum*. Idem alii *demonstrativum* vocant. Utrumque nomen ex Græco creditur fluxisse: nam et *ἐγκωμιαστικόν* et *ἐπιδεικτικόν* dicunt. Sed mihi

ΕΠΙΔΕΙΚΤΙΚΟΝ non tam *demonstrationis* vim habere, quam *ostentationis* videtur, et multum ab illo ΕΥΧΩΜΙΑΣΤΙΚΩ differre: nam, ut continet laudativum in se genus, ita non intra hoc solum consistit. An quisquam negaverit panegyricos ΕΠΙΔΕΙΚΤΙΚΟΥΣ esse? Atqui formam suadendi habent; et plerumque de utilitatibus Græciæ loquuntur: ut causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in negotiis, tum in ostentatione posita. Nisi forte, non ex Græco mutant, *demonstrativum* vocant, verum id sequuntur, quod laus ac vituperatio, quale sit quidque, demonstrat. Alterum est *deliberativum*; tertium *judiciale*. Cæteræ species in hæc tria incidunt genera: nec invenietur ex his ulla, in quâ non *laudare* aut *vituperare*, [aut] *suadere* aut *dissuadere*, *intendere* quid, vel *depellere*, debeamus. Illa quoque sunt communia, *conciliare*, *narrare*, *docere*, *augere*, *minuere*, *concitandis componendisve affectibus animos* audientium *figere*. Ne his quidem accesserim, qui laudativam materiam *honestorum*, *deliberativam utilium*, *judicialem justorum*, quæstione contineri putant, celeri magis ac rotundâ usi distributione, quam verâ. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam et in laude *justitia utilitasque* tractantur, et in consiliis *honestas*: et raro *judicialem* inveneris causam, in cuius non parte^r [aliquâ, eorum quid,] quæ supra diximus, reperiatur.

CAPUT V.

Omnis autem oratio constat, aut ex his quæ significantur, aut ex his quæ significant, id est, *rebus*, et *verbis*. Facultas orandi consummatur *naturâ*, *arte*, *exercitatione*: cui quartam partem adjiciunt quidam *imitationis*, quam nos arti subijcimus. Tria sunt item, quæ præstare debet orator, ut *doceat*, *moveat*, *delectet*. Hæc enim clarior divisio, quam eorum, qui totum opus in *res* et in *affectus* partiuntur. Non

semper autem omnia in eam, quæ tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus; qui, ut non ubique habent locum, ita, quocumque irruerint, plurimum valent. Præstantissimis auctoribus placet, alia in rhetoricâ esse, quæ probationem desiderent, alia, quæ non desiderent: cum quibus ipse consentio. Quidam vero, ut Celsus, de nullâ re dicturum oratorem, nisi de quâ quæretur, existimant: cui cum maxima pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio: nisi forte laudare, quæ constet esse honesta, et vituperare, quæ ex confesso sint turpia, non est oratoris officium. Illud jam omnes fatentur, esse quæstiones aut in *scripto*, aut in *non scripto*. In scripto sunt *de jure*; in non scripto, *de re*. Illud *legale*, hoc *rationale* genus: Hermagoras, atque eum secuti, vocant *ῥημικόν* et *λογικόν*. Idem sentiunt, qui omnem quæstionem ponunt in *rebus*, et in *verbis*. Item convenit, quæstiones esse aut *infinitas*, aut *finitas*. *Infinitæ* sunt, quæ, remotis personis et temporibus et locis, cæterisque similibus, in utramque partem tractantur: quod Græci *ἑσσι* dicunt, Cicero *propositum*, alii *quæstiones universales civiles*; alii *quæstiones philosopho convenientes*; Athenæus *partem causæ* appellat. Hoc genus Cicero *scientiâ* et *actione* distinguit, ut sit *scientiæ*, *An providentiâ mundus regatur?* *actionis*, *An accedendum ad rempublicam administrandam*. Prius, trium generum, *an sit?* *quid sit?* *quale sit?* omnia enim hæc ignorari possunt: sequens, duorum, *quo modo adipiscamur?* *quo modo utamur?* *Finitæ* autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorumque. Hæ *ὑποθέσεις* a Græcis dicuntur, *causæ* a nostris. In his omnis quæstio videtur circa res personasque consistere. Amplior est semper *infinita*: inde enim *finita* descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, *An uxor ducenda?* finita, *An Catoni ducenda?* ideoque esse *suasoria* potest. Sed, etiam remotæ a personis propriis, ad aliquid referri solent.

Est enim simplex, *An respublica administranda?* refertur ad aliquid, *An in tyrannide administranda?* Sed hîc quoque subest velut latens persona: tyrannis enim geminat quæstionem; subestque et temporis et qualitatis tacita vis: nondum tamen hoc proprie dixeris *causam*. Hæ autem, quas *infinitas* voco, et *generales* appellantur: quod si est verum, *finitæ speciales* erunt. In omni autem speciali utique inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio, an in causis quoque, quidquid in quæstionem venit qualitatis, generale sit. *Milo Clodium occidit: jure occidit insidiatorem*. Nonne hoc quæritur, *An sit jus insidiatorem occidendi?* Quid in conjecturis? non illa generalia, *An causa sceleris odium? cupiditas? An tormentis credendum? Testibus an argumentis major fides habenda?* Nam finitione quidem comprehendî nihil non in universum certum erit. Quidam putant etiam eas posse *theses* aliquando nominari, quæ personis causisque contineantur, aliter tantummodo positas: ut causa sit, *cum Orcstes accusatur*: thesis, *An Orestes recte sit absolutus?* cujus generis est, *an Cato recte Marciam Hortensio tradiderit?* Hi thesin a causâ sic distinguunt, ut illa sit *spectativæ* partis, hæc *activæ*: illic enim veritatis tantum gratiâ disputari, hîc negotium agi. Quamquam inutiles quidam oratori putant universales quæstiones, quia nihil prosit, quod constet, *Ducendam esse uxorem*, vel *Administrandam rempublicam*, si quis vel ætate vel valetudine impediatur. Sed non omnibus ejusmodi quæstionibus sic occurri potest, ut illis, *Sitne virtus finis? Regaturne providentiâ mundus?* Quin etiam, in iis quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perveniri ad speciem, nisi illâ prius excussâ, non potest. Nam quomodo, *An sibi uxor ducenda sit*, deliberabit Cato, nisi constiterit *uxores esse ducendas?* Et quomodo, *An ducere Marciam debeat*, quæretur, nisi *Catoni ducenda*

uxor est? Sunt tamen inscripti nomine Hermagoræ libri, qui confirmant illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam ejusdem esse quo modo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, cum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in *theses* et *causas* dividerit? quod reprehendit Cicero; ac thesin nihil ad oratorem pertinere contendit; totumque hoc genus quæstionis ad philosophos refert. Sed me liberavit reprehendendi verecundiâ, et quod ipse hos libros improbat, et quod in Oratore, atque iis, quos de Oratore scripsit, libris, et Topicis, præcipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam, quia latius dicere liceat de genere, quam de specie, et, quod in universo probatum sit, in parte probatum esse necesse sit. Status autem in hoc omne genus materiæ iidem, qui in causas, cadunt. Ac hoc adjicitur, alias esse quæstiones in rebus ipsis, alias, quæ ad aliud referantur: illud, *An uxor ducenda?* hoc, *An senî ducenda?* illud, *An fortis?* hoc, *An fortior?* et similia. Causam finit Apollodorus (ut interpretatione Valgii discipuli ejus utar) ita, *Causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quæstionem*: aut, *Causa est negotium, cujus finis est controversia*. Ipsum deindè negotium sic finit: *Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, et non scriptorum*. Causam nunc intelligimus *ἡ πορεία*, negotium *περίστασις*. Sed ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates causam esse ait *quæstionem finitam civilem, aut rem controversam in personarum finitarum complexu*. Cicero his verbis, *Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum*.

CAPUT VI.

Ergo, cum omnis causa contineatur aliquo statu, prius quam dicere aggredior, quo modo genus quodque causæ sit tractandum, id, quod commune est omnibus, Quid sit *status*, et unde ducatur, et quot, et qui sint, intuendum puto. Quamquam id nonnulli ad judiciales tantum pertinere materias putaverunt; quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero exsecutus, res ipsa deprehendet. Quod nos *statum*, id quidam *constitutionem* vocant, alii *questionem*, alii, *quod ex questione appareat*; Theodorus *generale caput*, id est, κεφαλαιον γενικωτατον, ad quod referantur omnia. Quorum diversa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus quidque nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. *Statum* Græci *στασις* vocant: quod nomen non primum ab Hermagorâ traditum putant, sed alii ab Naucratis Isocratis discipulo, alii a Zopyro Clazomenio: quamquam videtur Æschines quoque, in oratione contra Ctesiphontem, uti hoc verbo, cum a iudicibus petit, ne Demostheni permittant evagari, sed eum dicere de ipso *causæ statu* cogant. Quæ appellatio dicitur ducta, vel ex eo, quod ibi sit primus causæ congressus, vel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem hæc origo: nunc, quid sit. *Statum* quidam dixerunt *primam causarum conflictionem*: quos recte sensisse, parum elocutos, puto. Non est enim status prima conflictio, *Fecisti*; *Non feci*: sed quod ex primâ conflictione nascitur; id est, genus questionis: *Fecisti*; *Non feci*; *An fecerit*? *Hoc fecisti*, *Non hoc feci*, *Quid fecerit*? Quia ex his apparet, illud conjecturâ, hoc finitione, quærendum; atque in eo pars utraque *insistit*; erit quæstio conjecturalis, vel finitivi status. Quid si enim dicat quis, *Sonus est duorum inter se corporum conflictio*? erret, ut opinor; non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione. Et hoc levius: intel-

ligitur enim, utcumque dictum. Inde vero ingens male interpretantibus innatus est error, qui, quia primam conflictionem legerant, credidère statum semper ex primâ quæstione dicendum: quod est vitiosissimum: nam quæstio nulla non habet utique statum: constat enim ex intentione, et depulsione: sed aliæ sunt propriæ causarum, de quibus ferenda sententia est, aliæ adductæ extrinsecus, aliquid tamen ad summam causæ conferentes, velut auxilia quædam: quo fit, ut in controversiâ unâ plures quæstiones esse dicantur. Harum porro plerumque levissima quæque primo loco fungitur. Namque et illud frequens est, ut ea, quibus minus confidimus, cum tractata sint, omittamus, interim sponte nostrâ velut donantes, interim, ad ea quæ sunt potentiora, gradum ex his fecisse contenti. Simplex autem causa, etiam si varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur: atque inde erit *status causa*, quod et orator præcipue sibi obtinendum, et iudex spectandum maxime, intelligit: in hoc enim causa consistet. Cæterum quæstionum possunt esse diversi. Quod ut brevissimo pateat exemplo; cum dicit reus, *Etiam si feci, recte feci*; qualitatis utitur statu: cum dicit, *Non feci*, conjecturam movet. Semper autem firmitus est *non fecisse*: ideoque in eo statum esse judicabo, quod dicerem, si mihi plus, quam unum, dicere non liceret. Recte igitur est appellata *causarum prima conflictio*, non *quæstionum*. Nam et, pro Rabirio Postumo, Cicero primâ parte orationis in hoc intendit, ut actionem competere in equitem Romanum neget: secundâ, nullam ad eum pecuniam pervenisse confirmat. Statum tamen in eo dicam fuisse, quod est potentius. Nec, in causâ Milonis, circa primas quæstiones, quæ sunt ante præmium positæ, judicabo conflixisse causam; sed ubi totis viribus *insidiator Clodius, ideoque jure interfectus*, ostenditur. Et hoc est, quod, ante omnia, constituere in animo suo debeat orator, (etiam si pro causâ plura dicturus

est) quid maxime liquere iudici velit. Quod tamen, ut primum cogitandum, ita non utique primum dicendum erit. Alii statum crediderunt primam ejus, cum quo ageretur, deprecationem. Quam sententiam his verbis Cicero complectitur, *In quo primum insistit, quasi ad repugnandum congressa, defensio*. Unde rursus alia quæstio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celsus, dicens, *non a depulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam confirmet*: ut, si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is velit probare: si jure occisum reus dicit, translata probationis necessitate idem a reo fiat, et sit ejus intentio. Cui non accedo equidem: nam est vero propius quod contra dicitur, nullam esse litem, si is, cum quo agitur, nihil respondeat; ideoque fieri statum a respondente. Meâ tamen sententiâ varium id est, et accidit pro conditione causarum; quia et videri potest propositio aliquando statum facere, ut in conjecturalibus causis; utitur enim conjecturâ magis, qui agit: (quo moti, quidam eundem a reo *insficialem* esse dixerunt) et in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed, quia videtur illis quoque necessitatem hos status exsequendi facere qui negat, (is enim si dicat, *Non feci*, coget adversarium conjecturâ uti; et, si dicat, *Non habet legem*, syllogismo) concedamus ex depulsione nasci statum. Nihilo minus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit, modo is cum quo agitur, statum faciat. Sit enim accusatoris intentio, *Hominem occidisti*: si neget reus, faciet statum qui negat. Quod si confitetur, sed *jure a se adulterum dicit occisum* (nempe legem esse [certum est] quæ permittat;) nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est. *Non fuit* (inquit) *adulter*: ergo depulsio incipit esse actoris: ille statum faciet. Ita erit quidem status ex primâ depulsione, sed ea fiet ab accusatore, non a reo. Quid, quod eadem quæstio potest eundem vel accu-

satorem facere vel reum. *Qui artem ludicram exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne se deat.* Qui se prætore in hortis ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio est, *Artem ludicram exercuisti*: depulsio, *Non exercui artem ludicram*: quæstio, *Quid sit artem ludicram exercere?* Si accusabitur theatri lege, depulsio erit rei: si excitatus fuerit de spectaculis, et aget injuriarum, depulsio erit accusatoris. Frequentius tamen illud accidet, quod est a pluribus traditum. Effugerunt has quæstiones, qui dixerunt statum esse id, quod appareat ex intentione et depulsione, ut, *Fecisti*; *Non feci*, aut, *Recte feci*. Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras *statum* vocat, per quem subjecta res intelligatur, et ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper hæc fuit, cum essent frequenter in causâ diversi quæstionum status, in eo credere *statum causæ*, quod esset in eâ *potentissimum*, et in quo *maxime res verteretur*. Id si quis *generalem quæstionem*, vel *caput generale*, dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna; non magis, quam si aliud adhuc, quo idem intelligatur, ejus rei nomen invenerit: quamquam tota volumina in hanc disputationem impendisse multos sciam, nobis *statum* dici placet. Sed, cum in aliis omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc præcipue videtur mihi studium quoque diversa tradendi fuisse: adeo nec, qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales, quive speciales sint status, convenit. Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quæ versari videatur omnis quæstio: *Οὐσία*, quam Flavius *essentiam* vocat: neque sane aliud est ejus nomen Latinum: sed eâ quæritur, *An sit?* *Qualitatem*, cujus apertus intellectus est. *Quantitatem*, quæ dupliciter a posterioribus divisa est, *Quam magnum*, et, *Quam multum sit?* *Ad aliquid*, unde ductæ *relatio* et *compa-*

ratio. Post hæc, *Ubi*, et, *Quando*: deinde *Facere*, *Pati*, *Habere*, quod est quasi *armatum esse*, et *vestitum esse*. Novissime *κισθαί*, quod est *Compositum esse quodam modo*, ut *sedere*, *stare*, *jacere*. Sed, ex his omnibus, prima quatuor ad status pertinere, cætera ad quosdam locos argumentorum, videntur. Alii novem elementa posuerunt, *Personam*, quâ de animo, corpore, extra positis, quærat; quod pertinere ad conjecturæ et qualitatis instrumenta video; *Tempus*, quod *χρονος* vocant, ex quo quæstio, *An is*, quem, *dum addicta est*, *mater peperit*, *servus sit natus?* *Locum*, unde controversia videtur, *An fas fuerit tyrannum in templo occidere?* *An exsulaverit*, qui *domi latuit?* *Tempus* iterum, quod *καιρος* appellant: hanc autem videri volunt speciem illius temporis, ut æstatem, vel hiemem. Huic subjicitur ille in *pestilentiâ commissator*: *Actum*, id est *πράξις*, quod eo referunt, *Sciens commiserit*, *an insciens?* *necessitate*, *an casu?* et talia; *Numerum*, qui cadit in speciem quantitatis, *An Thrasybulo triginta præmia debeantur*, qui *tot tyrannos sustulerit?* *Causam*, cui plurimæ subjacent lites, quoties factum non negatur, sed, quia iustâ ratione sit factum, defenditur; *Τροπον*, cum id, quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum; hinc est *adulter loris cæsus*, vel *fume necatus*; *Occasionem factorum*, quod est apertius, quam ut vel interpretandum, vel exemplo sit demonstrandum: tamen *αφορμας εργαων* vocant. Hi quoque nullam quæstionem extra hæc putant. Quidam detrahunt duas partes, *numerum* et *occasionem*: et, pro illo, quem dixi, *actu*, subjiciunt *res*, id est, *πραγματα*. Quæ ne præterisse viderer, satis habui attingere. Cæterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos, credo: quod apparebit diligentius legentibus, quæ de utrâque re dicam. Erunt enim plura multo, quam quæ his elementis comprehenduntur. Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam, unum

omnino *statum esse conjecturalem*. Sed, quibus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego usquam reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnis signis colligeretur: quo modo licet qualitatis quoque solum *statum* faciant; quia ubique, qualis sit cujusque rei natura, quæri potest. Sed, utrocumque modo, sequetur summa confusio. Neque interest, unum quis *statum* faciat, an nullum, si omnes causæ sint conditionis ejusdem. *Conjectura dicta est a conjectu*, id est, directione quâdam rationis ad veritatem: unde etiam somniorum atque ominum interpretes *conjectores* vocantur. Appellatum tamen est hoc genus varie, sicut in sequentibus apparebit. Fuerunt, qui duos status facerent; Archidemus *conjecturalem*, et *fnitivum*, exclusâ *qualitate*, quia sic de eâ quæri existimabat, *Quid esset iniquum? quid injustum? quid dicto audientem non esse?* quod vocat, *de eodem et alio*. Hinc diversa sententia eorum fuit, qui duos quidem status esse voluerunt, sed unum *inficiale*, alterum *juridiciale*. *Inficialis*, quem nos dicimus *conjecturalem*, cui ab inficiando nomen alii in totum dederunt, alii in partem, quia accusatorem *conjecturâ*, reum *inficiatione*, uti putaverunt. *Juridicialis* est, qui *δικαιολογικός* Græce dicitur. Sed, quemadmodum ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio: nam subjiunt eam *juridiciali*: quærendumque arbitrantur, *Justumne sit, sacrilegium appellari quod objiciatur, vel furtum, vel amentiam?* quâ in opinione Pamphilus fuit: sed *qualitatem* in plura partitus est: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, *in rem, de quâ non constet, et in rem, de quâ constet*. Nam est verum, nec aliter fieri potest, quam ut aut certum sit factum esse quid, aut non sit. Si non est certum, *conjectura* sit: si certum est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus, cum quæstionem aut *in rebus extra positis*, quibus *conjectura* explicatur, aut *in nostris opinio-*

nibus, existimat positam: quorum illud πραγματικον, hoc περι εννοιας, vocat: idem, qui απορον et προληπτικον dicunt, quo *dubium* et *præsumtum* significatur, de quo liquet. Idem Theodorus, qui de eo *An sit*, et de *accidentibus ei*, quod *esse constat*, id est περι ουσιας και συμβεβηκοτων, existimat quæri. Nam, in his omnibus, prius genus *conjecturam* habet, sequens reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo vult esse, *qualitatem*, et de *nomine*, id est finitivam; Theodorus, *quid*, *quale*, *quantum*, ad *aliquid*. Sunt et qui de *eodem* et de *alio*, modo *qualitatem* esse, modo *fnitionem* velint. In duo et Posidonius dividit, *vocem*, et *res*. In voce quæri putat, *An significet*, *quid*, *quam multa*, *quo modo?* in rebus *conjecturam*, quod κατ' αισθησιu vocat; et *qualitatem*; et *fnitionem*, cui nomen dat κατ' εννοιας et ad *aliquid*. Unde et illa divisio est, alia esse *scripta*, alia *inscripta*. Celsus Cornelius duos et ipse fecit status generales, *An sit?* *Quale sit?* Priori subjecit *fnitionem*, quia æque quæretur, *An sit sacrilegus*, qui nihil se sustulisse de templo dicit, et qui *privatam pecuniam confitetur sustulisse*. *Qualitatem* in *rem* et *scriptum* dividit. Scripto quatuor partes legales, exclusâ translatione; *quantitatem* et *mentis quæstionem* conjecturæ, subjecit. Est etiam alia in duos dividendi status ratio, quæ docet, aut de *substantiâ* controversiam esse, aut de *qualitate*: ipsam porro *qualitatem* aut in *summo genere* consistere, aut in *succedentibus*. De *substantiâ* est *conjectura*. Quæstio enim tractatur rei, *An facta sit?* *An fiat?* *An futura sit?* Interdum etiam *mentis*: idque melius, quam quod iis placuit, qui *statum* eundem *facti* nominaverunt, tamquam de præterito tantum, et tantum de facto, quæreretur. Pars *qualitatis*, quæ est de *summo genere*, raro in *iudicium* venit: quale est, *Idne sit honestum*, quod vulgo *laudatur?* Succedentium autem aliæ de *communi appellatione*, ut, *Sitne sacrilegus*, qui *pecuniam privatam* ex

templo furatus est? aut de re denominatâ, ubi et factum esse certum est, nec dubitatur, quid sit, quod factum est. Cui subjacent omnes de *honestis, justis, utilibus*, quæstiones. His etiam cæteri status contineri dicuntur, quia et quantitas modo ad conjecturam referatur, ut, *Majorne sol quam terra?* modo ad qualitatem, *Quantâ panâ quempiam, quantoque præmio, sit affici justum?* et translatio versetur circa qualitatem; et definitio pars sit translationis: quin et contrariæ leges, et ratiocinativus status, id est syllogismus, et plerumque scripti et voluntatis, æquo nitantur, (nisi quod hic tertius aliquando conjecturam accipit, *Quid senserit legis constitutor?*) ambiguitatem vero semper conjecturâ explicari necesse sit; quia, cum sit manifestum verborum intellectum esse duplicem, de solâ quæritur voluntate. A plurimis tres sunt facti generales status, quibus et Cicero in Oratore utitur, et omnia, quæ aut in controversiam aut in contentionem veniant, contineri putat, *Sitne? Quid sit? Quale sit?* quorum nomina apertiora sunt, quam ut docenda sint. Idem Patrocles sentit. Tres fecit et M. Antonius, his quidem verbis, *Paucae res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum; jus, injuria; bonum, malum.* Sed, quoniam, quod jure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut juste, fecisse videamur; secuti Antonium apertius voluerunt eodem status distinguere. Itaque dixerunt *conjecturalem, legalem, juridicalem*: qui et Virginio placet. Horum deinde fecerunt species, ita ut *legali* subjicerent *fnitionem*, et alios, qui *ex scripto* dicuntur; *legum contrariarum*, quæ *αντινομια* dicitur; et *scripti*, et *sententiæ vel voluntatis*, id est *κατα βητον, και διανοιαν*; et *μετάληψιν*, quam nos varie *translative, transumptivam, transpositivam* vocamus; *συλλογισµον*, quem accipimus *ratiocinativum*, vel *collectivum*; *ambiguitatis*, quæ *αμφιβολια* nomina-

tur : quos posui, quia et ipsi a plerisque *status* appellantur : quibusdam *legales* potius *quæstiones* eas dici placuit. Quatuor fecit Athenæus, *πρωτρεπτικὴν* *στάσιν*, vel *παρανέπτικην*, id est *exhortativum*, quī suasoriæ est proprius ; *συντελικὴν*, quā *conjecturam* significari, magis ex his quæ sequuntur, quam ex ipso nomine, apparet ; *ὑπαλλακτικὴν* ; ea *fnitio* est, mutatione enim nominis constat ; *juridicialem*, eādem appellatione Græcâ, quâ cæteri, usus. Nam est (ut dixi) multa in nominibus differentia. Sunt, qui *ὑπαλλακτικὴν translationem* esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alii totidem status, sed alios, *An sit ? Quid sit ? Quale sit ? Quantum sit ?* ut Cæcilius et Theon. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, in *veritatem*, et *petenda ac fugienda*, quod est suasoriæ, et *de eodem atque alio* : partiendo tamen ad hoc pervenit, ut *An sit ? Quid, Quale, Quantum, et Quam multum sit ?* quærendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quædam sic defendi, *Sustuli ; sed non furtum feci : Percussi ; sed non injuriam feci*. Posuerat et Cicero in libris rhetoricis, *facti, nominis, generis, actionis* ; ut in facto *conjectura*, in nomine *fnitio*, in genere *qualitas*, in actione *jus*, intelligeretur. Juri subjecerat translationem. Verum hic legales quoque quæstiones alio loco tractat, ut species actionis. Fuerunt, qui facerent quinque, *conjecturam, fnitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid*. Theodorus quoque (ut dixi) iisdem generalibus capitibus utitur, *An sit ? Quid sit ? Quale sit ? Quantum sit ? Ad aliquid*. Hoc ultimum maxime in comparativo genere versari putat ; quoniam melius ac pejus, majus et minus, nisi alio relata, non intelliguntur. Sed, in illas quoque translativas, ut supra significavi, quæstiones incidunt, *An huic jus agendi sit ? vel facere aliquid conveniat ? An contra hunc ? An hoc tempore ? An sic ?* omnia enim ista referri ad aliquid necesse est.

Alii sex status putant, *conjecturam*, quam γενεσις vocant; et *qualitatem*; et *proprietaem*, id est ιδιοτητα, quo verbo finitio ostenditur; et *quantitatem*, quam αξιαν dicunt; et *comparationem*; et *translationem*, cujus [ad hoc novum nomen inventum est, μετασταςις· novum, inquam, in statu,] alioqui ab Hermagorâ inter species juridiciales usitatum. Aliis septem esse placuit, a quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio, recepta est; sed in horum trium locum subditæ quatuor legales, adjectæque tribus illis rationalibus. Alii pervenerunt usque ad octo, *translatione* ad septem superiores adjectâ. A quibusdam deinde divisa ratio est, ut *status rationales* appellarent *quæstiones* (quemadmodum supra dixi) *legales*; in illis *de re*, in his *de scripto*, quæreretur. Quidam, in diversum, hos status esse, illas quæstiones, maluerunt. Sed alii rationales tres putaverunt, *An sit?* *Quid sit?* *Quale sit?* Hermagoras solus quatuor, *conjecturam*, *proprietaem*, *translationem*, *qualitatem*, quam per accidentia, id est, κατὰ συμβεβηκота, vocat, hac interpretatione, *An illi accidat viro bono esse, vel malo?* Hanc ita dividit, de appendendis et fugiendis, quæ est pars *deliberativa*; de personâ; ea ostenditur laudativâ; *negotialem*, quam πραγµατικην vocat, in quâ de rebus ipsis quæritur, remoto personarum complexu, ut, *Sitne liber, qui est in assertionem?* *An divitiæ superbiam pariant?* *An justum sit quid?* *an bonum sit?* *Juridicialem*, in quâ fere eadem, sed certis destinatisque personis, quærantur: *An ille juste hoc fecerit, vel bene?* Nec me fallit, in primo Ciceronis rhetorico aliam esse loci negotialis interpretationem, cum ita scriptum sit, *Negotialis est, in quâ, quid juris ex civili more et æquitate sit, consideratur: cui diligentie præesse apud nos jurisconsulti existimantur.* Sed, quod ipsius de his libris judicium fuerit, supra dixi. Sunt enim velut [registæ in hos commentarios, quas adolescens deduxerat, scholæ:] et, si qua est in his

culpa, tradentis est ; sive eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quaestionibus juris, sive, quod Græci πραγματικους vocant juris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore substituit ; ideoque culpari, tamquam falsa præcipiat, non potest. Nos ad Hermagoram. *Translationem* hic primus omnium tradidit, quamquam semina ejus quædam, citra nomen ipsum, apud Aristotelem reperiuntur. Legales autem quaestiones has fecit, *scripti et voluntatis*, (quam ipse vocat *κατὰ φητον, καὶ ὑπεξαίρεσιν*, id est *dictum*, et *exceptionem* ; quorum prius ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usitatum) *rationcinativum, ambiguitatis, legum contrariarum*. Albutius, eâdem divisione usus, detrahit translationem, subjiciens eam juridiciali. In legalibus quoque quaestionibus nullum putat esse, qui dicatur *rationcinativus*. Scio plura inventuros adhuc, qui legere antiquos studiosius volent : sed, ne hæc quoque excesserint modum, vereor. Ipse me paulum in aliâ, quam prius habuerim, opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famæ modo studentî, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, verum etiam approbâssem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulati (in eo præsertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus) in ullâ parte judicii mei. Nam et Hippocrates, clarus arte medicinæ, videtur honestissime fecisse, qui quosdam errores suos, ne posteri errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitavit aliquos jam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut Catulum atque Lucillum, et hos ipsos, de quibus modo sum locutus, artis rhetoricæ. Etenim supervacuus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire præteritis. Neque tamen quidquam, ex his quæ tum præcepi, supervacuum fuit : ad easdem enim particulas hæc quoque, quæ nunc

præcipiam, revertentur : ita neminem didicisse pœniteat : colligere tantum eadem, ac disponere paulo significantius, conor. Omnibus autem satisfactum volo, non me hæc serius demonstrare aliis, quam mihi ipse persuaserim. Secundum plurimos auctores, servabam tres rationales status, *conjecturam, qualitatem, finitionem*, unum *legalem*. Hi mihi status generales erant. Legalem in quinque species particabar, *scripti et voluntatis, legum contrariarum, collectivum, ambiguitatis, translationis*. Nunc quartum ex generalibus intelligo posse removeri. Sufficit enim prima divisio, quâ diximus alios rationales, alios legales esse : ita non erit status, sed quæstionum genus : alioquin et rationalis status esset. Ex his etiam, quos speciales vocabam, removi *translationem* ; frequenter quidem (sicut omnes, qui me secuti sunt, meminisse possunt) testatus, et in ipsis etiam illis sermonibus, me nolente vulgatis, hoc tamen complexus, vix in ullâ controversiâ translationis statum posse reperiri, ut non et alius in eâdem recte dici videretur ; ideoque a quibusdam eum exclusum. Neque ignoro multa transferri, cum, in omnibus fere causis, in quibus cecidisse quis formulâ dicitur, hæc sint quæstiones, *An huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore, liceat agere ?* et si qua sunt talia. Sed personæ, tempora, actiones, cæteraque, propter aliquam causam transferuntur : ita non est in translatione quæstio, sed in eo, propter quod transferuntur. *Non debes apud prætorem petere fidei commissum, sed apud consules : major enim prætoriâ cognitione summa est : quæritur, An major summa sit ?* facti controversia est. *Non licet tibi agere mecum : cognitor enim fieri non potuisti : judicatio est, An potuerit ?* *Non debuisti interdicere, sed petere : An recte interdictum sit ?* ambigitur. Quæ omnia succedunt legitimis quæstionibus. An non præscriptiones, etiam in quibus max-

ine videtur manifesta translatio, easdem omnes species habent, quas eæ leges, quibus agitur, ut aut de nomine, aut scripto et sententiâ, vel ratiocinatione quærat, deinde status ex quæstione oriatur? Translatio non habet quæstionem, de quâ contendit orator, sed propter quam contendit. Hoc apertius: *Occidisti hominem; Non occidi*: quæstio, *An occiderit?* status, conjectura. Non est tale, *Habeo jus actionis; Non habes*: ut sit quæstio, *An habeat?* et inde status. Accipiat enim actionem, necne, ad eventum pertinet, non ad causam; et ad id, quod pronuntiat iudex, non id, propter quod pronuntiat. Hoc illi simile est, *Puniendus es; Non sum*: videbit iudex, *an puniendus sit?* sed non hic erit quæstio, nec hic status. Ubi ergo? *Puniendus es; hominem occidisti*: *Non occidi*: *An occiderit?* *Honorandus sum; Non es*: num statum habet? Non, ut puto. *Honorandus sum, quia tyrannum occidi*; *Non occidisti*: quæstio, et status, *An occiderit*. Similiter, *Non recte agis; Recte ago*; non habet statum. Ubi est ergo? *Non recte agis, ignominiosus*: quæritur, *An ignominiosus sit?* aut, *An agere ignominioso liceat?* et quæstio est, et status. Ergo translativum genus causæ est, ut comparativum, et mutuae accusationis. At enim simile est illi, *Habeo jus; Non habes. Occidisti; Recte occidi*. Non nego: sed nec res hæc statum facit: non enim sunt hæc propositiones; alioqui causa non explicabitur; sed cum suis rationibus. *Seclus commisit Horatius; sororem enim occidit. Non commisit; debuit enim occidere eam, quæ hostis morte mærebat*. Quæstio, *An hæc justa causa?* ita qualitas. Ac similiter in translatione, *Non habes jus abdicandi, quia ignominioso non est actio. Habeo jus, quia abdicatio actio non est*. Quæritur, *Quid sit actio?* finiemus; [*Non*] *licet abdicare?* syllogismus. Item cætera per omnes et rationales et legales status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in ra-

tionali quoque genere ponerent, hoc modo; *Hominem occidi jussus ab imperatore. Dona templi cogenti tyranno dedi. Deserui, tempestatibus, fluminibus, valetudine, impeditus*: id est, non per me stetit, sed per illa. A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, sed causa facti: quod accidit pæne in omni defensione. Deinde is, qui tali utitur patrocinio, non recedit a formâ qualitatis. Dicit enim se culpâ vacare, ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera, quâ et factum defenditur; altera, quâ tantum reus. Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Cicero, tria esse, quæ in omni disputatione quærantur, *an sit, quid sit, quale sit*? quod ipsa nobis etiam natura præscribit. Nam, primum, oportet subesse aliquid, de quo ambigitur; quod, quid sit, et quale sit, certe non potest æstimari, nisi prius esse constiterit: ideoque ea prima quæstio. Sed non statim, quod esse manifestum est, etiam, quid sit, apparet. Hoc quoque constituto, novissima qualitas superest: nec, his exploratis, aliud est ultra. His infinitæ quæstiones, his finitæ, continentur: horum aliqua in demonstrativâ, deliberativâ, judiciali materiâ utique tractantur. Hæc rursus judiciales causas et rationali parte et legali continent. Nec enim ulla juris disceptatio, nisi finitione, qualitate, conjecturâ, potest explicari. Sed instituentibus rudes non erit inutilis latius primo fusa ratio, et, si non statim rectissima linea tensa, faciliior tamen et apertior via. Discant igitur, ante omnia, quadripertitam in omnibus causis esse rationem, quam primam intueri debeat, qui acturus est. Nam, ut a defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est, *si, quod objicitur, negari potest*: proxima, *si non id, quod objicitur, factum esse dicitur*: tertia honestissima, *quâ recte factum defenditur*. Quibus si deficiamur, ultima quidem, sed jam sola superest salus, aliquo juris adjutorio elabendi ex crimine, quod neque negari neque

defendi potest ; ut non videatur *jure actio intendi*.
 Hinc illæ quæstiones, sive actionis, sive translationis.
 Sunt enim quædam non laudabilia naturâ, sed jure
 concessa, ut in XII Tabulis debitoris corpus inter
 creditores dividi licuit : quam legem mos publicus
 repudiavit : et aliquid æquum, sed prohibitum jure,
 ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura
 intuenda sunt, quam ut probet *factum esse ; hoc esse
 factum ; non recte factum ; jure se intendere*. Ita
 circa species easdem lis omnis versabitur, translatis
 tantum aliquando partibus ; ut, in causis, in quibus
 de præmio agitur, recte factum petitor probat. Hæc
 quatuor velut proposita formæque actionis, quæ tum
 generales status vocabam, in duo (ut ostendi) genera
 discedunt, *rationale*, et *legale*. *Rationale* simplicius
 est, quia ipsius tantum naturæ contemplatione con-
 stat. Itaque in eo satis est ostendisse *conjecturam*,
fnitionem, *qualitatem*. *Legalium* plures sint species
 necesse est, propterea quod multæ sunt leges, et va-
 rias habent formas. Alia est, cujus verbis nitimur ;
 alia, cujus voluntate : alias nobis, cum ipsi nullam
 habemus, adjungimus : alias inter se comparamus :
 alias in diversum interpretamur. Sic nascuntur hæc
 velut simulacra ex illis tribus, interim simplicia, in-
 terim et mixta, propriam tamen faciem ostendentia,
 ut *scripti et voluntatis*, quæ, sine dubio, aut *quali-
 tate* aut *conjecturâ* continentur ; et *syllogismus*, qui
 est maxime *qualitatis* ; et *leges contrariæ*, quæ iis-
 dem, quibus *scriptum et voluntas*, constant ; et
αμφιβολία, quæ semper *conjecturâ* explicatur. *Fini-
 tio* quoque utrique generi, quodque rerum, quodque
 scripti contemplatione constat, communis est. Hæc
 omnia, etiamsi in illos tres status veniunt, tamen,
 quia (ut dixi) habent aliquid velut proprium, vi-
 dentur demonstranda discentibus ; et permittendum
 ea dicere vel *status legales*, vel *quæstiones*, vel *ca-
 pita* quædam *minora* ; dum sciant, nihil, ne in his

quidem, præter tria quæ prædiximus, quæri. At *Quantum?* et *Quam multum?* et *Ad aliquid*, et (ut nonnulli putaverunt) *comparativus*, non eandem rationem habent. Sunt enim hæc, non ad varietatem juris, sed ad solam rationem, referenda: ideoque semper in parte aut conjecturæ aut qualitatis ponenda sunt, ut, *Quâ mente?* et *Quo tempore?* et *Quo loco?* Sed de singulis dicemus quæstionibus, cum tractare præcepta *Divisionis* cœperimus. Hoc inter omnes convenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum, quæstionum autem, quæ, velut subjacentes, ad illud, quo judicium continetur, referuntur, sæpe in unam cadere plures posse. Etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit utendum, cum adversus unam intentionem plura opponuntur: et, sicut in colore dicitur narrationis, eum esse optimum, quem actor optime tueatur; ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere virium possit orator: ideoque, pro Milone, aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratiâ componeret orationem; *cum ille jure, tamquam insidiatorem, occisum*, et tamen non Milonis consilio, dixerit; *hic etiam gloriatus sit occiso malo cive*: in conjunctis vero posse duos vel tres inveniri, vel diversos, ut si quis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse, defendat; vel generis ejusdem, ut si quis duo crimina, vel omnia, neget. Quod accidit, etiam si de unâ re quærat aliquâ, sed eam plures petant, vel eodem jure, ut proximitatis, vel diverso, ut cum hic testamento, ille proximitate, nitatur. Quoties autem aliud alii petitori opponitur, dissimiles esse status necesse est, ut in illâ controversiâ: *Testamenta legibus facta rata sint. Intestatorum parentum liberi hæredes sint. Abdicatus ne quid de bonis patris capiat. Nothus, ante legitimum natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tantum civis. In adoptionem dare liceat. In*

adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis decesserit. Qui ex duobus legitimis alterum in adoptionem dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum: instituto hærede abdicato, decessit. Omnes tres de bonis contendunt. (Nothos, qui non sit legitimus, Græci vocant: Latinum rei nomen, ut Cato quoque in oratione quâdam testatus est, non habemus; ideoque utimur peregrino. Sed ad propositum.) Hæredi scripto opponitur lex, *Abdicatus ne quid de bonis patris capiat*: fit status scripti et voluntatis, *An ullo modo capere possit? an ex voluntate patris? an hæres scriptus?* Notho duplex fit quæstio, quod post legitimos natus sit, et quod non sit ante legitimum natus. Prior syllogismum habet, *An pro non natis sint habendi, qui a familiâ sunt alienati?* Altera scripti et voluntatis. Non enim, esse hunc natum ante legitimum, convenit: sed voluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus tum natus, cum alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, *Non utique, si postea legitimus natus non sit, notho nocere*: uteturque hoc argumento, *Finge solum natum nothum, cujus conditionis erit? tantum civis? atqui non erit post legitimum natus. Filius? atqui non erit ante legitimos natus: quare, si verbis legis stari non potest, voluntate standum est.* Nec quemquam turbet, quod ex unâ lege duo status fiant: duplex est; ita vim duarum habet. Redire in familiam volenti dicitur ab altero, primum, *Ut tibi redire liceat, hæres sum.* Idem status, qui in petitione abdicati. Quæritur enim, *An possit esse hæres abdicatus?* Adjicitur communiter a duobus, *Redire tibi in familiam non licet: non enim pater sine liberis decessit.* Sed in hoc propriâ quisque eorum quæstione nitetur: alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse; et argumentum ducet ex ipsâ, quâ repellitur, lege:

supervacuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum : nunc, quia, filii jure, futurus fuerit intestati hæres, oppositam esse legem, quæ tamen non id efficiat, ne filius sit, sed ne hæres sit. Status finitivus, *Quid sit filius?* Rursus nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium, nisi forte et hic finitionem movet, *An liberi sint etiam non legitimi?* Cadent igitur in unam controversiam, vel specialiter duo legitimi status, *scripti et voluntatis*, et *sylllogismus*, et præterea *finitio*; vel tres illi, qui naturâ soli sunt, *conjectura in scripto et voluntate*, *qualitas in syllogismo*, et, quæ per se est aperta, *finitio*. Causa quoque, et *judicatio*, et *continens* est in omni genere causarum. Nihil enim dicitur, cui non insit ratio, et quo judicium referatur, et quod rem maxime contineat. Sed, quia magis hæc variantur in litibus, et fere tradita sunt ab iis qui de judicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc, quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

CAPUT VII.

Ac potissimum incipiam ab eâ, quæ constat *laude ac vituperatione*. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali, (hoc est, *πραγματικῆς*) removisse, totamque ad solos auditores relegasse : et id ejus nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam et funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio ; atque, ex senatûs-consulto, magistratibus sæpe mandantur : et laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum judiciorum : et ipsis etiam reis

dare laudatores licet : et editi in competitores, in *L. Pisonem*, in *Clodium*, et *Curionem*, libri, vituperationem continent ; et tamen in senatu loco sunt habiti sententiæ. Neque inficias eo, quasdam esse ex hoc genere materias, ad solam compositas ostentationem, ut laudes Deorum, virorumque, quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quæstio supra tractata ; manifestumque est, errare eos, qui nunquam oratorem dicturum, nisi de re dubiâ, putaverunt. An laudes Capitolini Jovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiæ sunt, vel non oratorio genere tractantur ? Ut desiderat autem laus, quæ negotiis adhibetur, probationem ; sic etiam illa, quæ ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis ; ut qui Romulum Martis filium, educatumque a lupâ, dicat, in argumentum cælestis ortûs utatur his, quod, abjectus in profluentem, non potuerit exstingui ; quod omnia sic egerit, ut, genitum præside bellorum Deo, incredibile non esset ; quod ipsum quoque cælo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quædam vero etiam in defensionis speciem cadent : ut si, in laude Herculis, permutatum cum reginâ Lydiæ habitum, et imperata (ut traditur) pensa, orator excuset. Sed proprium laudis est, res *amplificare*, et *ornare*. Quæ materia præcipue quidem in Deos et homines cadit : est tamen et aliorum, animalium, et carentium animâ. Verum, in Deis generaliter, primum majestatem ipsius eorum naturæ venerabimur, deinde propriam vim cujusque, et inventa, quæ utile aliquid hominibus attulerint. Vis ostenditur, ut in Jove, regendorum omnium ; in Marte, belli ; in Neptuno, maris : inventa, ut artium, in Minervâ ; Mercurio, literarum ; medicinæ, Apolline ; Cerere, frugum ; Libero, vini. Tum, si qua ab his acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam Diis honorem parentes, ut si quis sit filius Jovis : addit antiquitas, ut iis, qui sunt ex Chao ; progenies quoque, ut Apollo ac Diana La-

tonæ. Laudandum in quibusdam, quod geniti immortales; in quibusdam, quod immortalitatem virtute sunt consecuti: quod pietas principis nostri præsentium quoque temporum decus fecit. Magis est varia laus hominum. Nam primum dividitur *in tempora*, quodque ante eos fuit, quoque ipsi vixerunt: in iis autem qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem *patria ac parentes majoresque* erunt, quorum duplex tractatus est. Aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit; aut humiliter genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quæ responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint; ut eum, qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius vero laus hominis, ex animo, et corpore, et extra positis, peti debet. Et corporis quidem fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam et pulchritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum, sed bellatorem, dicit fuisse. Fortuna vero, cum dignitatem affert, ut in regibus principibusque, (namque est hæc materia ostendendæ virtutis uberior) tum, quo minores opes fuerunt, eo majorem benefactis gloriam parit. Sed omnia, quæ extra nos bona sunt, quæque hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis ea, sed quod his honeste sit usus. Nam divitiæ, et potentia, et gratia, cum plurimum virium dent, in utramque partem certissimum faciunt morum experimentum. Aut enim meliores propter hæc, aut peiores, sumus. Animi semper vera laus: sed non una per hoc opus via ducitur. Namque alias ætatis gradus, gestarumque rerum ordinem, sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ; post hoc, operum, id est factorum dictorumque, contex-

tus : alias in species virtutum dividere laudem, *fortitudinis*, *justitiæ*, *continentiæ*, cæterarumque, ac singulis assignare, quæ secundum quamque earum gesta erunt. Utra sit autem harum via utilior, cum materiâ deliberabimus ; dum sciamus gratiora esse audientibus, quæ solus quis, aut primus, aut certe cum paucis, fecisse dicetur ; si quid præterea supra spem aut exspectationem, præcipue quod alienâ potius causâ, quam suâ. Tempus, quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit : non solum, quod viventes aliquando laudamus, sed quod rara hæc occasio est, ut referri possint divini honores, et decreta, ut publice statuæ constitutæ. Inter quæ numeraverim ingeniorum monumenta, quæ sæculis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, justiora posteriorum, quam suæ ætatis, judicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, necnon instituta quoque auctoribus ; ut a Numâ traditum Deos colere, et a Publicolâ fascès populo submittere. Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit tantum in diversum. Nam et turpitudine generis opprobrio multis fuit ; et quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, et invisos magis fecit ; et in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta perniciès ; et corporis ac fortunæ quibusdam mala contemptum, ut Thersitæ atque Iro ; quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt ; ut Nirea imbellem, [Clisthenem] impudicum, a poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt : nec minus, quam in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adjecta quibusdam ignominia est, ut Melio, cujus domus solo æquata ; Marcoque Manlio, cujus prænomen a familiâ in posterum exemptum est. Et parentes malorum odimus. Et est conditoribus urbium infame, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentem, qualis est primus Judaicæ superstitionis auctor : et Gracchorum leges invisæ : et si quod est exemplum

deforme posteris traditum, quale libidinis vir Perses in muliere Samiâ instituere ausus dicitur primus. Sed in viventibus quoque judicia hominum velut argumenta sunt morum; et honos aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem probat. Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quidque laudetur, aut vituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quæ publice recepta persuasio; ut illa maxime, quæ probant, esse in eo, qui laudabitur, credant; aut in eo, contra quem dicemus, ea, quæ oderint. Ita non dubium erit iudicium, quod orationem præcesserit. Ipsorum etiam permiscenda laus semper: nam id benevolos facit: quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate jungenda. Minus Lacedæmone studia literarum, quam Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere quibusdam honestum; aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret; veteribus Romanis summum luxuria crimen. Eadem in singulis differentia. Maxime favet iudex, qui sibi dicentem assentiri putat. Idem præcipit illud quoque, (quod mox Cornelius Celsus prope supra modum invasit) quia sit quædam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proximâ derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro parcum, vocemus: quæ eadem etiam contra valent. Quod quidem orator, id est, vir bonus, nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur. Laudantur autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor; et multum auctoritatis affert vetustas, ut iis, qui terrâ dicuntur orti; et virtutes ac vitia circa res gestas, [eadem quæ] in singulis: illa propria, quæ ex loci positione ac munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus et operum, in quibus *honor, utilitas, pulchritudo, auctor*, spectari solet. *Honor*, ut in templis; *utilitas*, ut in muris; *pulchritudo* vel *auctor*, utrobique. Est et locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem: in

quibus similiter *speciem* et *utilitatem* intuemur : *speciem*, maritimis, planis, amœnis ; *utilitatem*, salubribus. Erit etiam dictorum factorumque laus generalis. Erit et rerum omnis modi. Nam et somni et mortis scriptæ laudes, et quorundam a medicis ciborum. Itaque, ut non consensi hoc laudatium genus circa solam versari honesti quæstionem ; sic qualitate maxime contineri puto ; quamquam omnes tres status cadere in hoc opus possint, hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone, notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suaseriis, quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari, solent.

CAPUT VIII.

Deliberativas quoque miror a quibusdam solâ utilitate finitas. Ac, si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito, quin hi, qui sunt in illâ priore sententiâ, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimârint. Et est hæc ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verum, apud imperitos (apud quos frequenter dicenda sententia est), populumque præcipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, et secundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui, etiam quæ credunt *honestæ*, non tamen satis eadem *utilia* quoque existiment ; quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut *scelus Numantinum*, *jugumque Caudinum*. Ne qualitatis quidem statu, in quo et honestorum et utilium quæstio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in his etiam conjecturæ locus est ; nonnunquam tractatur aliqua finitio : aliquando etiam legales possunt incidere tractatus, in privata maxime consilia, si quando ambigitur, *An liceat*. De conjecturâ paulo

post pluribus. Interim, estne finitio apud Demosthenem, *Det Halonnesum Philippus, an reddat?* apud Ciceronem in Philippicis, *Quid sit tumultus?* Quid? non illa similis judicialium quæstio, *De statuâ Servii Sulpicii*, an iis demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interemti? Ergo pars deliberativa (quæ eadem suasoria dicitur), de tempore futuro consultans, quærit etiam de præterito. Officiis constat duobus, *suadendi*, ac *dissuadendi*. Proœmio, quale est in judicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcumque debet habere aliquam proœmii speciem: nec enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum; quia est aliquid in omni materiâ naturaliter primum. In senatu, et utique in concionibus, eadem ratio, quæ apud iudices, acquirendæ sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, benevolentia. Nec mirum, cum etiam in panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliquâ, sed in solâ laude, consistit. Aristoteles quidem, nec sine causâ, putat, et a nostrâ, et ab ejus qui dissentiet, personâ, duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuanti-bus hoc nobis a judiciali genere; nonnunquam etiam, ut minor res majorve videatur: in demonstrativis vero proœmia esse maxime libera existimat. Nam et longe a materiâ duci, ut in Helenes laude Isocrates fecerit: et ex aliquâ rei viciniâ, ut idem in panegyrico conqueritur *plus honoris corporum quam animorum virtutibus dari*; et Gorgias, in Olympico, laudans eos, qui primi tales instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius, in bello Jugurthino et Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in quâ etiam, cum proœmio utemur, brevior tamen, et velut quodam capite tantum et initio, debemus esse contenti. Narrationem vero nunquam exiget privata deliberatio, ejus duntaxat rei, de quâ dicenda sententia est; quia nemo ignorat id, de quo

consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa, quæ ordinem rei docet, necessaria. Affectus, ut quæ maxime, postulat. Nam et concitanda et lenienda frequenter est ira: et ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda miseratio est, sive, ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, sive sociæ civitatis eversionem deflebitur. Valet autem in consiliis auctoritas plurimum. Nam et prudentissimus esse haberique et optimus is debet, qui sententiæ suæ de utilibus atque honestis credere omnes velit. In judiciis enim vulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo: consilia, nemo est, qui neget, secundum mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse judicaverunt, et in solâ reipublicæ administratione posuerunt. Quin et Cicero in hac maxime parte versatur. Ideoque suasuris *de pace, bello, copiis, operibus, vectigalibus*, hæc duo præcipue nota esse voluit, *vires civitatis, et mores*; ut ex naturâ, cum ipsarum rerum, tum audientium, ratio suadendi duceretur. Nobis major in re videtur varietas: nam et *consultantium et consiliorum* plurima sunt genera. Quare, in suadendo et dissuadendo, tria primum spectanda erunt: *Quid sit, de quo deliberetur; Qui sint, qui deliberent; Qui sit, qui suadeat.* Rem, de quâ deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæstio sola, aut potentissima. Sæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne, si possit quidem fieri, esse faciendum: deinde, fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, conjectura est, *An Isthmos intercidi, an siccare palus Pomtina, an portus fieri Ostiæ, possit? An Alexander terras ultra Oceanum sit inventurus?* Sed in iis quoque, quæ constabit posse fieri, conjectura aliquando erit; ut si quærat, *An utique futurum sit, ut Carthaginem superent Romani: ut redeat Hannibal, si Scipio exercitum in Africam*

*transtulerit : ut servent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint ? Quædam et fieri posse, et futura esse, credibile est ; sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo. Ubi conjecturæ non erit locus, alia sunt intuenda. Et primum, aut propter ipsam rem, de quâ sententiæ rogantur, consultabitur, aut propter alias intervenientes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant Patres Conscripti, *An stipendium militi constituent ?* Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ aut faciendi, ut deliberant Patres Conscripti, *An Fabios dedant Gallis bellum minitanti-bus ?* aut non faciendi, ut deliberat C. Cæsar, *An perseveret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerent ?* Hæc suasoriæ duplices sunt. Nam et illic causa deliberandi est, quod bellum Galli minitentur : esse tamen quæstio potest, *Dedendine fuerint, etiam citra hanc denuntiationem, qui, contra fas, cum legati missi essent, prælium ini-cidârint ?* Et hic nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militum perturbationem. Est ta-men locus quærendi, *An, citra hunc quoque casum, penetrandum in Germaniam fuerit ?* Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari, etiam de-tractis sequentibus, posset. Partes suadendi quidam putaverunt *honestum, utile, necessarium*. Ego non invenio huic tertiæ locum. Quantalibet enim vis in-gruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere : de faciendo autem deliberatur. Quod si hanc vocant *necessitatem*, in quam homines graviorum metu co-guntur, *utilitatis* erit quæstio ; ut *si, obsessi et im-pares, et aquâ ciboque defecti, de faciendâ ad hostem deditione deliberent, et dicatur, Necesse est ;* nempe sequitur, ut hoc subjiçiat, *Alioquin percundum est :* ita, propter id ipsum, non est necesse, quia perire potius licet. Denique non fecerunt Saguntini, nec in rate Opiterginâ circumventi. Igitur, in his quoque causis, aut de *solâ utilitate* ambigetur, aut quæstio*

inter *utile* atque *honestum* consistet. At enim, si quis liberos procreare velit, necesse habeat uxorem ducere. Quis dubitat? sed ei, qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est; non magis quam ubi constat, quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt *δυσάρον*, quod nostri *possibile* nominant; quæ, ut dura videatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est, quam ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, a quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam *fus*, *justum*, *pium*, *æquum*, *mansuetum* quoque (sic enim sunt interpretati το ἡμερον), et si qua adhuc adjicere quis ejusdem generis velit, subjici possunt *honestati*. An sit autem *facile*, *magnum*, *jucundum*, *sine periculo*? ad quæstionem pertinet *utilitatis*. Qui loci oriuntur ex contradictione; *Est quidem utile, sed difficile, parvum, injucundum, periculosum*. Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de jucunditate solâ consultatio, ut si de ædificando theatro, instituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causâ suadendi sequatur, præter voluptatem. Præcedat enim semper aliquid, necesse est, ut, in ludis, honor Deorum; in theatro, non inutilis laborum remissio; deformis et incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio; et nihilo minus eadem illa religio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri templum vocabimus. Sæpe vero et utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus; ut cum illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quamquam perituri sint, nisi fecerint. Et utilia honestis præferimus; ut cum suademus, ut bello Punico servi armentur. Sed tamen neque hîc plane concedendum est, esse id inhonestum; liberos enim naturâ omnes, et eisdem constare elementis, et fortasse antiquis etiam

nobilibus ortos, dici potest: et illic, ubi manifestum periculum est, opponenda alia, ut crudelius etiam perituros affirmemus, si se dediderint, sive hostis non servaverit fidem, sive Cæsar vicerit, quod est vero similis. Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam et utilitas ipsa expugnatur ab iis qui dicunt, non solum potiora esse honesta quam utilia, sed ne utilia quidem esse, quæ non sint honesta: et, contra, quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum, verbis quam re probabilius, vocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut si ex duobus eligamus, in altero, quid sit magis, in altero, quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam suasoriæ incidunt; ut, cum Pompeius deliberavit, *Parthos, an Africam, an Ægyptum, peteret*. Ita non tantum, utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Itemque contra. Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique secundum nos sit. Nam, ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita fere omnis suasoria nihil est aliud, quam comparatio: videndumque, *quid consecuturi simus, et per quid?* ut aestimari possit, *plus, in eo quod petimus, sit commodi, an vero, in eo per quod petimus, incommodi?* Est utilitatis et in tempore quæstio, *Expedi, sed non nunc*; et in loco, *Non hîc*; et in personâ, *Non nobis, non contra hos*; et in genere agendi, *Non sic*; et in modo, *Non in tantum*. Sed personam sæpius decoris gratiâ intuemur, quæ, et in nobis, et in iis qui deliberant, spectanda est. Itaque, quamvis exempla plurimum in consiliis possunt, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis; refert tamen, quorum auctoritas, et quibus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio. Nam consultant aut plures, aut singuli: sed in utrisque differentia: quia et in pluribus multum interest, *Senatus sit, an populus; Romani, an Fi-*

*denates; Græci, an Barbari: et in singulis, Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario; de ratione belli Scipio prior, an Fabius, deliberet. Proinde intuenda sexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est: si vero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitæ sectam, cavendum est. Et animus deliberantis, non ipsâ honesti naturâ, quam ille non respicit, permovendus; laude, vulgi opinione, et, si parum proficiet hæc vanitas, secuturâ ex his utilitate; aliquanto vero magis objiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus. Nam, præter id, quod his levissimi cujusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quam spes bonorum; sicut facilior eisdem turpium, quam honestorum, intellectus est. Aliquando bonis quoque suadentur parum decora: dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum, qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem. Hoc ergo præcipis? et hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum, *Propositis plurimis, quæ honestate suaderi Cæsari possent, sinne bonus vir, si hæc suadeam? Minime. Suasoris enim finis est utilitas ejus, cui quisque suadet. At recta sunt: quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus. Sed, quia est altior quæstio, nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo (qui summus futurus est) libro. Nec ego quidquam fieri turpiter velim. Verum interim hæc vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur: nam et iniquorum ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur. Interim, si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tamquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis et crudelis sit, impellunt: sed dandus illis deformibus color, idque etiam apud**

malos. Nec enim est quisquam tam malus, ut malus videri velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitiâ, sed indignatione, videatur audere. Sic Atreus apud Varium :

Jam fero (inquit) infandissima, jam facere cogor.

Quanto magis eis, quibus cura famæ fuit, conservandus est hic [vel] ambitus! Quare, et cum Ciceroni dabimus consilium, ut *Antonium roget*, vel etiam ut *Philippicas* (ita vitam pollicente eo) *exurat*, non cupiditatem lucis allegabimus, (hæc enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis valet) sed, ut se reipublicæ servet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et Caio Cæsari suadentes regnum, affirmabimus, stare jam reipublicam, nisi uno regente, non posse. Nam, qui de re nefariâ deliberat, id solum quærit, quomodo quam minimum peccare videatur. Multum refert etiam, quæ sit persona suadentis; quia, ante acta vita si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert expectationem, providendum est, ne, quæ dicuntur, ab eo, qui dicit, dissentiant. At his contraria submissiorem quemdam modum postulant. Nam quæ in aliis *libertas* est, in aliis *licentia* vocatur; et quibusdam sufficit *auctoritas*; quosdam *ratio* ipsa ægre tuetur. Ideoque longe mihi difficilimæ videntur *prosopopœiæ*, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem accedit etiam personæ difficultas. Namque idem illud aliter *Cæsar*, aliter *Cicero*, aliter *Cato*, suadere debebit. Utilissima vero hæc exercitatio, vel quod duplicis est operis, vel quod poëtis quoque aut historiarum futuris scriptoribus plurimum confert, verum et oratoribus necessaria. Nam sunt multæ a Græcis Latinisque compositæ orationes, quibus alii uterentur, ad quorum conditionem vitamque aptanda, quæ dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit Cicero, cum scriberet Cn Pompeio, et cum C. Appio,

cæterisve; ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium, quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi, dicere viderentur. Neque enim minus vitiosa est oratio, si ab homine, quam si a re, cui accommodari debuit, dissidet: ideoque Lysias optime videtur, in iis quæ scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. Enimvero præcipue declamatoribus considerandum est, quid cuique personæ conveniat? qui paucissimas controversias ita dicunt, ut advocati; plerumque filii, patres, divites, senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores, fiunt; ut vix comædiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quam his in dicendo. Quæ omnia videri possunt *prosopopæiæ*; quas ego suasoriis subjeci, quia nullo alio ab his, quam personâ, distant. Quamquam hæc aliquando etiam in controversias ducitur, quæ, ex historiis compositæ, certis agentium nominibus continentur. Neque enim ignoro, plerumque exercitationis gratiâ poni et poëticas et historicas, ut *Priami verba* apud Achillem, aut *Syllæ dictaturam deponentis* in concione. Sed hæc in partes cedunt trium generum, in quæ causas divisimus. Nam et rogare, indicare, rationem reddere, et alia, de quibus supra dictum est, variè, atque ut res vult, in materiâ *judiciali*, *deliberativâ*, *demonstrativâ*, [subjicere] solemus. Frequentissime vero in his utimur fictâ personarum, quas ipsi substituimus, oratione, ut, apud Ciceronem pro Cælio, Clodium et cæcus Appius, et Clodius frater, ille in castigationem, hic in rationem amorum compositus, alloquitur. Solent in scholis fingi materiæ ad deliberandum similiores controversiis, et ex utroque genere commixtæ; ut, cum apud C. Cæsarem consultatio de pænâ Theodoti ponitur. Constat enim accusatione et defensione causæ, quod est judicialium proprium. Permixta autem est et utilitatis ratio, *An pro Cæsare fuerit occidi Pompeium? An*

*timendum a rege bellum, si Theodotus sit occisus? An id minime opportunum hoc tempore, et periculosum, et certe longum sit futurum? Quæritur et de honesto, Deccatne Cæsarem ultio Pompeii? An sit verendum, ne pejorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur? Quod genus accidere etiam veritati potest. Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi judiciali contrarium, esse existimârunt. Nam et principia abrupta, et concitatam semper orationem, et in verbis effusiores (ut ipsi vocant) cultum, affectaverunt; et earum breviores utique commentarios, quam judicialis materiæ, facere elaborârunt. Ego, porro, ut præmio video non utique opus esse suasoriis, propter quas dixi supra causas, ita, cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo; cum, propositâ consultatione, rogatus sententiam, si modo est sanus, non quiritet, sed quam maxime potest civili et humano ingressu mereri assensum deliberantis velit. Cur autem torrens, et utique æqualiter concitata sit in eâ dicentis oratio, cum vel præcipue moderationem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim, sæpius subsidere in controversiis impetum dicendi, præmio, narratione, argumentis: quæ si detrahas, id fere supererit, quo suasoriæ constant. Verum id quoque æqualius erit, non tumultuosius atque turbidius. Verborum autem magnificentia non validius est affectanda suasorias declamantibus; sed contingit magis. Nam et personæ fere magnæ fingentibus placent, *regum, principum, populi, senatus*, et res ampliores. Ita, cum verba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est: ideoque Theophrastus quam maxime remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem, secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui, quamquam dissentire ab eo non timide solet. Namque Aristoteles idoneam*

maxime ad scribendum *demonstrativam*, proximamque ab eâ *judicialem*, putavit; videlicet, quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas; consilia fide prudentiâque constarent. Quibus in demonstrativâ consentio; nam et omnes alii scriptores idem tradiderunt: in judiciis autem consiliisque, secundum conditionem ipsius, quæ tractabitur, rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam et Philippicas Demosthenis eisdem, quibus habitas in judiciis orationes, video eminere virtutibus: et Ciceronis sententiæ et conciones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen idem de suasoriâ, hoc modo: *Tota autem oratio simplex et gravis, et sententiis debet ornatiores esse, quam verbis.* Usus exemplorum nulli materiæ magis convenire merito fere omnes consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura præteritis, habeaturque experimentum velut quoddam rationis testimonium. Brevitas quoque aut copia, non genere materiæ, sed modo, constant. Nam, ut in consiliis plerumque simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor. Quæ omnia vera esse sciet, si quis non orationes modo, sed historias etiam (namque, in his, conciones atque sententiæ plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quam in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim, nec in consiliis abrupta initia, et concitatius sæpe in judiciis dictum, et verba aptata rebus in utroque genere, et breviores aliquanto causarum orationes, quam sententiarum. Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quod et contra sentientibus inhumane conviciantur, et ita plerumque dicunt, tamquam ab iis, qui deliberant, utique dissentiant: ideoque objurgantibus similiores sunt, quam suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciunt, ne aliter, quam dicturi sint, exerceri velint, et

in desuescendis morentur. Cæterum, cum advocari cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere, si quid consulat princeps, quod præceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

CAPUT IX.

Nunc de judiciali genere, quod est præcipue multiplex, sed officiis constat duobus, *intentionis* ac *depulsionis*: cujus partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, *proæmium*, *narratio*, *probatio*, *refutatio*, *peroratio*. His adjecerunt quidam *partitionem*, *propositionem*, *excessum*: quarum priores duæ probationi succedunt. Nam proponere quidem, quæ sis probaturus, necesse est; sed et concludere: cur igitur, si illa pars causæ est, non et hæc sit? *Partitio* vero dispositionis est species; ipsa *dispositio* pars rhetorices, et per omnes materias totumque earum corpus æqualiter fusa, sicut *inventio* et *elocutio*. Ideoque eam non orationis totius partem unam esse credendum est, sed quæstionum etiam singularum. Quæ namque est quæstio, in quâ non promittere possit orator, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod est proprium *partitionis*. Quam ergo ridiculum est, *quæstionem* quidem speciem esse probationis; *partitionem* autem, quæ sit species quæstionis, partem totius orationis vocari? *Egressio* vero, vel (quod usitatus esse cœpit) *excessus*, sive est extra causam, non potest esse pars causæ; sive est in causâ, adjutorium vel ornamentum partium est earum, ex quibus egreditur. Nam si, quidquid in causâ est, pars causæ vocabitur, cur non *argumentum*, *similitudo*, *locus communis*, *affectus*, *exempla*, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt *refutationem*, tamquam probationi subjectam, ut Aristoteles. Hæc enim est, quæ constituat; illa, quæ destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod proæmio non narra-

tionem subjungit, sed *propositionem*. Verum id facit, quia *propositio* genus, *narratio* species, videtur; et hac non semper, illâ vero semper et ubique, credit opus esse. Verum ex his, quas constitui, partibus, non, ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed, ante omnia, intueri oportet, *Quod sit genus causæ? Quid in eâ quærat? Quæ prosint? Quæ noceant?* deinde, *Quid confirmandum sit, ac refellendum?* tum, *Quo modo narrandum?* *Expositio* enim probationum est præparatio; nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum, quemadmodum iudex sit conciliandus. Neque enim, nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiæ an obnoxium. Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque procemium novissime putant. Nam, ut conferri materiam omnem oportet, et, quid quôque loco sit opus, constare debet, ante quam dicere aut scribere ordiamur; ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere cœpit a pedibus; nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stilo non fuerit? nonne nos hæc inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine; scribenda, quo dicimus.

CAPUT X.

Cæterum causa omnis, in quâ pars altera *agentis* est, altera *recusantis*, aut unius rei controversiâ constat, aut plurium. Illa *simplex* dicitur; hæc *conjuncta*. Una controversia est per se *furti*, per se *adulterii*. Plures aut ejusdem generis, ut in *pecuniis repetundis*, aut diversi, ut *si quis sacrilegii simul et*

homicidii accusetur. Quod nunc in publicis judiciis non accidit, quoniam prætor certâ lege sortitur: principum autem et senatûs cognitionibus frequens est, et populi fuit. Privata quoque judicia sæpe unum judicem habere multis et diversis formulis solent: nec aliæ species erunt, etiam si unus a duobus, duntaxat eandem rem atque ex eâdem causa, petet, aut duo ab uno, aut plures a pluribus: quod accidere in hæreditariis litibus interim scimus: quia, quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi si conditio personarum quæstiones variaverit. Diversum his tertium genus, quod dicitur *comparativum*: cuius rei tractatus in parte causæ frequens est; ut cum apud centumviros, post alia, quæritur et hoc, *Uter dignior hæreditate sit?* Rarum est autem, ut in foro judicia propter id solum constituentur, sicut *divinationes*, quæ fiunt de accusatore constituendo, et nonnunquam inter delatores, *Uter præmium meruerit?* Adjecerunt quidam numero *mutuam accusationem*, quæ *αντικατηγορία* vocatur; aliis videlicet succedere hanc quoque comparativo generi existimantibus; cui similis erit petitionum invicem diversarum; quod accidit vel frequentissime. Id si et ipsum vocari debet *αντικατηγορία*, (nam proprio caret nomine) duo erunt genera ejus, alterum, quo litigatores idem crimen invicem intentant; alterum, quo aliud atque aliud. Cui et petitionum conditio par est. Cum apparuerit genus causæ, tum intuebimur, negeturne factum, quod intenditur? an defendatur? an alio nomine appelletur? an a genere actionis repellatur? unde sunt status.

CAPUT XI.

His inventis, intuendum deinceps Hermagoræ videtur, quid sit *quæstio*, *ratio*, *judicatio*, *continent*, id est *συμπεριλαμβανόμενον*, vel, ut alii vocant, *firmamentum*.

Quæstio latius intelligitur omnis, de quâ in utramque partem, vel in plures, dici credibiliter potest. In judiciali autem materiâ dupliciter accipienda est; altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controversiam, quo etiam minores omnes complectimur; altero, quo significamus summam illam, in quâ causa vertitur. De hac nunc loquor, ex quâ nascitur status, *An factum sit? Quid factum sit? An recte factum sit?* Has Hermagoras, et Apollodorus, et alii plurimi scriptores, proprie *quæstiones* vocant; Theodorus (ut dixi) *capita generalia*, sicut illas minores, aut ex illis pendentes, *specialia*. Nam et quæstionem ex quæstione nasci, et speciem in species dividi, convenit. Hanc igitur quæstionem veluti principalem vocant *ζητήματα*. *Ratio* autem est, quâ id, quod factum esse constat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo sunt usi fere omnes, exemplo? *Orestes matrem occidit*: hoc constat. Dicit *se juste fecisse*: status erit qualitatatis: quæstio, *An juste fecerit?* ratio, *quod Clytæmnestra maritum suum, patrem Orestis, occidit*: hoc *αἰτίας* dicitur: *κρίνομεν* autem *judicatio*, *An oportuerit vel nocentem matrem a filio occidi?* Quidam diviserunt *αἰτίον* et *αἰτίαν*, ut esset altera, propter quam *judicium* constitutum est, ut occisa *Clytæmnestra*; altera, quâ *factum* defenditur, ut *occisus Agamemnon*. Sed tanta est circa verba dissensio, ut alii *αἰτίαν* causam *judicii*, *αἰτίον* autem *facti* vocent, alii eadem in contrarium vertant. Latini quidam hæc *initium* et *rationem* vocaverunt: quidam utrumque eodem nomine appellant. Causa quoque ex causâ, id est *αἰτίον* ἐξ *αἰτίου*, nasci videtur: quale est, *Occidit Agamemnonem Clytæmnestra*, quia ille filiam communem immolaverat, et captivam pellicem adducebat. Iidem putant et sub unâ quæstione plures esse rationes; ut si *Orestes et alteram afferat matris necatæ causam*, quod *responsis sit impulsus*: quot autem causas faciendi, totidem

judicationes: nam et hæc erit judicatio, *An responsis parere debuerit?* Sed et una causa plures habere quæstiones et judicationes (ut ego arbitror) potest; ut in eo, qui, cum adulteram deprehensam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea in foro occidit. Causa enim est una, *Adulter fuit*: quæstiones et judicationes, *An illo tempore, an illo loco, licuerit occidere?* Sed sicut, cum sint plures quæstiones, omnesque suos status habeant, causæ tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia; ita judicatio maxime propria, de quâ pronuntiatur. *Συνηγορ* autem (quod, ut dixi, continens alii, firmamentum alii putant, Cicero firmissimam argumentationem defensoris, et appositissimam ad judicationem) quibusdam id videtur esse, post quod nihil quæritur; quibusdam id, quod ad judicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controversias cadit. Nam quæ fuerit causa faciendi, ubi factum negatur? At, ubi causa tractatur, negant eodem loco esse judicationem, quo quæstionem. Idque et in Rhetoricis Cicero et in Partitionibus dicit. Nam in conjecturâ est quæstio ex illo, *Factum; non factum; an factum sit?* Ibi ergo judicatio, ubi quæstio; quia, in eâdem re, prima quæstio, et extrema disceptatio. At in qualitate, *Matrem Orestes occidit: recte; non recte; An recte occiderit?* quæstio, nec statim judicatio. Quando ergo? *Illa patrem meum occiderat; Sed non ideo tu matrem debuisti occidere; An debuerit?* hic judicatio. Firmamentum autem verbis ipsius ponam, si velit Orestes dicere, *Ejusmodi animum matris suæ in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiæ, ut merito ab eâ pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Utuntur alii et talibus exemplis, Qui bona paterna consumserit, ne concionetur. In opera publica consumsit: quæstio, An, quisquis consumserit, prohibendus sit?* judicatio, *An qui sic?* Vel, ut in causâ

militis Mariani, qui C. Iulium tribunum, vim sibi inferentem, interfecit, quæstio, *An jure fecerit?* ratio, *quod is vim afferebat:* judicatio, *An indemnatum, an tribunum a milite, occidi oportuerit?* Alterius etiam statûs quæstionem, alterius judicationem putant. Quæstio qualitatis, *An recte Clodium Milo occiderit?* Judicatio conjecturalis, *An Clodius insidias fecerit?* Ponunt et illud, sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, et de eâ judicari: a quibus multum dissentio. Nam et illa quæstio, *An omnes, qui paterna bona consumserint, concione sint prohibendi?* habeat oportet suam judicationem. Ergo non alia quæstio, alia judicatio erit; sed plures quæstiones, et plures judicationes. Quid? non, in causâ Milonis, ipsa conjectura refertur ad qualitatem? nam, si est insidiatus Clodius, sequitur, ut recte sit occisus. Cum vero in aliquam rem missa causa est, et recessum a quæstione, quæ erat constituta; hic quæstio, ubi judicatio est. Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam, in Rhetoricis, (quemadmodum supra dixi) Hermagorâ est secutus; in Topicis, ex statu effectam contentionem *κρινόμενον* existimat: idque (Trebatio, qui juris erat consultus, alludens) *quâ de re agitur* appellat: quibus id contineatur, *continentia*, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit; at, in Partitionibus oratoriis, *firmamentum*, quod opponitur defensioni; quia *continens*, quod primum sit, ab accusatore dicatur; ratio, a reo; ex rationis et firmamenti quæstione, *disceptatio sit judicationum*. Verius igitur et brevius, qui statum et continens et judicationem idem esse voluerunt; *continens* autem id esse, quo sublato lis esse non possit. Hi mihi videntur utramque causam complexi, et quod *Orestes matrem*, et quod *Clytemnestra Agamemnonem*, occiderit. Iidem judicationem et statum consentire semper existimârunt: nec

enim aliud eorum rationi conveniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas circa nomina rerum ambitiose laboret, a nobis in hoc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, videremur: simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem docendi concidere: quo vitio multi quidem laborarunt, præcipue tamen Hermagoras, vir alioqui subtilis, et in plurimis admirandus, tantum diligentie nimium sollicitæ, ut ipsa ejus reprehensio laude aliquâ non indigna sit. Hæc autem brevior, et vel ideo lucidior multo via, neque discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parva momenta diducendo consumet. Nam, qui viderit, quid sit, quod in controversiam veniat; quid in eo, et per quæ, velit efficere pars diversa; quid nostra, (quod in primis est intuendum); nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, poterit. Nec est fere ququam, modo non stultus, atque ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat, et quid litem faciat (quod ab illis *causa* vel *continens* dicitur), et quæ sit inter litigantes quæstio, et de quo judicari oporteat: quæ omnia idem sunt. Nam et de eo quæstio est, quod in controversiam venit; et de eo judicatur, de quo quæstio est. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum, et, cupiditate laudis utcumque acquirendæ, vel dicendi voluptate, evagamur, quando uberior semper extra causam materia est, quia in controversiâ pauca sunt, extra omnia: et hîc dicitur de iis, quæ accepimus; illic, de quibus volumus. Nec tam hoc præcipiendum est, ut quæstionem, continens, judicationem, inveniamus (nam id quidem facile est), quam ut intueamur semper, aut certe, si digressi fuerimus, saltem respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidant. Theodori schola (ut dixi) omnia refert ad *capita*. His plura intelliguntur: uno modo summa quæstio, item ut status;

altero, cæteræ, quæ ad summam referuntur; tertio, propositio cum affirmatione; ut dicimus, *Caput rei est* (apud Menandrum, κεφαλαιον εστιν.) In universum autem, quidquid probandum est, erit *caput*: sed id majus, aut minus. Et quoniam, quæ de his erant a scriptoribus Artium tradita, verbosius etiam, quam necesse erat, exposuimus; præterea, quæ partes essent judicialium causarum, supra dictum est; proximus liber proœmia, id est exordia, concipiet.

M. FABII QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA^A
LIBER QUARTUS.

PROÆMIUM.

Perfecto, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, et jam quartâ fere laboris parte transactâ, novæ insuper mihi diligentiae causa, et altior sollicitudo, quale iudicium hominum emereret, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus: et, si parum nostra institutio probaretur a cæteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii formare disciplinam satis putarem. Cum vero mihi Domitianus Augustus sororis suæ nepotum delegaverit curam, non satis honorem iudiciorum cælestium intelligam, nisi ex hoc quoque oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immerito probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar principem, ut in omnibus, ita in eloquentiâ quoque, eminentissimum? Quod si nemo miratur poëtas maximos sæpe fecisse, ut, non solum initiis operum suorum

Musas invocarent, sed proveci quoque longius, cum ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota, et velut novâ precatione uterentur; mihi quoque profecto poterit ignosci, si, quod initio, cum primum hanc materiam inchoavi, non fecerim, nunc omnes in auxilium Deos, ipsumque in primis, quo neque præsentius aliud, neque studiis magis propitium numen est, invocem; ut, quantum nobis expectationis adjecit, tantum ingenii adspiret, dexterque ac volens adsit, et me, qualem esse credidit, faciat. Cujus mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima, est; sed alia, quâ sic procedit ipsum opus, ut majora præteritis ac magis ardua sint, quæ ingredior. Sequitur enim, ut *judicialium causarum*, quæ sunt maxime variæ ac multiplices, ordo explicetur: quod *proæmii* sit officium; quæ *ratio narrandi*; quæ *probationum* sit *fides*, seu *proposita* confirmamus, seu *contra dicta* dissolvimus; quanta vis in *perorando*, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est iudicis, sive affectus (quod est longe potentissimum) commovendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti; et sic quoque complures de unâ quâque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, prope infinitum mihi laborem prospicio, et ipsâ cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia cœpimus: et, si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

CAPUT I.

Quod *principium* Latine vel *exordium* dicitur, majore quâdam ratione Græci videntur *προοίμιον* nominasse; quia a nostris initium modo significatur, illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de quâ dicendum sit, ostendunt. Nam, sive propterea, quod *οὐρανὸν* cantus est, et citharædi pauca illa, quæ, ante quam legitimum certamen incipiant,

emerendi favoris gratiâ canunt, *proæmium* cognominaverunt; oratores quoque ea, quæ prius quam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, eâdem appellatione signârunt; sive, quod *εἰς* iidem Græci *viam* appellant, id, quod ante ingressum rei ponitur, sic vocare est institutum; certe *proæmium* est, quod apud iudicem, prius quam causam cognoverit, prosit: vitioseque in scholis facimus, quod exordio semper sic utimur, quasi causam iudex jam noverit. Cujus rei licentia ex hoc est, quod, ante declamationem, illa velut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secundis actionibus potest; primis quidem raro; nunquam, nisi forte apud eum, cui res aliunde jam nota sit, dicimus. Causa principii nulla est alia, quam ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus, inter auctores plurimos constat, si *benevolum*, *attentum*, *docilem* fecerimus: non quia ista non per totam actionem sint custodienda, sed quia initiis præcipue necessaria, per quæ in animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittimur. *Benevolentiam* aut a personis ducimus, aut a causis accipimus. Sed *personarum* non est (ut plerique crediderunt) triplex tantum ratio, *ex litigatore, et adversario, et iudice*: nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore causæ solet. Quamquam enim pauciora de se ipso dicit, et parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, si *vir bonus* creditur. Sic enim continget, ut non studium advocati videatur afferre, sed pæne testis fidem. Quare in primis existimetur venisse ad agendum, ductus officio vel cognitionis, vel amicitiae, maximeque (si fieri poterit) reipublicæ, aut alicujus certe non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magnâ atque honestâ ratione, aut etiam necessitate, accessisse videantur. Sed, ut præcipua in hoc

dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium, aut odiorum, aut ambitionis, abfuerit; ita quædam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos et impares ingeniis contra agentium dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ procœmia. Est enim naturalis favor pro laborantibus; et iudex religiosus libentissime patronum audit, quem justitiæ suæ minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum jactatione diversa. Vitandum etiam, ne *contumeliosi, maligni, superbi, maledici* in quemquam hominem ordinemve *videamur*, præcipueque eorum, qui lædi, nisi aversâ judicum voluntate, non possunt. Nam, in iudicem ne quid dicatur, non modo palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis adversæ patronus dabit exordio materiam; interim cum honore, si, eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus; interim per contumeliam, sed hoc perquam raro, ut Asinius, pro Urbinæ hæredibus, Labienum adversarii patronum inter argumenta malæ causæ posuit. Negat hæc esse procœmia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cum auctoritate summorum oratorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quidquid ad dicentem pertinet; cum sit naturale, ut iudices iis, quos libentius audiant, facilius etiam credant. Ipsius autem litigatoris persona tractanda varie est. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas. Nonnunquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit sua, quam aliena, laudanti. Multum agit sexus, ætas, conditio, in feminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges, allegantibus. Nam sola rectum quoque iudicem inclinat miseratio. Degustanda tamen hæc procœmio, non consumenda. Adversarii vero persona prope iisdem omnibus, sed

a contrario ductis, impugnari solet. Nam et potentes sequitur invidia, et humiles abjectosque contemptio, et turpes ac nocentes odium; quæ tria sunt ad alienandos judicum animos potentissima. Neque hæc dicere satis est, quod datur etiam imperitis; pleraque augenda, aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causæ. Judicem conciliabimus nobis, non tantum laudando eum (quod et fieri cum modo debet, et est tamen parti utrique commune), sed si laudem ejus ad utilitatem nostræ causæ conjunxerimus, ut allegemus *pro honestis* dignitatem illi suam, *pro humilibus* justitiam, *pro infelicibus* misericordiam, *pro læsis* severitatem, et similiter cætera. Mores quoque (si fieri potest) judicis velim nōsse. Nam, prout *asperis, lenes, jucundi, graves, duri, remissi* erunt, aut assumere in causam naturas eorum, quā competent, aut mitigare, quā repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis *inimicus*, aut adversario sit *amicus*, qui judicat; quæ res utrique parti tractanda est, ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam pravis judicibus hic ambitus, adversus amicos, aut pro his quibuscum simultates gerant, pronuntiandi, faciendique injuste, ne fecisse videantur. Fuerunt etiam quidam rerum suarum judices. Nam, et in libris observationum, a Septimio editis, adfuisse Ciceronem tali causæ invenio: et ego pro reginâ Berenice apud eam ipsam dixi. Similis hic quoque superioribus ratio est. Adversarius enim fiduciam partis suæ jactat; patronus timet cognoscantis verecundiam. Præterea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam præcipue domo videbitur judex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus, ut Cicero, pro Milone, ne arma Pompeii, contra se disposita putarent, laboravit; nonnunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit. Sed adhibendi modus alter ille frequens et favorabilis, *Ne male*

sentiat populus Romanus ; Ne judicia transferantur ; alter autem asper et rarus, quo minatur corruptis accusationem : et id quidem in concilio ampliore utcumque tutius ; nam et mali inhihentur, et boni gaudent : apud singulos vero nunquam suaserim, nisi defecerint omnia. Quod si necessitas exigit, non erit jam ex arte oratoriâ ; non magis quam appellare, etiamsi id quoque sæpe utile est ; aut, ante quam pronuntiet, reum facere : nam et minari et deferre etiam non orator potest. Si causa conciliandi nobis judicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quæ maxime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit : quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis quæstionibus singuli sensus in proœmium conferantur. Nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quæstiones judicem præparandum : in quo vitii nihil erat, nisi in universum id præciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa desiderat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota judici lis est, quomodo ex quæstionibus ducemus sententias ? nimirum res erunt indicandæ prius. Demus aliquas (nam id exigit ratio nonnunquam), etiamne potentissimas omnes, id est, totam causam ? sic erit in proœmio peracta narratio. Quid vero ? si (ut frequenter accidit) paulo est durior causa ; non benevolentia judicis petenda ex aliis partibus erit, sed [non] ante conciliato ejus animo nuda quæstionum committetur asperitas ? Quæ si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil proœmio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quæ erunt ad conciliandum nobis judicem potentissima, non inutiliter interim ex quæstionibus in exordio locabuntur. Quæ sint porro in causis favorabilia, enumerare non est necesse, quoniam et manifesta erunt, cognitâ cujusque controversiæ conditione, et omnia colligi in tantâ litium varietate non possunt. Ut autem hæc *invenire* et *augere*, ita, quod lædit, aut omnino *repellere*, aut

certe *minuere*, ex causâ est. Miseratio quoque aliquando ex eâdem venit, sive quid passi sumus grave, sive passuri. Nec enim sum in hac opinione, quâ quidam, ut eo distare procœmium ab epilogo credam, quod in hoc præterita, in illo futura dicantur; sed quod in ingressu parcius et modestius prætentanda est iudicis misericordia; in epilogo vero liceat totos effundere affectus, et fictam orationem induere personis, et defunctos excitare, et pignora eorum producere; quæ minus exordiis sunt usitata. Sed hæc, quæ supra dixi, non movere tantum, verum ex diverso amoliri quoque procœmio opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum, ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi. Sed ex iis quoque, quæ non sunt personarum nec causarum, verum adjuncta personis et causis, duci procœmia solent. Personis applicantur non *pignora* modo, de quibus supra dixi, sed *propinquitates*, *amicitiæ*, interim *regiones* etiam, *civitatesque*, et si quid aliud ejus, quem defendimus, causâ dici potest. Ad causam extra pertinet *Tempus*, unde principium pro Cælio; *Locus*, unde pro Deiotaro; *Habitatus*, unde pro Milone; *Opinio*, unde in Verrem: deinceps, ne omnia enumerentur, *Fama judiciorum*, *Expectatio vulgi*: nihil enim horum in causâ est, ad causam tamen pertinet. Adjicit Theophrastus ab actione principium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quam eo modo, quem accusator actione præscripserat. Fiducia ipsa solet opinione arrogantis laborare: faciunt favorem et illa pæne communia, non tamen omittenda, vel ideo, ne occupentur, *optare*, *abominari*, *rogare*, *sollicitum agere*; quia plerumque attentum quoque iudicem facit, si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum; præcipue tamen, si iudex, aut suâ vice, aut reipublicæ, commovetur; cujus animus spe, metu, admonitione, precibus, vanitate denique, si id

profuturum credemus, agitandus est. Sunt et illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment. Docilem, sine dubio, et hæc ipsa præstat attentio: sed et illud, si breviter et dilucide summam rei, de quâ cognoscere debeat, indicaverimus; quod Homerus atque Virgilius operum suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quam expositioni; nec, quo modo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator, ostendat. Nec video, quod hujus rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quam Ciceronis pro A. Cluentio: *Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes; quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidiâ jam inveteratâ iudicii Juniani; altera, tantummodo consuetudinis causâ, timide et diffidenter attingere rationem beneficii criminum, quâ de re lege est hæc quæstio constituta.* Id tamen totum respondententi facilius est, quam proponenti; quia hic admonendus iudex, illic docendus est. Nec me, quamquam magni auctores, in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem iudicem velim; non quia nesciam, id, quod ab illis dicitur, esse pro malâ causâ; qualis ea sit, non intelligi; verum quia istud non negligentia iudicis contingit, sed errore. Dixit enim adversarius, et fortasse persuasit: nobis opus est ejus diversâ opinione; quæ mutari non potest, nisi illum fecerimus, ad ea quæ dicemus, docilem et attentum. Quid ergo? Imminuenda quædam et elevanda, et quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem iudicis, quam adversario præstat; ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironiâ illâ, quam ut Cæsar minus se in rem, tamquam non novam, intenderet? Quid, pro Cælio, quam ut res expectatione minor videretur? Verum, ex iis quæ proposui, aliud in alio genere causæ desiderari palam est. Genera porro

causarum plurimi quinque fecerunt, *honestum, humile, dubium* vel *anceps, admirabile, obscurum*; id est, εὐδοξόν, ἀδοξόν, ἀμφιδόξον, παραδόξον, δυσπαρακολούητον. Sunt, quibus recte videatur adjici *turpe*, quod alii *humili*, alii *admirabili*, subjiciunt. *Admirabile* autem vocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In *incipiti* maxime benevolum judicem, in *obscuro* docilem, in *humili* attentum, parare debemus. Nam *honestum* quidem ad conciliationem satis per se valet; in *admirabili* et *turpi*, remediis opus est. Et eo quidam exordium in duas dividunt partes, *principium*, et *insinuationem*, ut sit in principiis recta benevolentiae et attentionis postulatio; quæ quia esse in *turpi* causæ genere non possit, insinuatio surrepat animis, maxime ubi frons causæ non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur; aut, si facie quoque ipsâ premitur, vel invidiâ consistentis ex diverso patroni, aut patris, vel miserabilis senis, cæci, infantis. Et quidem, quibus adversus hæc modis sit medendum, verbosius tradunt; materiasque ipsi sibi fingunt, et ad morem actionum proseguuntur: sed hæ, cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahendæ. Quare singulis consilium ex propriâ ratione nascetur. Illud in universum præceptum sit, ut, ab iis quæ lædunt, ad ea quæ prosunt, refugiamus. Si causâ laborabimus, persona subveniat; si personâ, causa: si nihil, quod nos adjuvet, erit, quæramus, quid adversarium lædat: nam, ut optabile est, plus favoris mereri, sic proximum, odii minus. In iis quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora quam dictum est, aut aliâ mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse pœnitentiâ, aut satis jam punita, videantur. Ideoque agere advocato, quam litigatori, facilius; quia et laudat sine arrogantiae crimine, et aliquando utiliter etiam

reprehendere potest. Nam se quoque moveri interim finget, ut, pro Rabirio Postumo, Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, et auctoritatem induat vera sentientis, quo magis credatur vel defendenti eadem, vel neganti. Ideoque hoc primum intuemur, litigatoris an advocati personâ sit utendum, quoties utrumque fieri potest: nam id in scholâ liberum est, in foro rarum, ut sit idoneus rei suæ quisque defensor. Declamaturus autem maxime positas in affectibus causas propriis personis debet induere. Hi sunt enim, qui mandari non possunt: nec eâdem vi perferuntur alieni animi, quâ sui, motus. His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adversarii actio judicum animos occupaverit, vel si dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo nostras probationes, et adversas eludendo, vitabimus; alterum et spe brevitatis, et iis, quibus attentum fieri judicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, et undecumque petita iudicis voluptas levat tædium. Non inutilis etiam est ratio occupandi, quæ videntur ob stare; ut Cicero dicit, *Scire se, mirari quosdam, quod is, qui per tot annos defenderit multos, læserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit*: deinde ostendit, hanc ipsam sociorum defensionem; quod schema *προληψις* dicitur. Id cum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam pæne semper assumitur, qui fas non putant, nisi a contrario, incipere. Negant, Apollodorum secuti, tres esse (de quibus diximus) præparandi iudicis partes; sed multas species enumerant, ut, *ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsâ causâ*; quæ sunt prope infinitæ; tum iis, ex quibus omnes controversiæ constant, *personis, factis, dictis, causis, temporibus, locis, occasionibus cæteris*. Quas veras esse fateor, sed in hæc tria genera recidere. Nam, si *iudicem benevolum, attentum, docilem habeo, quid am-*

plius debeam optare, non reperio; cum metus ipse, qui maxime videtur esse extra hæc, et attentum judicem faciat, et ab adverso favore deterreat. Verum, quoniam non est satis demonstrare discentibus, quæ sint in ratione proœmii, sed dicendum etiam, quo modo perfici facillime possint; hoc adjicio, ut dicitur intueatur, *Quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, quâ vulgi famâ,* dicendum sit; *Quid judicem sentire credibile sit,* ante quam incipiamus; tum, *Quid aut desideremus, aut deprecemur.* Ipsa illum natura eo ducet, ut sciat, quid primum dicendum sit. At nunc omne, quod cæperint, proœmium putant, et, ut quidque succurrerit, utique si aliqua sententia blanditur, exordium. Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causæ communia: nihil tamen in quâque melius dicitur, quam quod æque bene dici alibi non possit. Multum gratiæ exordio est, quod ab actione diversæ partis materiam trahit; hoc ipso, quod, non compositum domi, sed ibi atque e re natum, et facilitate famam ingenii auget, et, facie simplicis sumtique e proximo sermonis, fidem quoque acquirit; adeo ut, etiam si reliqua scripta atque elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cujus initium nihil præparatum habuisse manifestum est. Frequentissime vero proœmium decebit et sententiarum, et compositionis, et vocis, et vultûs modestia; adeo ut, in genere causæ etiam indubitabili, fiducia se ipsa nimium exserere non debeat. Odit enim judex fere litigantis securitatem: cumque jus suum intelligat, tacitus reverentiam postulat. Nec minus diligenter, ne suspecti simus illâ parte, vitandum: propter quod minime ostentari debet in principiis cura, quia videtur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi. Sed ipsum istud evitare, summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, et quidem optime, præceptum est: verum aliquâtenus temporum con-

ditione mutatur ; quia, quibusdam in judiciis, maximeque capitalibus, et apud centumviros, ipsi iudices exigunt sollicitas et accuratas actiones ; contemnique se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt : nec doceri tantum, sed etiam delectari, volunt. Et est difficilis hujus rei moderatio ; quæ tamen ita temperari potest, ut videamur accurate, non callide, dicere. Illud ex præceptis veteribus manet, *Ne quod insolens verbum, ne audacius translatum, ne aut ab obsoletâ vetustate, aut a poetâ licentiâ sumtum*, in principio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus ; et custodit nos recens audientium intentio : magis conciliatis animis, et jam calentibus, hæc libertas feretur, maximeque cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari circumfuso nitore non patitur. Nec argumentis autem, nec locis, nec narrationi, similis esse in præmio debet oratio, neque tamen deducta semper, atque circumlata, sed sæpe simplici atque illaboratæ similis, nec verbis vultuque nimia promittens. Dissimulata enim, et (ut Græci dicunt) ἀνεπίφρατος actio melius sæpe surrepit. Sed hæc, prout formari animos iudicum expediet, Turbari memoriâ, vel continuandi verba facultate destitui, nusquam turpius ; cum vitiosum præmium possit videri cicatricosa facies ; et pessimus certe gubernator, qui navem, dum portum egreditur, impegit. Modus autem principii, pro causâ. Nam brevius simplices, longius perplexæ suspectæque et infames desiderant. Ridendi vero, qui velut leges præmiis omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minus evitanda est immodica ejus longitudo, ne in caput excrevisse videatur, et, [quo] præparare debet, fatiget. Sermonem a personâ iudicis aversum (quæ ἀποστρόφη dicitur) quidam in totum a præmio submovent, nonnullâ quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse

hoc magis secundum naturam confitendum est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen et est hic [proœmio] necessarius sensus aliquis; et is acrior fit atque vehementior, ad personam directus alterius. Quod si accidat, quo jure, aut quâ tantâ superstitione, prohibemur dare per hanc figuram sententiæ vires? Nec enim istud scriptores Artium, quia non liceat, sed quia non putent utile, vetant. Ita, si vincet utilitas, propter eandem causam facere debemus, propter quam vetamur. Et Demosthenes ad Æschinem orationem in proœmio convertit; et Marcus Tullius, cum pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum, pro Ligario, ad Tuberonem: nam erat multo futura languidior, si esset aliter figurata: quod facilius cognoscet, si quis illam totam partem vehementissimam, cujus hæc forma est, *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum*, et cætera, convertat ad judicem: tum enim vere aversa videatur oratio, et languescat vis omnis, dicentibus nobis, *Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum*. Illo enim modo pressit atque institit; hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illi mutaveris, accidet. Quid? non Salustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, et quidem protinus? *Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli*; sicut et Cicero fecerat in Catilinam, *Quousque tandem abutere patientiâ nostrâ?* Ac, ne quis apostrophæ miretur, idem Cicero, pro Scauro ambitus reo, quæ causa est in commentariis, (nam bis eundem defendit) *prosopopæiâ* loquentis pro reo utitur; pro Rabirio vero Postumo, eodemque Scauro reo repetundarum, etiam *exemplis*; pro Cluentio (ut modo ostendi) *partitione*. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt; sed quoties præceptum vicerit ratio: quomodo et similitu-

dine, dum brevi, et translatione, atque aliis tropis
 (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur
 interim : nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de
 quâ paulo ante dixeram, displicet. Alia exordiorum
 vitia verius tradiderunt. Quod in plures causas ac-
 commodari potest, *vulgare* dicitur. Id minus favo-
 rabile ; aliquando tamen non inutiliter assumimus :
 magnis sæpe oratoribus non evitatum. Quo et ad-
 versarius uti potest, *commune* appellatur : quod ad-
 versarius in suam utilitatem deflectere potest, *com-
 mutabile* : quod causæ non cohæret, *separatum* :
 quod aliunde trahitur, *translatum* : præterea, quod
longum, quod *contra præcepta* est. Quorum plera-
 que non principii modo sunt vitia, sed totius oratio-
 nis. Hæc *de proæmio*, quoties erit ejus usus : non
 semper autem est : nam et supervacuum aliquando
 est, si sit præparatus satis etiam sine hoc iudex, aut
 si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem, in
 totum, id necessarium apud bonos iudices negat.
 Aliquando tamen uti, nec, si velimus, eo licet, cum
 iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum
 major potestas ab ipsâ re cogit incipere. Contraque
 est interim proæmii vis etiam [non exordio.] Nam
 iudices, et in narratione nonnunquam, et in argu-
 mentis, ut attendant, et ut faveant, rogamus : quo
 Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat ;
 quale est Ciceronis, *Tum C. Varenus, is qui a fa-
 miliâ Ancharianâ occisus est. Hoc, quæso, iudices,
 diligenter attendite.* Utique si multiplex causa est,
 sua quibusque partibus danda præfatio est : ut,
Audite nunc reliqua ; et, *Transco nunc illuc.* Sed in
 ipsis etiam probationibus multa funguntur proæmii
 vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra
 censors ; pro Murenâ, cum Servio se excusat. Ve-
 rum id frequentius est, quam ut exemplis confir-
 mandum sit. Quoties autem proæmio fuerimus usi,
 tum, sive ad expositionem transibimus, sive pro-
 tinus ad probationem, id debet in principio postre-

num esse, cui commodissime jungi initium consequentium poterit. Illa vero frigida et puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam utique sententiam, et hujus velut præstigiæ plausum petat; ut Ovidius lascivire in Metamorphosi solet; quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius corporis colligentem. Oratori vero quid est necesse surripere hanc transgressionem, et judicem fallere, qui, ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si iudex narrari nondum sciet. Quapropter, ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimum. Si vero longior sequitur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præparandus erit iudex; ut Cicero sæpius, sed hoc præcipue loco fecit: *Paulo longius exordium rei demonstrandæ repetam, quod, quæso, iudices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.* Hæc fere sunt mihi de exordio comperta.

CAPUT II.

Maxime naturale est, et fieri frequentissime solet ac debet, ut, præparato per hæc, quæ supra dicta sunt, iudice, res, de quâ pronuntiaturus est, indice-
tur. Ea est *narratio*. In quâ sciens transcurram subtiles nimium divisiones quorundam, plura ejus genera facientium. Non enim solam volunt esse illam *negotii*, de quo apud iudices quæritur, expositionem, sed *personæ*, ut, *Marcus Acilius Palicanus, humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus; Loci, ut, Oppidum est in Hellesponto Lampsacum, iudices; Temporis, ut,*

*Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur;*

Causarum, quibus historici frequentissime utuntur,

cum exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. Præter hæc, alias *perfectas*, alias *imperfectas*, vocant: quod quis ignorat? Adjiciunt, expositionem et *præteritorum* esse temporum, quæ est frequentissima; et *præsentium*, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus postquam est nominatus; et *futurorum*, quæ solis dari vaticinantibus potest: nam *ὑποτυπωσις* non est habenda narratio. Sed nos potioribus vacemus. Plerique semper narrandum putaverunt; quod falsum esse, pluribus coarguitur. Sunt enim, ante omnia, quædam tam breves causæ, ut propositionem potius habeant, quam narrationem. Id accidit aliquando utrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quæritur: ut apud centumviros, *Filius an frater debeat esse intestato hæres? Pubertas annis an habitu corporis æstimetur?* aut cum est quidem in re narrationi locus, sed ante aut judici nota sunt omnia, aut priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, et sæpius actori, vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse, *Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione: Legatum peto ex testamento.* Diversæ partis expositio est, cur ea nondum debeantur. Et satis est actori, et magis expedit, sic indicare, *Dico ab Horatio sororem suam interfectam.* Namque et propositione iudex crimen omne cognoscit; et ordo et causa facti pro adversario magis est. Reus, contra, tunc narrationem subtrahit, cum id, quod objicitur, nec negari nec excusari potest, sed in solâ juris quæstione consistit; ut in eo, qui, cum pecuniam privatam ex aede sacrâ surripuerit, sacrilegii reus est, confessio verecundior, quam expositio, *Non negamus, pecuniam de templo esse sublatam; calumniatur tamen accusator actione sacrilegii, cum privata fuerit, non sacra: vos autem de hoc cognoscetis, An sacrilegium sit admissum.* Sed, ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui non esse

narrationem existiment, cum reus, quod objicitur, tantum negat: in quâ est opinione Cornelius Celsus, qui conditionis hujus esse arbitratur plerasque cædis causas, et omnes ambitûs ac repetundarum. Non enim putat esse narrationem, nisi quæ summam criminis, de quo judicium est, continet: ac deinde fatetur ipse, pro Rabirio Postumo narrasse Cicero-
nem: atque ille et negavit pervenisse ad Rabirium pecuniam, quâ de re erat quæstio constituta: et in hac narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem, magnos alioqui secutus auctores, duas esse in judiciis narrationum species existimo, alteram ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium expositionem. *Non occidi hominem*, nulla narratio est: sed erit aliqua, et interim etiam longa, circa argumenta ejus criminis, de ante actâ vitâ, de causis, propter quas innocens in periculum deducatur, aliisque, quibus incredibile id, quod objicitur, fiat. Nec enim accusator hoc tantum dicit, *Occidisti*; sed, quibus id probet, narrat: ut, in tragediis, cum Teucer Ulyssem reum facit Ajacis occisi, dicens, *Inventum cum in solitudine, juxta exanime corpus inimici, cum gladio cruento*; non id modo Ulysses respondet, non esse a se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Ajace inimicitias fuisse; de laude inter ipsos certatum: deinde subjungit, quomodo in eam solitudinem venerit, jacentem exanimem sit conspicatus, gladium e vulnere extraxerit. His subtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore, *Fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est*: *Non fui*: dicendum enim, *Ubi fuerit*. Quare ambitûs quoque causæ et repetundarum hoc etiam plures ejusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina; in quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contrariâ resistendum, interdum singulis, interdum universis. An reus ambitûs male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus

meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut, qui repetundarum insimulabitur, num et ante actam vitam, et quibus causis vel provinciam universam, vel accusatorem aut testem, offenderit, non utiliter exponet? Quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cujus est initium, *A. Cluentius Auitus*. Nihil enim hic de veneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit, dicit. Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ, narrationes, vel, exempli gratiâ, ut, in Verrem, de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse a se venabulo confessus esset, in crucem sustulit: vel discutiendi alicujus extrinsecus criminis, ut, pro Rabirio Postumo, *Nam, ut ventum Alexandriam est, judices, hæc una ratio a rege proposita Postumo est servandæ pecuniæ, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset; vel augendi, ut describitur iter Verris*. Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos judices, ut, pro Roscio, contra Chrysogonum, cujus paulo ante habui mentionem; vel ad resolvendos aliquâ urbanitate, ut, pro Cluentio, contra fratres Cepasios: interdum per digressionem decoris gratiâ, qualis rursus, in Verrem, de Proserpinâ, *In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur*. Quæ omnia eo pertinent, ut appareat, non utique non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod negat. Ne hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a me positum, supervacuam esse narrationem rei, quam judex noverit: quod sic intelligi volo, si non modo, factum quid sit, sciet, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat judex, sed aliquanto magis, ut consentiat. Quare, etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quâdam, *Scire quidem eum in summâ, quid actum sit; tamen rationem quoque facti cujusque cognoscere ne gra-*

vetur. Interim, propter aliquem in consilium adhibitum, nos repetere illa simulemus; interim, ut rei, quæ ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio, ad effugiendum tædium nota audientis: sicut, *Meministi; et, Fortasse supervacuum fuerit hîc commemorari; Sed quid ego diutius, cum tu optime nôris; illud quale sit, tu scias?* et his similia. Alioqui, si apud judicem, cui nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria. Alterum est, de quo frequentius quæritur, an sit utique narratio procæmio subjicienda: quod qui opinantur, non possunt videri nullâ ratione ducti. Nani, cum procæmium idcirco comparatum sit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliator, docilior, et intentior; et probatio, nisi causâ prius cognitâ, non possit adhiberi; protinus notitiâ rerum instruendus videtur. Sed hoc quoque interim mutat conditio causarum: nisi forte Marcus Tullius, in oratione pulcherrimâ, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur, tribus præpositis quæstionibus; aut profuisset exponere, *Quo modo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui a se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset; aut si jam præiudicio senatûs damnatus esset Milo; aut si Cn. Pompeius, qui, propter aliquam gratiam, iudicium militibus armatis clauserat, tamquam adversus existimaretur.* Ergo hæ quoque quæstiones vim procæmii obtinebunt, cum omnes iudicem præparaverint. Sed aliter, pro L. Murenâ, postea quoque narravit, cum objecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut, prius his defensis, velut initium sit alium culpandi narratio: ut, in armorum ratione, antiquior cavendi, quam ictum inferendi, cura est. Erunt quædam causæ (neque id raro) crimini quidem, de quo cognitio est,

faciles diluendo, sed multis ante actæ vitæ flagitiis
 et gravibus criminibus oneratæ; quæ prius amo-
 lienda sunt, ut propitius iudex defensionem ipsius
 negotii, cujus propria quæstio est, audiat: ut, si de-
 fendendus est M. Cælius, nonne optime patronus
 occurrat prius *conviciis luxuriæ, petulantia, impu-
 dicitia*, quam *veneficii*? in quibus solis omnis Cice-
 ronis versatur oratio: deinde tum narret *de bonis
 Pallæ*, totamque *de vi* explicet *causam*, quæ est
 ipsius actione defensa? Sed nos ducit scholarum
 consuetudo, in quibus certa quædam ponuntur, quæ
thematâ dicimus, præter quæ nihil est diluendum.
 Ideoque *narratio* proæmio semper subjungitur. Inde
 libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suæ
 loco narrare videantur. Nam, cum pro petitore
 dicunt, et expositione, tamquam prius agant, uti
 solent; et contradictione, tamquam respondeant: id
 quod fit non recte. Nam, cum sit *declamatio foren-
 sium actionum meditatio*, cur non utrumque pro-
 tinus locum exerceat? Cujus rationis ignari, ex
 more, cui assueverunt, nihil in foro putant esse mu-
 tandum. Sed, in scholasticis quoque, nonnunquam
 evenit, ut pro narratione sit propositio. Nam quid
 exponet, qui zelotypum malæ tractationis accusat?
 aut qui Cynicum apud censores reum de moribus
 facit? cum totum crimen uno verbo in quâlibet ac-
 tionis parte posito satis indicetur. Sed hæc hæcenus.
 Nunc, quæ sit narrandi ratio, subjungam. *Narratio
 est rei factæ, aut ut factæ, utilis ad persuadendum
 expositio*; vel (ut Apollodorus finit) *oratio docens
 auditorem, quid in controversiâ sit*. Eam plerique
 scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, volunt esse
lucidam, brevem, verisimilem. Nec enim refert, an
 pro *lucidâ* perspicuam, pro *verisimili* probabilem
 credibilemve, dicamus. Eadem nobis placet divisio:
 quamquam et Aristoteles ab Isocrate parte in unâ
 dissenserit, præceptum brevitatis irridens, tamquam
 necesse sit, longam aut brevem esse expositionem,

nec liceat ire per medium. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique nec dilucide semper sit utile exponere. Quo diligentius distinguenda sunt singula, ut, quid quoque loco prosit, ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro adversario, aut mixta ex utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti simus iis tribus partibus, per quas efficitur, quo iudex facilius *intelligat, meminerit, credat*. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quod proposuerim eam, quæ sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, cum vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare, non minus laborandum est, ut iudex, quæ vera dicimus, quam quæ fingimus, credat. Sunt quidem hæ, quas supra retuli, virtutes aliarum quoque partium. Nam et per totam actionem vitanda est obscuritas, et modus ubique custodiendus, et credibilia esse oportet omnia, quæ dicuntur. Maxime tamen hæc in eâ parte custodienda sunt, quæ prima iudicem docet: in quâ si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem *aperta narratio* atque *dilucida*, si fuerit primum exposita verbis propriis et significantibus, et non sordidis quidem, non tamen exquisitis, et ab usu remotis; tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis; ipsâ etiam pronuntiatione in hoc accommodatâ, ut iudex, quæ dicuntur, quam facillime accipiat. Quæ quidem virtus negligitur a plurimis, qui, ad clamorem dispositæ vel etiam forte circumfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium; nec sibi disertividentur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint. Rem indicare, sermonis quotidiani, et in quemcumque etiam indoctorum cadentis, existimant; cum interim, quod tamquam facile contemnant, nescias, præstare minus velint, an possint. Neque enim aliud in eloquentiâ, cuncta experti, dif-

ficilius reperient, quam id, quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt; quia non bona judicant esse illa, sed vera. Tum autem optime dicit orator, cum videtur vera dicere. At nunc, velut campum nacti expositionis, hic potissimum et vocem flectunt, et cervicem reponunt, et brachium in latus jactant, totoque et rerum et verborum et compositionis genere lasciviunt: deinde (quod sit monstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verum hæc omittamus, ne minus gratiæ, præcipiendo recta, quam offensæ, reprehendendo prava, mereamur. *Brevis erit narratio ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet; deinde, si nihil extra causam dixerimus; tum etiam, si reciderimus omnia, quibus sublati, nec cognitioni quidquam nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædam partium brevitatis, quæ longam tamen efficit summam. In portum veni, navim prospexi, quanti veheret interrogavi, de pretio convenit, conscendi, sublata sunt ancoræ, solvimus oram, provecti sumus. Nihil horum dici celerius potest; sed sufficit dicere, E portu navigavi. Et, quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare, cum dicere liceat, Est mihi filius juvenis, omnia illa supervacua, Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educavi, in adolescentiam perduxi. Ideoque Græcorum aliqui aliud circumcisam expositionem, id est, συστομῶν, aliud brevem, putaverunt; quod illa supervacuis careret, hæc posset aliquid ex necessariis desiderare. Nos autem brevitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus, dicatur, quam oporteat. Nam iterationes quidem, et ταυτολογίας, et περισσολογίας, quas in narratione vitandas quidam scriptores Arrium tradiderunt, transeo: sunt enim hæc vitia non tantum brevitatis gratiâ refugienda. Non minus autem cavenda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas: satiusque est aliquid narrationi*

superesse, quam deesse. Nam supervacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare vitanda etiam illa Sallustiana (quamquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitās, et abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat; nec, dum repetatur, exspectat; cum præsertim lector non fere sit, nisi eruditus; iudicem rura plerumque in decurias mittant, de eo pronuntiaturum, quod intellexerit: ut fortasse ubique, in narratione tamen præcipue, media hæc tenenda sit via dicendi, *quantum opus est, quantum satis est*. *Quantum opus est* autem non ita solum accipi volo, quantum ad iudicandum sufficit; quia non inornata debet esse brevitās, alioqui sit indocta. Nam et fallit voluptas, et minus longa, quæ delectant, videntur: ut amœnum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat, quam durum arduumque compendium. Nec enim mihi unquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea, quæ credibilem faciunt expositionem, inseri velim. Simplex enim et undique præcisa, non tam *narratio* vocari potest, quam *confusio*. Sunt porro multæ conditione ipsâ rei longæ narrationes, quibus, extremâ (ut præcepi) procemii parte, ad intentionem præparandus est iudex: deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahāmus aliquid, vel ex tædio. Ut minus longa sit, efficiemus, quæ poterimus, differendo, non tamen sine mentione eorum, quæ differemus: *Quas causas occidendi habuerit, quos assumserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam*. Quædam vero ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem, *Moritur Fulcinius*: multa enim, quæ sunt in re, quia remota sunt a causâ, prætermittam. At partitio tædium levat: *Dicam, quæ acta sint ante ipsum rei contractum; dicam, quæ in re ipsâ; dicam, quæ postea*. Ita tres potius modicæ narrationes videntur, quam una longa. Interim expediet exposi-

tiones brevi interfatione distinguere : *Audistis, quæ ante acta sunt ; accipite nunc ; quæ insequuntur.* Reficietur enim iudex priorum fine, et se velut ad novum rursus initium præparabit. Si tamen, adhibitis his quoque artibus, in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extremâ parte commonitio ; quod Cicero etiam in brevi narratione facit : *Adhuc, Cæsar, Q. Ligarius omni culpâ caret. Domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem, &c.* Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus nostrum animum, ne quid naturæ dicamus adversum ; deinde, si causas ac rationes factis præposuerimus, non omnibus, sed de quibus quæritur ; si personas convenientes iis, quæ facta credi volumus, constituerimus, ut *furti reum, cupidum ; adulterii, libidinosum ; homicidii, temerarium ;* vel contra, si defendemus : præterea loca, tempora, et similia. Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in comædiis, et in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur et cohærent ; ut, si bene priora narraveris, iudex ipse, quod postea sis narraturus, expectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina quædam probationum spargere ; verum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici et brevi : ut, in beneficiis, *Sanus bibit ; statim concidit ; livor ac tumor confestim est insecutus.* Hoc faciunt et illæ præparationes, cum *reus dicitur robustus, armatus, sollicitus, contra infirmos, inermes, securos.* Omnia denique, quæ probatione tractaturi sumus, *personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem,* narratione delibabimus. Aliquando, si destituti fuerimus his, etiam fatebimur, *Vix esse credibile, sed verum, et hoc majus habendum scelus ; nescire nos, quomodo factum sit, aut quare ; mirari, sed probaturos.* Optimæ vero præparationes erunt, quæ

latuerint, ut a Cicerone sunt quidem utilissime prædicta omnia, per quæ *Miloni Clodius, non Clodio Milo, insidiatus* esse videatur: plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit; calceos et vestimenta mutavit; paulisper, dum se uxor, ut sit, comparat, commoratus est.* Quam nihil præparato, nihil festinato, fecisse videtur Milo! Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras et lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgari-bus et quotidianis, et arte occultâ, consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu [ipsum] judicem, ad custodiendum patronum, excitâssent. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc ipsum manifestum est, quomodo judicem fefellerit, quod vix a lectore deprehenditur. Hæc sunt, quæ credibilem faciunt expositionem. Nam, ne contraria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores Artium hoc quoque, tamquam occultum et a se prudenter erutum, tradunt. His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam *magnificentiam*, quam *μεγαλουργειαν* vocant, quæ neque in omnes causas cadit, (nam quid in plerisque judiciis privatis, de re [certâ] creditâ, locato et conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. Et meminerimus, multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, submittendum sit, quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. Quare, non magis proprium narrationis est *magnifice dicere*, quam *miserabiliter, invidiose, graviter, dulciter, urbane*: quæ, cum suo quæque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, et velut dedita. Illa quoque, ut narrationi apta, ita cæteris partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit: non

enim magnificam modo vult esse, verum etiam *ju-*
cundam, expositionem. Sunt, qui adjiciant his *evi-*
dentiam, quæ *εναργεια* Græce vocatur. Neque ego
 quemquam deceperim, ut dissimulem; Ciceroni quo-
 que plures partes placere. Nam, præterquam *pla-*
nam, et *brevem*, et *credibilem*, vult esse *evidentem*,
moratam, cum *dignitate*. Sed, in oratione moratâ,
 debent esse omnia cum dignitate, quæ poterunt.
Evidentia in narratione (quantum ego intelligo) est
 quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum,
 sed quodammodo etiam ostendendum est: sed sub-
 jici perspicuitati potest; quam quidam etiam con-
 trariam interim putaverunt, quia, in quibusdam cau-
 sis, obscuranda veritas est; quod est ridiculum. Nam,
 qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: in quo
 debet laborare, ut videantur quam evidentissima.
 Sed quâtenus etiam [sorte] quâdam pervenimus ad
 difficilius narrationum genus, jam de his loquamur,
 in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli
 prætereundam narrationem putaverunt. Et sane ni-
 hil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino
 non agere. Sed, si aliquâ justâ ratione hujusmodi
 susceperis litem; cujus artis est, malam esse causam
 silentio confiteri? nisi forte tam hebes futurus est
 judex, ut secundum id pronuntiet, quod sciet nar-
 rare te noluisse. Neque inficias eo, in narratione, ut
 aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda,
 sic aliqua etiam tacenda; sed tacenda, quæ tacere
 oportebit, et liberum erit. Quod fit nonnunquam
 brevitatis quoque gratiâ, quale illud est, *Respondit,*
quod ei visum est. Distinguiamus igitur genera cau-
 sarum. Namque, in quibus non *de culpâ* quæritur,
 sed *de actione*; etiam si erunt contra nos themata,
 confiteri nobis licebit: *Pecuniam de templo sustulit,*
sed privatam: non ideo sacrilegus est. Virginem
rapuit: non tamen optio patri dabitur. Ingenuum
stupravit; et stupratus se suspendit: non tamen
ideo stuprator capite, ut causa mortis, puniatur;

sed decem millia, quæ pœna stupratori constituta est, dabit. Verum, in his quoque confessionibus, est aliquid, quod ex invidiâ, quam expositio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim, quasi non narrantes, mitigabimus: Non quidem (ut adversarius dicit) consilium furti in templum attulit, nec diu captavit ejus rei tempus: sed occasione et absentia custodum corruptus, et pecuniâ, quæ nimium quam in animis hominum potest, victus est. Sed quid refert? peccavit, et fur est. Nihil attinet id defendere, cujus pœnam non recusamus. Interdum, quasi damnemus ipsi: Vis te dicam vino impulsus? errore lapsus? nocte deceptus? vera sunt ista fortasse: tu tamen ingenuum stuprasti: solve decem millia. Nonnunquam propositione præmuniri potest causa, et deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filiis, qui in mortem patris conjurârant; sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrârunt, patre dormiente. Cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicârunt. Si tamen pater, qui divisit patrimonium, et reos parricidii defendit, sic agat: Quod contra legem sufficit, parricidium objicitur juvenibus, quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. Ordinem rei narrare quidem nihil necesse est, cum ad legem nihil pertineat: sed, si confessionem meâ culpæ exigitis, ego fui pater durus, et patrimonii, quod jam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subjicitur, Stimulatos ab iis, quorum indulgentiores parentes erant; semper tamen cum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim jurejurando opus fuisse, si aliòquin hoc mentis habuissent; nec sorte, nisi quod se quisque eximi voluerit. Omnia hæc qualiacumque placidioribus animis accipientur, illâ brevi primæ propositionis defensione mollita. At, cum quæritur, An factum sit? vel, Quale factum sit? licet omnia contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem,

salvâ causæ ratione, possumus? Narravit accusator, nec ita, ut, quæ essent acta, tantum indicaret; sed adjecit invidiam, rem verbis exasperavit: accesserunt probationes; peroratio incendit, et plenos iræ reliquit. Exspectat naturaliter judex, quid narretur a nobis. Si nihil exponimus, illa esse, quæ adversarius dixit, et talia, qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agitur, cujus tum demum quæstio est, cum de re constat, eadem, sed non eodem modo: alias causas, aliam rationem, dabo. Verbis elevare quædam licebit: *luxuria hilaritatis, avaritia parcimoniæ, negligentia simplicitatis* nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miserationis, merebor. Solet nonnunquam movere lacrymas ipsa confessio. Atque ego libenter interrogem, Sintne illa defensuri, quæ non narraverint, necne? Nam, si neque defenderint neque narraverint, tota causa prodetur: at, si defensuri sunt, proponere certe plerumque id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod et dilui potest, et, ut hoc contingat, utique indicandum est? Aut quid inter probationem et narrationem interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio? Videamus ergo, num expositio hæc longior demum esse debeat, et paulo verbosior præparatione, et quibusdam argumentis: argumentis dico, non *argumentatione*: cui tamen plurimum confert frequens affirmatio, *Esfecturos nos, quod dicimus: non posse vim rerum ostendi primâ expositione: expectent, et opiniones suas differant; et bene sperent.* Denique narrandum est utique, quidquid aliter, quam adversarius exposuit, narrari potest, aut eo etiam præmia sunt in his causis supervacua: quæ quid magis agunt, quam ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem faciant? Atqui constat, nusquam eorum esse majorem usum, quam ubi animus judicis ab aliquâ

contra nos insitâ opinione flectendus est. *Conjecturales* autem causæ, in quibus de facto quæritur, non tam sæpe rei, de quâ iudicium est, quam eorum, per quæ res colligenda est, expositionem habent. Quæ cum accusator suspiciose narret, reus levare suspicionem debeat; aliter ab hoc atque ab illo ad iudicem perferri oportet. At enim quædam argumenta turbâ valent, diducta leviora sunt. Id quidem non eo pertinet, ut quæeratur, *An narrandum?* sed, *Quomodo narrandum sit?* Nam congerere plura expositione quid prohibet, si id utile est causæ, et promittere? sed et dividere narrationem, et probationem subungere partibus, atque ita transire ad sequentia? Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narrandum; sed eo modo, quo expedit. Quod fieri plurimis figuris licet. Nam et aliquando excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus: et interim nos reduci-turos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior. Interim, re expositâ, subjungimus causas, quæ antecesserunt. Nec enim est una lex defensionis, certumque præscriptum: pro re, pro tempore, intuenda, quæ prosint: atque, ut erit vulnus, ita vel curandum protinus, vel, si curatio differri potest, interim deligandum. Nec sæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero, pro Cluentio, fecit: estque non concessum modo, sed aliquando etiam necessarium, ut in causis repetundarum, omnibusque, quæ simplices non sunt. Amentis est enim, superstitione præceptorum contra rationem causæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere est institutum, ne iudex, quâ de re quæeratur, ignoret. Cur igitur, si singula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur? Me certe (quantumque nostris experimentis habenda est fides) fecisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus et eruditis, et iis qui iudicabant, scio: et (quod non arroganter dixerim, quia sunt plurimi,

quibuscum egi, qui me refellere possint, si mentiar) fere ponendæ a me causæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non sæpius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam vero etiam turpiter convertuntur: ut si *peperisse* narres, *deinde concepisse*; *apertum testamentum*, *deinde signatum*: in quibus si id, quod posterius est, dixeris, de priore tacere optimum est. Sunt quædam et falsæ expositiones, quarum in foro duplex est genus; alterum, quod instrumentis adjuvatur, ut Publius Clodius, fiduciâ testium, quâ nocte incestum Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat: alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. Id interim ad solam verecundiam pertinet, unde etiam mihi videtur dici *Color*: interim ad quæstionem. Sed utrumcumque erit, prima sit curarum, ut id, quod fingimus, fieri possit; deinde, ut et personæ, et loco, et tempori, congruat; et credibilem rationem et ordinem habeat; si continget etiam, veræ alicui rei cohæreat; aut argumento, quod sit in causâ, confirmetur. Nam, quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt. Curandum præcipue, (quod fingentibus frequenter accidit) ne qua inter se pugnent. Quædam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt: præterea, ne iis, quæ vera esse constabit, adversa sint: in scholâ etiam, ne *color* extra themata quærat. Utrobique autem orator meminisse debet actione totâ, quid finxerit, quoniam solent excidere, quæ falsa sunt: verumque est illud, quod vulgo dicitur, mendacem memorem esse oportere. Sciamus autem, si de nostro facto quærat, unum nobis aliquid esse dicendum; si de alieno, mittere in plurimas suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis controversiis (in quibus ponitur, aliquem non respondere, ad quæ interrogatur) libertas omnia enumerandi, quæ responderi potuissent. Fingenda vero meminerimus ea, quæ non cadent in testem. Sunt autem, quæ nostro dicuntur animo, cujus ipsi tantum

conscii sumus ; item quod a defunctis ; nec hoc enim est qui neget : itemque ab eo, cui idem expediet ; is enim non negabit : ab adversario quoque ; quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum et superstitionum colores ipsâ jam facilitate auctoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant : cum præsertim quorundam probatio sola sit in *asseveratione* et *perseverantiâ* : ut ille parasitus, qui ter abdicatum a divite juvenem, et absolutum, tamquam suum filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat, et paupertatem sibi causam exponendi fuisse ; et ideo a se parasiti personam esse susceptam, quia in illâ domo filium haberet ; et ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis et amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum, ostenderit, et odium divitis, et metum pro juvene, quem periculose mansurum in illâ domo, in quâ tam invisus sit, sciat ; suspicione subjecti petitoris non carebit. Evenit aliquando in scholasticis controversiis, quod in foro an possit accidere, dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se quisque defendat, ut in illâ controversiâ : *Uxor marito dixit, appellatam se de stupro a privigno, et sibi constitutum tempus, et locum : eadem contra filius detulit de novercâ, edito tantum alio tempore, ac loco : pater in eo, quem uxor prædixerat, filium invenit ; in eo, quem filius, uxorem : illam repudiavit : quâ tacente, filium abdicat. Nihil dici potest pro juvene, quod non idem sit pro novercâ. Ponentur tamen etiam communia : deinde, ex personarum comparatione, et indicii ordine, et silentio repudiatæ, argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quædam esse, quæ colorem non recipiant, sed tamen defendenda sint : qualis est ille dives, qui statuum pauperis inimici flagellis cecidit, reus est injuriarum : nam factum ejus modestum esse nemo*

dixerit; fortasse, ut sit tutum, obtinebit. Quod si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit; miscenda sit, an separanda narratio, cum ipsâ causæ conditione deliberandum est. Nam, si plura sunt, quæ nocent; quæ prosunt, obruentur. Itaque tunc dividere optimum erit, et iis, quæ partem nostram adjuvabunt, expositis et confirmatis, adversus reliqua uti remediis, de quibus supra dictum est. Si plura proderunt; etiam conjungere licebit, ut, quæ obstant, in medio [velut auxiliis nostris] posita, minus habeant virium: quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut et nostra aliquâ argumentatione firmemus; et, diversa cur credibilia non sint, adjiciamus; quia, nisi distinxerimus, verendum est, ne bona nostra permixtis malis inquinentur. Illa quoque de narratione præcipi solent, ne qua ex eâ fiat *excursio*: ne *avertatur* a iudice *sermo*; ne *alienæ personæ* vocem demus: ne *argumentemur*: adjiciunt quidam etiam, ne utamur *affectibus*: quorum pleraque sunt frequentissime custodienda; immo nunquam, nisi ratio coegerit, mutanda. Ut sit expositio perspicua et brevis, nihil quidem tam raro poterit habere rationem, quam *excursio*: nec unquam debebit esse, nisi brevis, et talis, ut vi quâdam videamur affectûs velut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias Sassiae, *O mulieris scelus incredibile, et, præter hanc unam, in omni vitâ inauditum! O libidinem effrenatam et indomitam! O audaciam singularem! non timuisse, si minus vim Deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem, faciesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum?* Sermo aversus a iudice et brevius indicat interim, et coarguit magis. Quâ de re idem, quod de proœmio dixeram, sentio, sicut de *prosopopœiâ* quoque; quâ tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidiâ, *Somnone te languidum, an gravi lethargo putem pressum?* sed M. quoque Tullius, circa navarchos: nam ea quoque rei expositio est,

Ut adcas, tantum dabis, et reliqua. Quid? pro Cluentio, Staleni Bulbique colloquium nonne ad celeritatem plurimum et ad fidem confert? Quæ ne fecisse sine observantiâ quâdam videatur (quamquam hoc in illo credibile non est), in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio suavitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus. Argumentabimur in narratione, ut dixi, nunquam: argumentum ponemus aliquando, quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit, sic eum provinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni et brevem, cum res poscet, defensionem, et rationem factorum. Nec enim narrandum est tamquam testi, sed tamquam patrono. Rei ordo per se talis est; Q. Ligarius legatus in Africam cum C. Considio profectus est. Quid ergo Marcus Tullius? Quintus enim, inquit, Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est. Alibi, Non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli. Et, cum esset indicaturo satis, Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est, adjecit, Domum spectans, et ad suos redire cupiens. Ita, quod exponebat, et ratione fecit credibile, et affectus quoque implevit. Quo magis miror eos, qui non putant in narratione esse utendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec ut in epilogo, mecum sentiant: effugiendæ sunt enim moræ. Cæterum, cur ego judicem nolim, dum eum doceo, etiam moveri? Cur, quod in summâ parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar? cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo ejus abusus, occupato vel irâ vel miseratione. An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime movet affectus, non solum conditione ipsius, loco injuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui, cum virgis caderetur, non ingemuerit, non

rogaverit; sed tantum civem se Romanum esse,
 cum invidiâ cædentis, et fiduciâ juris, clamaverit.
 Quid? Philodami casum nonne cum per totam ex-
 positionem incendit invidiâ, tum in supplicio ipso
 lacrymis implevit, cum flentes non tam narraret,
 quam ostenderet, *patrem de morte filii, filium de*
patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile
 magis? Serum est enim, advocare iis rebus affectum
 in peroratione, quas securus narraveris. Assuevit
 illis iudex, jamque eas sine motu mentis accipit,
 quibus commotus novis non est: et difficile est mu-
 tare habitum animi semel constitutum. Ego vero
 (neque enim dissimulabo iudicium in eum, quam-
 quam id, quod sum dicturus, exemplis magis quam
 præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam
 partem orationis, omni, quâ potest, gratiâ et venere
 exornandam puto. Sed plurimum refert, quæ sit na-
 tura ejus rei, quam exponimus. In parvis ergo,
 quales sunt fere privatæ, sit ille pressus, et velut ap-
 plicitus rei cultus: in verbis summa diligentia, quæ
 in locis impetu feruntur, et circumjectæ orationis
 copiâ latent; hic expressa, et, ut vult Zeno, *sensu*
tincta esse debebunt: compositio dissimulata qui-
 dem, sed tamen quam jucundissima: figuræ, non
 illæ poëticæ, et contra finem loquendi auctoritate ve-
 terum receptæ, (nam debet esse quam purissimus
 sermo) sed quæ varietate tædium effugiant, et mu-
 tationibus animum levant; ne in eundem casum,
 similem compositionem, pares elocutionum tractus,
 incidamus. Caret enim cæteris lenociniis expositio;
 et, nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse
 est. Nec in ullâ parte intentior est iudex: eoque
 nihil recte dictum perit. Præterea, nescio quomodo
 etiam credit facilius, quæ audienti jucunda sunt; et
 voluptate ad fidem ducitur. Ubi vero major res erit,
 et atrocia invidiose, et tristia miserabiliter, dicere de-
 cebit; non, ut consumantur affectus, sed, ut tamen
 velut primis lineis designentur; ut plane, qualis fu-

tura sit imago rei, statim appareat. Ne sententiâ quidem velut fatigatum intentione stomachum iudicis reficere dissuaserim, maxime quidem brevi interjectâ, qualis est illa, *Ecce runt servi Milonis, quod suos quisque ærvos in re tali facere voluisset*: interim paulo liberiore, qualis est illa, *Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium*. Quod cum sit factum iis quoque temporibus, quibus omnîs, ad utilitatem potius quam ad ostentationem, componebatur oratio, et erant adhuc severiora iudicia; quanto nunc faciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas! Cui hominum desiderio quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor. Multum confert adjecta veris credibilis rerum imago, quæ velut in rem præsentem perducere audientes videtur; qualis est illa M. Cælii in Antonium descriptio: *Namque ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis præcordiis stertentem, ructuosos spiritus geminare, præclarasque contubernales ab omnibus spondis transversas incubare, et [reliquas] circumjacere passim; quæ tamen, exanimatæ terrore, hostium adventu percepto, excitare Antonium conabantur; nomen inclamabant; frustra cervicibus tollebant; blandius alia ad aurem invocabat; vehementius etiam nonnulla ferebat. Quarum cum omnium vocem tactumque noscitarret, proximæ cujusque collum amplexu petebat; neque dormire excitatus, neque vigilare ebrius, poterat; sed semisomno sopore inter manus centurionum concubinarumque jaetabatur. Nihil his neque credibilius fingi, neque vehementius exprobrari, neque manifestius ostendi, potest. Ne illud quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni narrantis auctoritas: quam mereri debemus ante omnia quidem vitâ, sed et ipso genere orationis, quod, quo fuerit gravius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipue*

parte omnis calliditatis suspicio (neque enim se usquam custodit magis iudex): nihil videatur fictum, nihil sollicitum: omnia potius a causâ, quam ab oratore, profecta credantur. Sed hoc pati non possumus; et perire artem putamus, nisi appareat; cum desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude; atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quæ circumstantibus ostentare volumus, iudicibus prodimus. Est et quædam *repetita narratio*, quæ ἐπιδιηγησις dicitur, sane res *declamatoria* magis quam *forensis*; ideo autem reperta, ut, quia narratio brevis esse debet, fusius et ornatius res posset exponi: quod fit vel invidiæ gratiâ, vel miserationis. Id raro faciendum iudico, neque sic unquam, ut totus ordo repetatur: licet enim per partes idem consequi. Cæterum, qui uti ἐπιδιηγησῃ volet, narrationis loco rem stringat; et, contentus indicare, *quid factum sit*; *quo sit modo factum*, plenius se loco suo expositurum esse promittat. Initium narrationis quidam utique faciendum a personâ putant, eamque, si nostra sit, ornandam; si aliena, infamandam statim. Hoc sane frequentissimum est, quia personæ sunt, inter quas litigatur. Sed hæ quoque interim cum suis accidentibus ponendæ, cum id profuturum est; ut, *A. Cluentius Avitus fuit pater hujusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, estimatione, nobilitate, facile princeps*: interim sine his, ut, *Q. Ligarius cum esset...* frequenter vero et a re, sicut pro Tullio Cicero, *Fundum habet in agro Thurino M. Tullius patrum*: Demosthenes pro Ctesiphonte, *Του γὰρ Φωκίικου συστατος πολέμου...* De fine narrationis cum his contentio est, qui perducere expositionem volunt eo, unde quæstio oritur: *His rebus ita gestis, P. Dolabella prætor interdixit (ut est consuetudo) de vi, hominibus armatis, sine ullâ exceptione: tantum ut, unde deiecisset, restitueret. Restituisse se dixit: sponsio facta est: hac*

de sponsione vobis judicandum est. Id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

CAPUT III.

Ordine ipso narrationem sequitur *confirmatio*. Probanda sunt enim, quæ propter hoc exposuimus. Sed, prius quam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem lætum ac plausibilem locum, quam maxime possint favorabiliter, excurrere. Quod quidem, natum ab ostentatione declamatoriâ, jam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum jactationem, repertum est; ne, si pressæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus, oratio refrigescat. In quo vitium illud est, quod, sine discrimine causarum atque utilitatis, hoc, tamquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt; eo quod desumas ex his partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut, quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autem confiteor, hoc exspatiandi genus non modo narrationi quidem, sed etiam quæstionibus vel universis, vel interim singulis, opportune posse subjungî, cum res postulat, aut certe permittit; atque eo vel maxime illustrari ornarique orationem: sed, si cohæret et sequitur; non, si per vim cuneatur, et, quæ naturâ juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quam narrationi probatio; nisi si excursus ille vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus; ut, si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, velut spiritu erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est, quod

obijcias, verum efficere, quam magnum; quia criminis invidia pro reo est, prius quam probatur: difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides. Idem fieri non inutiliter potest, ut, si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis; aut, si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ab eâ periculum intentetur, ostendas. Verum hæc breviter omnia. Judex enim, ordine audito, festinat ad probationem, et quamprimum certus esse sententiæ cupit. Præterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, et inani morâ fatigatis. Sed, ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio; utique, si primâ specie minus erit favorabilis; si legem asperam tuebimur; aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus velut sequentis exordii, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod quo liberius, hoc et vehementius fieri potest, quia judici nota jam causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures judicum, quæ post dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur invitis. Quo loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis, an æquo, sit appositus. Proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium. Cæterum res eadem, et post quæstionem, perorationis vice fungitur. Hanc partem *παρεμβασιν* Græci vocant, Latini *egressum*, vel *egressionem*. Sed hæc sunt plures (ut dixi), quæ per totam causam varios habent excursus; ut *laus hominum locorumque*, ut *descriptio regionum*, *expositio quarundam rerum*, non solum gestarum, sed etiam fabulosarum. Quo ex genere est, in orationibus contra Verrem compositis, *Siciliæ laus*, *Proserpinæ raptus*; pro C. Cornelio, *popularis illa virtutum Cn. Pompeii commemoratio*, in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoaverat, sermone,

devertit actutum. Παρεμβασις est (ut mea quidem fert opinio) *alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem excurrentis tractatio*. Quapropter, non video, cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur; non magis quam illud, cur hoc ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cum tot modis a recto itinere declinet oratio. Nam, quidquid dicitur præter illas quinque, quas fecimus, partes, egressio est, *indignatio, miseratio, invidia, convicium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio*. Similia his, quæ non sunt in quæstione, omnis *amplificatio, minutio*, omne *affectûs genus*: atque ea maxime jucundam et ornatam faciunt orationem, *de luxuriâ, de avaritiâ, de religione, de officiis*; quæ, cum sunt argumentis subjecta similium rerum, quia cohærent, egredi non videntur. Sed plurima sunt, quæ rebus nihil secum cohærentibus inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sic præparata afferimus; quædam ex occasione vel necessitate dicimus, si quid, nobis agentibus, novi accidit, interpellatio, interventus alicujus, tumultus. Unde Ciceroni quoque, in procæmio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsâ oratiunculâ, quâ usus est, patet. Poterit autem paulo longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, et qui finitæ probationi velut commendationem adjicit. At, qui ex mediâ erumpit, cito ad id redire debet, unde devertit.

CAPUT IV.

Sunt, qui narrationi *propositionem* subjungant, tamquam partem judicialis materiæ: cui opinioni respondimus. Mihi autem *propositio* videtur omnis confirmationis initium: quod, non modo in ostendendâ quæstione principali, sed nonnunquam etiam

in singulis argumentis, poni solet, maximeque in his, quæ *ἐπιχειρήματα* vocantur. Sed nunc de priore loquimur. Eâ non semper uti necesse est: aliquando enim, sine propositione quoque aliquâ, satis manifestum est, quid in quæstione versetur; utique, si narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio; adeo, ut aliquando subjungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse summa collectio: *Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus; vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.* Sed nonnunquam valde utilis est, præcipue, ubi res defendi non potest, de fine quæritur; ut, pro eo, qui pecuniam privatam de templo sustulit, *Sacrilegii agitur; de sacrilegio cognoscitis;* ut iudex intelligat, id unum esse officii sui, quærere, *An id, quod obicitur, sacrilegium sit?* Item in causis obscuris, aut multiplicibus, nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior, sed aliquando etiam, ut magis moveat. Movet autem, si protinus subtexantur aliqua, quæ prosint. *Lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum adscenderit, morte mulletur: peregrinum te esse certum est: quin adscenderis murum, non quæritur: quid superest, nisi, ut te puniri oporteat?* Hæc enim propositio confessionem adversarii premit, et quodammodo judicandi moram tollit; nec indicat quæstionem, sed adjuvat. Sunt autem *propositiones* et *simplices*, et *duplices*, vel *multiplices*; quod accidit non uno modo. Nam et plura crimina junguntur, ut, cum *Socrates accusatus est, quod corrumpere juvenutem, et novas superstitiones introduceret:* et singula ex pluribus colliguntur, ut, cum *legatio male gesta obicitur Æschini, quod mentitus sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit.* Recusatio quoque plures interim propositiones habet; ut contra petitionem pecuniæ, *Male petis; procuratori enim tibi esse non licuit: sed neque illi, cujus nomine litigas, habere procura-*

torem: sed neque es hæres ejus, a quo accepisse mutuum dicor: nec ipsi debui. Multiplicari hæc, in quantum libet, possunt: sed rem ostendisse satis est. Hæ si ponantur singulæ subjectis probationibus, plures sunt propositiones; si jungantur, in partitionem cadunt. Est et nuda propositio, qualis fere in conjecturalibus: *Cædis ago, Furtum objicio*: est ratione subjecta, ut *Majestatem minuit Cuius Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit.* Præter hæc, utimur propositione, aut nostrâ, ut, *Adulterium objicio*; aut adversarii, ut, *Adulterii mecum agitur*; aut communi, ut, *Inter me et adversarium quæstio est, uter sit intestato propior.* Nonnunquam diversas quoque jungimus; *Ego hoc dico, adversarius hoc.* Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non est propositio; ut, cum, exposito rerum ordine, subjicimus, *De his cognoscitis*; ut sit hæc commonitio iudicis, quo se ad quæstionem acrius intendat, et, quodam velut tactu excitatus, finem esse narrationis, et initium probationis, intelligat; et, nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque novum quodammodo audiendi sumat exordium.

CAPUT V.

Partitio est nostrarum aut adversarii propositionum, aut utrarumque, ordine collata, enumeratio. Hac quidam utendum semper putant, quod eâ et fiat causa lucidior, et iudex intentior ac docilior, si scierit, et de quo dicimus, et de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis; quod nonnunquam et excidere soleant, quæ promissimus, et, si qua in partiendo præterierimus, occurrere: quod quidem nemini accidet, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præmeditatique detulerit. Alioqui, quæ tam manifesta et lucida est ratio, quam

rectæ partitionis? sequitur enim naturam ducem, adeo, ut memoriæ id maximum sit auxilium, viâ dicendi non decedere. Quapropter, ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quæ, sine dubio, si nimium sit multiplex, fugiet memoriam judicis, et turbabit intentionem: hoc tamen numero, velut lege, non est alliganda, cum possit causa plures desiderare. Alia sunt magis, propter quæ partitione non semper sit utendum; primum, quia pleraque gratiora sunt, si inventa subito, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsâ nata, videantur: unde illa non injucunda schemata, *Pæne excidit mihi*: et, *Fugerat me*: et, *Recte admones*: propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis præcerpitur. Interim vero etiam fallendus est judex, et variis artibus subeundus, ut aliud agi, quam quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quam judex, si providet, non aliter reformidat, quam qui ferrum medici prius, quam curetur, adspexit: at, si, re non ante propositâ, securum, ac nullâ denuntiatione in se conversum, intrârit oratio; efficiet, quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio quæstionum est, sed omnino tractatio: affectibus perturbandus, et ab intentione auferendus, auditor. Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa et scrupulose in partes sectæ divisionis diligentia eo tempore, quo cognoscenti judicium conamur auferre. Quid, quod interim, quæ per se levia sunt et infirma, turbâ valent? Ideoque congerenda sunt potius, et velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet, et ex necessitate demum, cum ipsum hoc, quod dissimile rationi est, coëgerit ratio. Præter hæc, in omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod cum audivit judex, cætera, tamquam supervacua, gravari solet. Itaque, si plura vel objicienda

sunt vel diluenda, et utilis et jucunda partitio est, ut, quid quâque de re dicturi simus, ordine appareat; at, si unum crimen varie defendemus, supervacua: ut, si ita partiamur, *Dicam, non talem esse hunc, quem tuor, ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam, occidendi causam huic non fuisse: dicam, hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans mare fuisse: omnia, quæ, ante id quod ultimum est, exsequeris, inania videri necesse est.* Festinat enim judex ad id, quod potentissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat; si vel occupatus, vel in aliquâ potestate, vel etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagitat. Itaque non defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, quâ se dicturum esse promisit, primam, *neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus, in judicium vocatum, quam Oppianicum; deinde, præjudicia esse facta ab iis ipsis iudicibus, a quibus condemnatus sit; postremo, judicium pecuniâ tentatum, non a Cluentio, sed contra Cluentium; quia, si probari posset, quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora.* Rursus, nemo tam erit aut injustus aut stultus, quin eum fateatur optime pro Murenâ esse partitum: *Intelligo, iudices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus, esse versatam.* Nam sic et ostendit lucidissime causam, et nihil fecit altero supervacuum. De illo quoque genere defensionis plerique dubitant, *Si occidi, recte feci: sed non occidi.* Quo enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc invicem obstare, et utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sane in parte verum est, et illo sequenti (si modo indubitabile sit) solo utendum. At, si quid, in eo quod est fortius, timebimus, utrâque probatione nitentur. Alius enim alio moveri solet; et, qui factum putavit,

justum credere potest : qui tamquam justo non movebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit et fortunæ locus. Egregie vero Cicero, pro Milone, *insidiatorem primo Clodium ostendit : tum addit ex abundanti, etiam si id non fuisset, talem tamen civem cum summâ virtute interfectoris et gloriâ necari potuisse.* Neque illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damnaverim ; quia quædam, etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen valent, ut ea molliant, quæ sequuntur. Nec omnino sine ratione est, quod vulgo dicitur, *Iniquum petendum, ut æquum feras.* Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim Græci præcipiunt, *Non tentanda, quæ effici omnino non possunt.* Sed, quoties hac, de quâ loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri, qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere. Et illud utique faciendum est, ut, quoties suspicabimur a iudice aliam probationem desiderari, quam de quâ loquimur, promittamus nos plene et statim de eo satis esse facturos ; præcipueque, si de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut causa, parum verecunda, jure tuta sit : de quo ne inviti iudices audiant et aversi, frequentius sunt admonendi, *secuturam defensionem probitatis ac dignitatis : expectent paulum, et agi ordine sinant.* Quædam interim nos et invitæ litigatoribus simulandum est dicere ; quod Cicero, pro Cluentio, facit circa judiciariam legem : nonnunquam, quasi interpellemur ab his, subsistere : sæpe avertenda ad ipsos oratio ; hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo iudicis ; et, dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam verecundiæ defensionem facilius erit. Sic utraque res invicem juvabit ;

eritque iudex circa jus nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam juris probatione proclivior. Sed, ut non semper necessaria, aut etiam supervacua partitio est, ita, opportune adhibita, plurimum orationi lucis et gratiæ confert. Neque enim id solum efficit, ut clariora fiant, quæ dicuntur, rebus velut ex turbâ extractis, et in conspectu judicum positis; sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine: non aliter, quam, facientibus iter, multum detrahunt fatigationis notata inscriptis lapidibus spatia. Nam et exhausti laboris nôsse mensuram voluptati est; et hortatur ad reliqua fortius exsequenda, scire, quantum supersit. Nihil enim longum videri necesse est, in quo, quid ultimum sit, certum est. Nec immerito multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius: cujus tamen divisionem, in digitos diductam, nonnunquam Cicero leviter eludit. Nam est suus et in gestu modus, et evitanda maxime concisa nimium et velut articulosa partitio. Nam et auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec jam membra, sed frustra: et hujus gloriæ cupidi, quo subtilius et copiosius divisisse videantur, et supervacua assumunt, et, quæ naturâ singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quam minora. Deinde, cum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est. Divisa et simplex propositio, quoties utiliter haberi potest, primum esse debet aperta atque lucida, (nam quid sit turpius, quam id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura?) tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo. Non enim, de quo dicamus, sed, de quo dicturi simus, ostendimus. Obtinendum etiam, ne quid in eâ desit, ne quid supersit. Superest autem sic fere, cum aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis; aut, genere posito, subjicitur species, ut *Dicam de virtute, justitiâ, continentia;*

cum justitia atque continentia virtutis sint species. Partitio prima est, quid sit, de quo conveniat; quid, de quo ambigatur. In eo, quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos: in eo, de quo ambigatur, [quæ dicturi simus,] quæ nostræ propositiones, quæ partis adversæ. Turpissimum vero est, non eo ordine exsequi, quo quidque proposueris.

M. FABII QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIÆ
LIBER QUINTUS.

PROŒMIUM.

Fuerunt, et clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium *docere*. Namque et *affectus* duplici ratione excludendos putabant, primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio; deinde, quia iudicem a veritate depelli misericordiâ, vel irâ, similibusque, non oporteret; et voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratiâ diceretur, non modo agenti supervacuum, sed vix etiam viro dignum, arbitrabantur: plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi submoverent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, et, quæ ex adverso proponebantur, refutare. Utrumcumque est, (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur; quibus sane et ea, quæ de judicialibus causis jam dicta sunt, serviunt. Nam neque *proœmii*

neque *narrationis* est alius usus, quam ut iudicem præparent: et status nôsse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri, supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque, quas judicialis materiæ fecimus, partibus, quæcumque alia potest aliquando necessaria causæ non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. Ejus præcepta sic optime divisuri videmur, ut prius in commune, quæ ad omnes quæstiones pertinent, ostendamus; deinde, quæ in quoque causæ genere propria sunt, exsequamur.

CAPUT I.

Ac prima quidem illa partitio, ab Aristotele tradita, consensum fere omnium meruit, alias esse *probationes*, quas extra dicendi rationem acciperet orator; alias, quas ex causâ traheret ipse, et quodammodo gigneret. Ideoque illas *ατεχνοὺς*, id est, *inartificiales*, has *ετεχνοὺς*, id est, *artificiales*, vocaverunt. Ex illo priore genere sunt *præjudicia*, *rumores*, *tormenta*, *tabulæ*, *jusjurandum*, *testes*, in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed, ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ viribus et allevanda sunt plerumque, et refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus a præceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia, quæ aut pro his aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus (quod esset operis infiniti), sed viam quamdam atque rationem. Quibus demonstratis, non modo in exsequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendò similia, ut quæque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem præteritis, ut taceam de futuris.

CAPUT II.

Jam *præjudiciorum* vis omnis tribus in generibus versatur: *Rebus*, quæ aliquando *ex paribus causis* sunt *judicatæ*, quæ *exempla* rectius dicuntur, ut *de rescissis patrum testamentis*, vel *contra filios confirmatis*; *judiciis ad ipsam causam* pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia in *Oppianicum* facta dicuntur, et a senatu *adversus Milonem*; aut, cum *de eadem causâ* pronuntiatum est, ut in *reis deportatis*, et *assertione secundâ*, et *partibus centumviralium*, quæ in duas hastas divisæ sunt. Confirmantur præcipue duobus; *auctoritate* eorum, qui pronuntiaverunt; et *similitudine rerum*, de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam *judicum*, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam; et, ipse pronuntiaturus exemplum, non libenter, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est, in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causæ. Vix autem ulla est per omnia alteri similis. Si id non continget, ac eadem causa erit, aut actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit *judicatum*; aut de *gratiâ*, quæ testes corruperit, aut de *invidiâ*, aut de *ignorantiâ*; aut inveniendum, quod causæ postea accesserit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere, multas *judiciorum causas* ad inique pronuntiandum valere; ideoque *damnatum Rutilium*, *absolutos Clodium atque Catilinam*. Rogandi etiam *judices*, ut rem potius intueantur ipsam, quam *jurijurando* alieno suum donent. *Adversus consulta* autem *senatûs*, et *decreta principum* vel *magistratuum*, remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacumque causæ differentia, aut aliqua vel eorundem, vel

ejusdem potestatis hominum, posterior constitutio, quæ sit priori contraria: quæ si deerunt, lis non erit.

CAPUT III.

Famam atque *rumores* pars altera consensum civitatis, et velut publicum testimonium vocat; altera sermonem, sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas; quod nulli non, etiam innocentissimo, possit accidere fraude inimicorum, falsa vulgantium. Exempla utrimque non deerunt.

CAPUT IV.

Sicut *in tormentis* quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionem vera fatendi necessitatem vocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet de his plura? Plenæ sunt orationes veterum ac novorum. Quædam tamen in hac parte erunt propria cujusque litis. Nam, sive de habendâ quæstione agetur, plurimum intererit, *quis*, et *quem postulet*, aut *offerat*; et *in quem*, et *ex quâ causâ*; sive jam erit habita, *quis ei præfuerit*; *quis*, et *quo modo sit tortus*; *an credibilia dixerit*, *an inter se constantia*; *perseveraverit in eo quod caperat*, *an aliquid dolore mutârit*; *primâ parte quæstionis*, *an procedente cruciatu*? Quæ utrimque tam infinita sunt, quam ipsa rerum varietas.

CAPUT V.

Contra *tabulas* quoque sæpe dictum, sæpe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accu-

sari, sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut *scelus signatorum*, aut *ignorantia*; tutius ac facilius id, quod secundo loco diximus, tractatur, quod pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causâ trahit, si forte aut incredibile est, id actum esse, quod tabulæ continent; aut (ut frequentius evenit) aliis probationibus æque inartificialibus solvitur; si aut is, in quem signatum est, aut aliquis signator, dicitur abfuisse, vel prius esse defunctus; si tempora non congruunt; si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. *Inspectio* ipsa sæpe etiam falsum deprehendit.

CAPUT VI.

Jusjurandum litigatores aut offerunt suum, aut non recipiunt oblatum; aut ab adversario exigunt, aut recusant, cum ab ipsis exigatur. *Offerre* suum sine illâ conditione, ut vel adversarius juret, fere improbum est. Qui tamen id faciet, aut vitâ se tuebitur, ut eum non sit credibile pejeraturum; aut ipsâ vi religionis: in quâ plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur; aut si causa modo patietur litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit; aut si, præter alia causæ instrumenta, adjicit ex abundanti hanc quoque conscientiæ suæ fiduciam. Qui non recipiet, et iniquam conditionem, et a multis contemni jurisjurandi metum dicet: cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui Deos habere curam rerum humanarum negarent: eum vero, qui, nullo deferente, jurare sit paratus, et ipsum velle de causâ suâ pronuntiare, et, quam id, quod offert, leve ac facile credat, ostendere. At is, qui *defert*, agere modeste videtur, cum litis adversarium judicem faciat, et eum, cujus cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno jurejurando stari, quam suo, malit.

Quo difficilior *recusatio* est, nisi forte res est ea, quam, credibile sit, notam ipsi non esse. Quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi quæri ab adversario dicat, atque id agi, ut in causâ, in quâ vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse; se autem probare malle, quæ affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an pejerârit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti præcipere solebant, *ne unquam jusjurandum deferremus*; sicut neque optio judicis adversario esset permittenda; nec ex advocatis partis adversæ judex eligendus. Nam, si dicere contraria turpe advocato videretur, certe turpius habendum, facere, quod noceat.

CAPUT VII.

Maximus tamen patronis circa *testimonia* sudor est. Ea dicuntur aut *per tabulas*, aut *a præsentibus*. Simplicior *contra tabulas* pugna. Nam et minus obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, et pro diffidentiâ premitur absentia. Si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacitâ præterea quâdam significatione refragatur his omnibus, quod nemo *per tabulas* dat testimonium, nisi suâ voluntate; quo ipso, non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus cesserit orator, quominus et amicus pro amico, et inimicus contra inimicum, possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterque tractatur. Cum præsentibus vero ingens dimicatio est; ideoque velut duplici contra eos, proque his, acie configitur, *actionum*, et *interrogationum*. In *actionibus* primum generaliter *pro testibus*, atque *in testes*, dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam

quæ sit hominum scientiâ nixa ; altera, ad detrahendam illis fidem, omnia, per quæ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos pariter, invadere patroni solent. Nam et gentium simul universalium elevata testimonia ab oratoribus scimus, et tota genera testimoniorum ; ut *de auditionibus* ; non enim ipsos esse testes, sed injuratorum afferre voces ; ut in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias jurant, litigatorum, non testium, habendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio : quod insectationis genus et permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis, et separatim editum, sicut in *Vatinium testem*. Totum igitur excutiamus locum, quando universam institutionem aggressi sumus. Sufficiebant alioqui libri duo, a Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui ; ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. Is verissime præcepit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter nôrit : quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quo modo contingat, explicabimus, cum ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, et veluti tela ad manum subministrabit : eadem docebit, ad quæ iudicis animus actione sit præparandus. Debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetuâ ; quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus. Et, quoniam duo genera sunt testium, aut *voluntariorum*, aut *corum*, quibus *iudex in publicis judiciis lege denuntiare solet* ; quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est ; separemus officium dantis testes, et refellentis. Qui *voluntarium* producit, scire, quid is dicturus sit, potest ; ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem. Sed hæc quoque pars acumen et vigilantiam poscit ; pro-

videndumque, ne *timidus*, ne *inconstans*, ne *imprudens testis* sit. Turbantur enim, et a patronis diversæ partis induuntur in laqueum; et plus deprehensi nocent, quam firmi et interriti profuissent. Multum igitur domi ante versandi, ac variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt, explorandi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut, si quid titubaverint, opportunâ rursus ejus, a quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur. In his quoque adhuc, qui constiterint sibi, vitandæ sunt insidiæ: nam frequenter subjici ab adversario solent; et, omnia profutura polliciti, diversa respondent, et auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur, quas causas lædendi adversarium afferant: nec id sat est, inimicos fuisse, sed an desierint; an per hoc ipsum reconciliari velint; ne corrupti sint; ne pœnitentiâ propositum mutaverint: quod cum in iis quoque, qui ea, quæ dicturi videntur, re verâ sciunt, necessarium est præcavere; tum multo magis, in iis qui se dicturos, quæ falsa sunt, pollicentur. Nam et frequentior eorum pœnitentia est, et promissum suspectius, et, si perseveraverint, reprehensio faciliior. Eorum vero, quibus denuntiatur, pars testium est, quæ reum *lædere velit*, pars, quæ *nolit*; idque interim *scit accusator*, interim *nescit*: fingamus in præsentia *scire*: in utroque enim genere summis artibus interrogantis opus est. Nam, si habet testem *cupidum lædendi*, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas ejus appareat; nec statim, de eo quod in judicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi, quod maxime dicere voluit, videatur expressum; nec nimium instare interrogationi, ne, ad omnia respondendo, testis fidem suam minuat; sed in tantum evocare eum, quantum sumere ex uno satis sit. At, in eo qui verum *invitus* dicturus est, prima felicitas interrogantis est, extorquere, quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quam lon-

gius interrogatione repetitâ. Respondebit enim, quæ nocere causæ non arbitrabitur : ex pluribus deinde, quæ confessus erit, eo perducetur, ut, quod dicere non vult, negare non possit. Nam, ut in oratione sparsa plerumque colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus ; ita hujusmodi testis multa de *ante actis*, multa de *insecutis*, *loco*, *tempore*, *personâ*, cæterisque, est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri, quæ volumus, necesse sit, vel iis, quæ jam dixerit, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit : protrahendusque, ut in aliquo, quod vel extra causam sit, deprehendatur : tenendus etiam diutius, ut, omnia, ac plura quam res desiderat, pro reo dicendo, suspectus judici fiat : quo non minus nocebit, quam si vera in reum dixisset. At, si (quod secundo loco diximus) *nescit* actor, quid propositi testis attulerit ; paulatim, et (ut dicitur) pedetentim, interrogando experietur animum ejus, et ad id responsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed, quia nonnunquam sunt hæ quoque testium artes, ut primo ad voluntatem respondeant, quo majore fide diversa postea dicant ; est oratoris, suspectum testem, dum prodest, dimittere. Patronorum in parte *expeditior*, in parte *difficilior*, interrogatio est. *Difficilior* hoc, quod raro unquam possunt ante judicium scire, quid testis dicturus sit ; *expeditior*, quod, cum interrogandus est, sciunt, quid dixerit. Itaque, in eo quod incertum est, curâ et inquisitione opus est, quis reum premat ; quas, et quibus ex causis, inimicitias habeat : eaque in oratione prædicenda atque amolienda sunt, sive odio conflatos testes, sive invidiâ, sive gratiâ, sive pecuniâ, videri volumus. Et, si deficietur numero pars diversa, *paucitatem* ; si abundabit, *conspirationem* ; si humiles producet, *vilitatem* ; si potentes, *gratiam*, oportebit incessere. Plus tamen proderit causas,

propter quas reum lædant, exponere : quæ sunt var-
 riæ, et pro conditione cujusque litis aut litigatoris.
 Nam, contra illa quæ supra diximus, simili ratione
 responderi locis communibus solet ; quia et in paucis
 atque humilibus accusator *simplicitate* gloriari po-
 test, quod neminem præter eos, qui possunt scire,
 quæsierit ; et multos atque honestos commendare
 aliquanto est facilius. Verum interim et singulos, ut
 exornare, ita destruere contingit, aut [recitatis] in ac-
 tione, aut nominatis testibus. Quod iis temporibus,
 quibus testis non nisi post finitas actiones rogabatur,
 et facilius et frequentius fuit. Quid autem in quem-
 que testium dicendum sit, sumi, nisi ex ipsorum
 personis, non potest. Reliquæ interrogandi sunt
 partes. Quâ in re primum est, *nôsse testem* : nam
 timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari,
 ambitiosus inflari, longus protrahi potest : prudens
 vero et constans vel, tamquam inimicus et perversus,
 dimittendus statim, vel non interrogatione, sed brevi
 interlocutione patroni, refutandus est ; aut aliquo, si
 continget, urbane dicto refrigerandus ; aut, si quid
 in ejus vitam dici poterit, infamiâ criminum destru-
 endus. Probos quosdam et verecundos non aspere
 incessere profuit : nam sæpe, qui adversus insectan-
 tem pugnassent, modestiâ mitigantur. Omnis autem
 interrogatio aut in causâ est, aut extra causam. In
 causâ, sicut accusatori præcepimus, patronus quo-
 que altius, et unde nihil suspecti sit, repetitâ percon-
 tatione, priora sequentibus applicando, sæpe eo per-
 ducit homines, ut invitis, quod prosit, extorqueat.
 Ejus rei sine dubio nec disciplina ulla in scholis, nec
 exercitatio, traditur ; et naturali magis acumine, aut
 usu, contingit hæc virtus. Si quod tamen exemplum
 ad imitationem demonstrandum sit, solum est, quod
 ex dialogis Socraticorum, maximeque Platonis,
 duci potest : in quibus adeo scitæ sunt interroga-
 tiones, ut, cum plerisque bene respondeatur, res
 tamen ad id, quod volunt efficere, perveniat. Illud

fortuna interim præstat, ut aliquid, quod inter se parum consentiat, a teste dicatur; interim, (quod sæpius evenit) ut testis testî diversa dicat. Acuta autem interrogatio ad hoc, quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. *Extra causam* quoque multa, quæ prosint, rogari solent, de vitâ testium aliorum, de suâ quisque, si turpitudine, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitia cum reo; in quibus aut dicant aliquid, quod prosit, aut in mendacio vel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed in primis *interrogatio debet esse circumspecta*, quia multa contra patronos venuste testis sæpe respondet, eique præcipue vulgo favetur; tum verbis quam maxime ex medio sumtis, ut, qui rogatur, (is autem est sæpius et imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget; quod interrogantis non leve frigus est. Illæ vero pessimæ artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo sederit; vel, cum adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industriâ multa inmodeste atque intemperanter, per quæ non a se tantum dictis detrahat fidem, sed cæteris quoque, qui profuerant, auferat auctoritatem: quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur. Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes: locus utrimque: hæc enim se pars jurejurando, illa consensu signantium, tuetur. Sæpe inter testes et argumenta quæsitum est: inde scientiam in testibus et religionem, ingenia esse in argumentis, dicitur: hinc testem gratiâ, metu, pecuniâ, irâ, odio, amicitia, ambitu fieri; argumenta ex naturâ duci: in his judicem sibi, in illis alii credere. Communia hæc pluribus causis, multumque jactata sunt, semperque jactabuntur. Aliquando utrimque sunt testes, et quæstio sequitur, ex ipsis, *Utri meliores viri*; ex causis, *Utri magis credibilia dixerint*; ex litigatoribus, *Utri gratiâ magis valuerint*. His adjicere si quis volet ea, quæ *divina testimonia* vocantur, ex re-

sponsis, oraculis, ominibus; duplicem sciat eorum esse tractatum, *generalem* alterum, in quo inter Stoïcos et Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, *Regaturne providentiâ mundus*: *specialem* alterum, contra partes divinationis, ut quæque in quæstionem cadit. Aliter enim *oraculorum*, aliter *haruspicum*, *augurum*, *conjectorum*, et *mathematicorum*, fides confirmari aut refelli potest, cum sit rerum earum ratio diversa. Circa ejusmodi quoque instrumenta firmanda vel destruenda, multum habet operis oratio; si quæ sint voces per vinum, somnum, dementiam emissæ, vel excepta parvulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare, dictura est. Nec tantum præstari hoc genus potest, sed etiam, ubi non est, desiderari solet: *Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio?* Quæ fere omnia, pro Cluentio, Cicero in crimine veneficii excutit. Hæc de *inartificialibus*, quam brevissime potui.

CAPUT VIII.

Pars altera probationum, quæ est tota *in arte*, constatque rebus ad faciendam fidem apposis, plerumque aut omnino negligitur, aut levissime attingitur ab iis, qui argumenta, velut horrida et confragosa, vitantes, amœnioribus locis desident: neque aliter quam ii, qui traduntur a poëtis, gustu cujusdam apud Lotophagos graminis, et Sirenum cantu deleniti, voluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem sequuntur, ipsâ, propter quam dicitur, victoriâ cedunt. Atqui cætera, quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur; nervisque illis, quibus causa continetur, adjiciunt superinducti corporis speciem; ut, si forte quid factum *irâ*, vel

metu, vel cupiditate dicatur, latius, quæ cujusque affectûs natura sit, prosequamur. Iisdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterruemus, querimur, consolamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tamquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum vero in commovendis affectibus: sed hæc ipsa plus valent, cum se didicisse iudex putat: quod consequi, nisi argumentatione, aliâque omni fide rerum, non possumus. Quorum priusquam partior species, indicandum reor, esse quædam in omni probationum genere communia. Nam nec ulla quæstio, quæ non sit aut in re, aut in personâ, nec esse argumentorum loci possunt, nisi in iis, quæ rebus aut personis accidunt: eaque aut per se inspicere solent, aut ad aliud referri: nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex repugnantibus: et hæc necesse est aut ex præterito tempore, aut ex conjuncto, aut ex sequenti, petere: nec ulla res probari nisi ex aliâ potest: eaque sit oportet aut major, aut par, aut minor. Argumenta vero reperiuntur aut in quæstionibus, quæ, etiam separatæ a complexu rerum personarumque, spectari per se possint; aut in ipsâ causâ, cum invenitur aliquid in eâ, non ex communi ratione ductum, sed ejus iudicii, de quo cognoscitur, proprium. Probationum præterea omnium aliæ sunt necessariae, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc, omnium probationum quadruplex ratio est, ut vel, quia aliquid est, aliud non sit, ut, Dies est, nox non est; vel, quia est aliquid, aliud sit, ut, Sol est super terram, dies est; vel, quia aliquid non est, aliud sit, ut, Nox non est, dies est; vel, quia aliquid non est, nec aliud sit, ut, Non est rationale, nec homo est. His in universum prædictis, partes subjiciam.

CAPUT IX.

Omnis igitur probatio artificialis constat aut *signis*, aut *argumentis*, aut *exemplis*. Nec ignoro plerisque videri *signa* partem argumentorum: quæ mihi separandi ratio hæc fuit prima, quod sunt pæne ex illis inartificialibus: *cruenta enim vestis*, et *clamor*, et *livor*, et talia, sunt *instrumenta*, qualia *tabulæ*, *rumores*, *testes*; nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum cum ipsâ causâ deferuntur: altera, quod *signa*, sive indubitata sint, non sunt argumenta: quia, ubi illa sunt, quæstio non est; argumento autem, nisi in re controversâ, locus esse non potest; sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent. Dividuntur autem in has primas duas species, quod eorum alia sunt, (ut dixi) quæ *necessaria* sunt, quæ Græci vocant *τεκμηρια*; alia *non necessaria*, quæ *σημεια*. Priora illa sunt, quæ aliter habere se non possunt; quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis videntur: nam, ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri, factumve esse; aut certe omnino non potest fieri, vel esse factum: quo in causis posito, lis non est [nisi] facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam et *côisse eam cum viro*, quæ *peperit*, quod est præteriti; et *fluctus esse*, cum *magna vis venti in mare incubuit*, quod conjuncti; et *eum mori*, *cujus cor est vulneratum*, quod futuri; necesse est. Nec fieri potest, ut ibi sit *messis*, ubi *satum non est*; ut quis *Romæ sit*, cum est *Athenis*; ut sit *ferro vulneratus*, qui *sine cicatrice est*. Sed quædam et retrorsus idem valent, ut, *vivere hominem*, qui *spirat*; et *spirare*, qui *vivit*: quædam in contrarium non recurrunt; nec enim, quia *movetur*, qui *ingreditur*, idcirco etiam *ingreditur*, qui *movetur*. Quare potest et *côisse cum viro*, quæ non *peperit*; et non *esse ventus in mari*, cum *esset fluctus*.

tus ; nec utique cor ejus vulneratum esse, qui perit : ac similiter satum fuisse potest, ubi non fuit messis ; nec fuisse Romæ, qui non fuit Athenis ; nec fuisse ferro vulneratum, qui habet cicatricem. Alia sunt signa non necessaria, quæ σιχότα Græci vocant ; quæ, etiamsi ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen, adjuncta cæteris, plurimum valent. Signum vocant (ut dixi) σημεῖον, quamquam id quidam indicium, quidam vestigium nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut per sanguinem cædes. At, quia sanguis vel ex hostiâ respersisse vestem potest, vel e naribus profluxisse ; non utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed, ut per se non sufficit, ita, cæteris adjunctum, testimonii loco dicitur, si inimicus, si minatus ante, si eodem loco fuit : quibus signum cum accessit, efficit, ut, quæ suspecta erant, certa videantur. Alioqui sunt quædam signa utrique parti communia, ut livores, tumores. Nam videri possunt et veneficii, et crudelitatis : et vulnus in pectore, suâ manu, et alienâ perisse dicentibus, in æquo est. Hæc perinde firma habentur, atque extrinsecus adjuvantur. Eorum autem, quæ signa sunt quidem, sed non necessaria, genus Hermagoras putat, non esse virginem Atalantam, quia cum juvenibus per silvas vagetur. Quod si receperimus, vereor, ne omnia, quæ ex facto ducuntur, signa faciamus. Eâdem tamen ratione, quâ signa, tractantur. Nec mihi videntur Areopagitæ, cum damnaverunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud judicâsse, quam id signum esse perniciosissimæ mentis, multisque malo futuræ, si adolevisset. Unde Spurii Melii Marcique Manlii popularitas signum affectati regni est existimatum. Sed vereor, ne longe nimium nos ducat hæc via. Nam, si est signum adulteræ, lavari cum viris ; erit et convivere cum adolescentibus, deinde etiam, familiariter alicujus amicitia uti : ut fortasse corpus vulsum, fractum incessum, vestem muliebrem, dixerit mollis et parum

viri signa, si cui, (cum signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quæritur, natum, sub oculos venit) ut sanguis e corde, ita illa ex impudiciâ fluere videantur. Ea quoque, quæ quia plerumque observata sunt, vulgo signa creduntur, ut prognostica,

..... *vento rubet aurea Phæbe;*

et,

Cornix plenâ pluviâ vocat improba voce;

si causas ex qualitate cœli trahunt, sane ita appellentur. Nam, si vento rubet luna, signum venti est rubor. Et si, ut idem poëta colligit, densatus et laxatus aër facit, ut sit inde ille *avium concentus*, idem sentiemus. Sunt autem signa etiam parva magnorum, ut vel hæc ipsa cornix: nam, majora minorum esse, nemo miratur.

CAPUT X.

Nunc *de argumentis*: hoc enim nomine complectimur omnia, quæ Græci *ενδυμηματα, επιχειρηματα, αποδειξεις* vocant: quamquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem fere tendit. Nam *enthymema* (quod nos *commentum* sane, aut *commentationem* interpretamur, quia aliter non possumus, Græco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat, (sed nunc de eo non loquimur); alterum, quo sententiam cum ratione; tertium, quo certam quamdam argumenti conclusionem, vel ex consequentibus, vel ex repugnantibus: quamquam de hoc parum convenit. Sunt enim, qui illud prius *epichereima* dicant: pluresque invenias in eâ opinione, ut id demum, quo pugna constat, *enthymema* accipi velint. Et ideo illud Cornificius *contrarium* appellat: hunc alii *rhetoricum syllogismum*, alii *imperfectum syllogismum*, vocaverunt, quia nec distinctis nec totidem partibus concluderetur; quod sane non utique

ab oratore desideratur. *Epicherema* Valgius *aggressionem* vocat; Celsus autem iudicat, non nostram administrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur (id est, argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiamsi nondum verbis explanatum, jam tamen mente conceptum) *epicherema* dici. Aliis videtur, non destinatum, vel inchoatum, sed perfectam probationem hoc nomen accipere, et ultimam speciem. Ideoque propria ejus appellatio, et maxime in usu posita est, quâ significatur certa quædam sententiæ comprehensio, quæ ex tribus minimum partibus constat. Quidam *epicherema* *rationem* appellârunt, Cicero melius, *rationem* : quamquam et ille nomen hoc duxisse magis a syllogismo videtur. Nam et statum syllogisticum *rationem* appellat; exemplisque utitur philosophorum. Et, quoniam est quædam inter *syllogismum* et *epicherema* vicinitas, potest videri hoc nomine recte abusus. *Αποδείξις* est *evidens probatio*; ideoque apud geometras *γραμμικαὶ ἀποδείξεις* dicuntur. Hanc et ab *epicheremate* differre Cæcilius putat solo genere conclusionis, et esse *apodixin imperfectum epicherema*, eâdem causâ, quâ diximus et *enthymema syllogismo* distare. Nam et *enthymema* syllogismi pars est. Quidam inesse *epicheremati* *apodixin* putant, et esse partem ejus confirmantem. Utrumque autem, quamquam diversi auctores, eodem modo finiunt, ut sit ratio, per ea quæ certa sunt, fidem dubiis afferens; quæ natura est omnium argumentorum: neque enim certa incertis declarantur. Hæc omnia generaliter *πιστεῖς* appellant: quod etsi propriâ interpretatione dicere *fidem* possumus, apertius tamen *probationem* interpretabimur. Sed *argumentum* quoque plura significat. Nam et fabulæ, ad actus scenarum compositæ, *argumenta* dicuntur: et orationum Ciceronis velut thema ipse exponens Pedianus, *Argumentum*, inquit, *talē est*: et ipse Cicero ad Brutum ita scribit, *Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum trans-*

feramus illinc mali quid, etsi argumentum simile non erat. Quo apparet, omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id inter opifices quoque vulgatum sit: unde Virgilius, *Argumentum ingens*: vulgoque paulo numerosius opus dicitur *argumentosum*. Sed nunc de eo dicendum *argumento* est, quod *probationem*, *indicium*, *fidem*, *aggressionem*, ejusdem rei nomina, facit; parum distincte, ut arbitror. Nam *probatio* et *fides* efficitur, non tantum per hæc, quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia. *Signum* autem, quod ille *indicium* vocat, ab argumentis jam separavi. Ergo, cum sit *argumentum ratio probationem præstans*, quâ colligitur aliud per aliud, et quæ, quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat; necesse est esse aliquid in causâ, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit, quo probemus, nisi fuerit, quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat. Pro certis autem habemus, primum, quæ sensibus percipiuntur, ut, quæ videmus, audimus, qualia sunt *signa*; deinde ea, in quæ communi opinione consensum est, *Deos esse*, *Præstandam pietatem parentibus*; præterea, quæ legibus cauta sunt; quæ persuasionem, etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis in quâ res agitur, in mores recepta sunt; ut pleraque in jure, non legibus, sed moribus constant; si quid inter utramque partem convenit; si quid probatum est; denique, cuicumque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum, *Cum providentiâ mundus regatur, administranda est respublica*: ut administranda respublica sit, si liquebit mundum providentiâ regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo vis et natura omnium rerum, et quid quæque earum plerumque efficiat: hinc enim sunt, quæ *innotata* dicuntur. *Credibilium* autem genera sunt tria; unum firmissimum, quod fere accidit, ut, *Liberos a parentibus amari*; alterum velut propensius, *Eum*,

qui recte valeat, in crastinum perventurum; tertium tantum non repugnans, *In domo furtum factum ab eo qui domi fuit.* Ideoque Aristoteles, in secundo de Arte Rhetoricâ libro, diligentissime est exsecutus, quid cuique rei, et quid cuique homini, soleat accidere; et quas res, quosque homines, quibus rebus aut hominibus, vel conciliâsset, vel alienâsset ipsa natura: ut, *divitias quid sequatur, aut ambitum, aut superstitionem; quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici; quæque modo res vitari vel appeti soleat.* Verum hoc exsequi mitto: non enim longum tantum, sed etiam impossibile, ac potius infinitum est; præterea positum in communi omnium intellectu. Si quis tamen desideraverit, a quo peteret, ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluunt, *An credibile sit, a filio patrem occisum, incestum cum filiâ commissum?* et contra, *veneficium in novercâ, adulterium in luxurioso?* Illa quoque, *An scelus palam factum? An falsum dixerit propter exiguum summam?* quia suos quisque horum velut mores habet; plerumque tamen, non semper: alioquin indubitata essent, non argumenta. Excutiamus nunc argumentorum locos: quamquam quibusdam ii quoque, de quibus supra dixi, videntur. *Locos* appello, non, ut vulgo nunc intelliguntur, ut, *in luxuriam, et adulterium, et similia, sed sedes argumentorum, in quibus latent, et ex quibus sunt petenda.* Nam, ut in terrâ non omni generantur omnia, nec avem aut feram reperiâs, ubi quæque nasci aut morari soleat, ignarus; et piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam litoribusque discreta sunt, nec *helopem* nostro mari, aut scarum ducas; ita non omne argumentum undique venit; ideoque non passim quærendum est. Multus alioquin error est; et, exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire, nisi casu. At,

si scierimus, ubi quidque nascatur; cum ad locum ventum erit, facile, quod in eo est, pervidebimus. In primis igitur argumenta sæpe a *personâ* ducenda sunt; cum sit (ut dixi) divisio, ut omnia in hæc duo partiamur, *res* atque *personas*: ut *causa*, *tempus*, *locus*, *occasio*, *instrumentum*, *modus*, et cætera, rerum sint accidentia. *Personis* autem non, quidquid accidit, exsequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed, unde argumenta sumi possunt. Ea porro sunt, *Genus*, nam similes parentibus ac majoribus suis filii plerumque creduntur; et nonnunquam, ad honeste turpiterque vivendum, inde causæ fluunt: *Natio*, nam et gentibus proprii mores sunt; nec idem in Barbaro, Romano, Græco, probabile est: *Patria*, quia similiter etiam civitatum leges, instituta, opinioniones, habent differentiam: *Sexus*, ut latrocinium facilius in viro, veneficium in feminâ, credas: *Ætas*, quia aliud aliis annis magis convenit: *Educatio et disciplina*, quoniam refert, a quibus, et quo quisque modo, sit institutus: *Habitus corporis*; ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiae; his contraria in diversum: *Fortuna*, nec enim tam idem credibile est in divite, ac paupere; propinquis, amicis, clientibus abundante, et his omnibus destituto: *Conditionis* etiam distantia est; nam, clarus an obscurus, magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an cœlebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat: *Animi natura*; etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas, aliaque his similia, afferunt fidem frequenter, aut detrahunt; sicut *Victus*, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quæritur: *Studia* quoque; nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud efficiunt. Intuendum etiam, *quid affectet* quisque; locuples videri an disertus, justus an potens? Spectantur *ante acta dictaque*. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia. His adjiciunt quidam *Com-*

motionem ; hanc accipi volunt temporarium animi motum, sicut *iram*, *pavorem* ; *Consilia* autem et præsentis et præteriti et futuri temporis ; quæ mihi, etiam si personis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumentorum videntur, quam *ex causis* ducimus : sicut *habitus* quidam animi, quo tractatur *amicus*, *an inimicus*. Ponunt in personâ et *nomen* : quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumentum raro cadit, nisi cum aut ex causâ datum est, ut, *Sapiens*, *Magnus*, *Planus* ; aut et ipsum alicujus cogitationis attulit causam, ut Lentulo conjurationis, quod libris Sibyllinis haruspicumque responsis *dominatio dari tribus Corneliiis* dicebatur, seque eum tertium esse credebat post Syllam Cinnamque, quia et ipse Cornelius erat. Nam et illud apud Euripidem frigidum sane, quod nomen *Polynicis*, ut argumentum morum, frater incessit. Jocorum tamen ex eo frequens materia, quâ Cicero in Verrem non semel usus est. Hæc fere circa personas sunt, aut his similia. Nec enim complecti omnia vel hac in parte, vel in cæteris, possumus, contenti rationem plura quæsituris ostendere. Nunc ad res transeo, in quibus maxime sunt personis juncta, quæ agimus, ideoque prima tractanda. In omnibus porro, quæ fiunt, quæritur aut *Quare*, aut *Ubi*, aut *Quando*, aut *Quo modo*, aut *Per quæ*, facta sunt. Ducuntur igitur argumenta *ex causis actorum*, vel *futurorum*, quorum materiam, quam ἑλπεῖ alii, δυναμὶς alii nominaverunt, in duo genera ; sed quaternas utriusque dividunt species. Nam fere versatur *ratio faciendi* circa *bonorum adeptionem*, *incrementum*, *conservationem*, *usum* ; aut *malorum evitationem*, *liberationem*, *imminutionem*, *conversionem* ; namque et hæc in deliberando plurimum valent. Sed has causas habent recta : prava contra ex falsis opinionibus veniunt. Nam est his initium ex iis quæ creduntur bona aut mala ; inde errores existunt, et pessimi affectus ; in quibus sunt *ira*, *odium*, *invidia*, *cupiditas*, *spes*,

ambitus, audacia, metus, cæteraque generis ejusdem. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia; quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut, si quis, dum alii insidiatur, alium dicatur interemisisse. Causæ porro non ad convincendum modo, quod obicitur, sed ad defendendum quoque, excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est, honestâ causâ, contendit; quâ de re latius in tertio libro dictum est. Finitiones ex causis interim pendent, An tyrannicida, qui tyrannum, a quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit; An sacrilegus, qui, ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit. Ducuntur argumenta et ex loco. Spectatur enim, ad fidem probationis, Montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus consiliis an adversus: quam partem videmus vehementissime, pro Milone, tractasse Ciceronem. Et hæc quidem ac similia ad conjecturam frequentius pertinent, sed interim ad jus quoque, Privatus an publicus, sacer an profanus, noster an alienus: ut, in personâ, magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur: Privatam pecuniam sustulisti: verum, quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est. Occidisti adulterum, quod lex permittit; sed, quia in lupanari, cædes est. Injuriam fecisti; sed, quia magistratui, majestatis actio est. Vel contra, Licuit, quia pater eram, quia magistratus. Sed circa facti controversiam argumenta præstant, circa juris lites, materiam quæstionum. Ad qualitatem quoque frequenter pertinet locus: neque enim ubique idem aut licet, aut decorum est; quin etiam, in quâ quidque civitate quærat, interest: moribus enim et legibus distant. Ad commendationem quoque et invidiam valet: nam et Ajax apud Ovidium,

Ante rates, inquit, agimus causam, et mecum confertur Ulysses!

Et Miloni inter cætera objectum est, quod *Clodius in monimentis ab eo majorum suorum esset occisus*. Ad suadendi momenta idem valet, sicut *tempus*, cuius tractatum subjungam. Ejus autem (ut alio loco jam dixi) duplex significatio est. *Generaliter* enim et *specialiter* accipitur. Prius illud est, *nunc, olim, sub Alexandro, cum apud Ilion pugnatum est*; denique *præteritum, instans, futurum*. Hoc sequens habet et *constituta discrimina, æstate, hieme, noctu, interdiu*; et *fortuita, in pestilentia, in bello, in convivio*. Latinorum quidam satis significari putaverunt, si illud *generale tempus*, hoc *speciale* [tempora] vocarent. Quorum utrorumque ratio et in consiliis quidem, et in illo demonstrativo genere, versatur; sed in judiciis frequentissima est. Nam et juris quæstiones facit, et qualitatem distinguit, et ad conjecturam plurimum confert: ut, cum interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt, si dicatur (ut supra posui) *signator, qui ante diem tabularum decessit*: aut *commisisse aliquid, vel cum infans esset, vel cum omnino natus non esset*: præter id, quod omnia facile argumenta, aut ex iis quæ ante rem facta sunt, aut ex *conjunctis rei*, aut *insequentibus*, ducuntur. Ex *antecedentibus, Mortem minatus es, noctu existi, proficiscentem antecessisti*. Causæ quoque factorum præteriti sunt temporis. Secundum tempus subtilius quidam, quam necesse erat, dividerunt, ut esset *juncti, Sonus auditus est*; *adhærentis, Clamor sublatus est*; *insequentis illa, Latuisti, profugisti*; *livores et tumores apparuerunt*. Iisdem temporum gradibus defensor utetur ad detrahendam ei, quod objicitur, fidem. In his omnis factorum dictorumque ratio versatur, sed dupliciter. Nam fiunt quædam, quia aliud futurum est; quædam, quia aliud antea factum est: ut, *cum objicitur reo lenocinii, quod speciosam adulterii damnatam quamdam emerit*; aut *parricidii reo luxurioso, quod dixerit patri, Non amplius me objurgabis*: nam et ille, non quia emit, leno est; sed, quia leno erat, emit: nec

hic, quia sic erat locutus, occidit; sed, quia erat occisurus, sic locutus est. *Casus* autem, qui et ipse præstat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus; sed quâdam proprietate distinguitur: ut, si dicam, *Melior dux Scipio quam Hannibal; vicit Hannibalem. Bonus gubernator; nunquam fecit naufragium. Bonus agricola; magnos sustulit fructus. Et contra, Sumtuosus fuit, patrimonium exhaustit, turpiter vixit, omnibus invisus est.* Intuendæ sunt, præcipueque in conjecturis, et *Facultates*. Credibilius est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus imbecilliores, a vigilantibus dormientes, a præparatis inopinantes. Quorum contraria in diversum valent. Hæc et in deliberando intuemur, et in judiciis ad duas res solemus referre, *An voluerit quis; An potuerit*: nam et voluntatem spes facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura, *Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio*: ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu; ille in equo, hic in rhedâ; ille expeditus, hic pænulâ irretitus. Facultati autem licet *Instrumentum* conjungere: sunt enim in parte facultatis et copiæ. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut *spiculum in corpore inventum*. His adjicitur *Modus*, quem τροπον dicunt, quo quæritur, *Quemadmodum quid sit factum*: id quod tum ad qualitatem scriptumque pertinet, ut, *si negemus adulterum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse*; tum ad conjecturam quoque, ut, *si dicam, bonâ mente factum, ideoque palam; malâ, ideoque ex insidiis, noctu, in solitudine*. In rebus autem omnibus, de quarum vi aut naturâ quæritur, quasque etiam citra complexum personarum, cæterorumque ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, *An sit, Quid sit, Quale sit*. Sed, quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi hæc tria genera non possunt; ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subjicienda sunt.

Ducuntur igitur argumenta *ex finitione*, seu *fine*; nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est: aut enim simpliciter quaeritur, *sitne hoc virtus*; aut, antecedente finitione, *Quid sit virtus*. Ita aut universam vim verbi complectimur, ut, *Rhetorice est bene dicendi scientia*; aut per partes, ut, *Rhetorice est recte inveniendi, et disponendi, et eloquendi, cum firmâ memoriâ et cum dignitate actionis, scientia*. Præterea finimus aut *vi*, sicut superiora, aut *εὐμολογία*, ut *assiduum* ab ære dando, et *locupletem* a locorum, *pecuniosum* a pecorum, *copiâ*. Finitioni subjecta maxime videntur *genus, species, differens, proprium*. Ex his omnibus argumenta ducuntur. *Genus*, ad probandam speciem, minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non, *quia est arbor, platanus est*; at, *quod non est arbor, utique platanus non est*: Nec, *quod non est virtus, utique potest esse justitia*. Itaque a genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut, *Homo est animal*, non est satis: id enim genus est: *mortale*, etiamsi est species, cum aliis tamen communis finitio: *rationale*, nihil supererit ad demonstrandum, quod velis. Contra, species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam, *quod justitia est, utique virtus est*; *quod non est justitia, potest esse virtus, si est fortitudo, constantia, continentia*. Nunquam itaque tolletur a specie genus, nisi omnes species, quæ sunt generi subjectæ, removeantur: hoc modo, *Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est*. His adjiciunt *propria*, et *differentia*. *Propriis* confirmatur finitio; *differentibus* solvitur. *Proprium* autem est, aut quod soli accidit, ut homini *sermo, risus*; aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni *calefacere*. Et sunt ejusdem rei plura *propria*, ut ipsius ignis *lucere, calere*. Itaque quodcumque proprium deerit, solvet finitionem: non utique, quodcumque erit, confirmabit. Sæpissime autem, quid sit proprium cujusque, quaeritur: ut, si per

ετυμολογίαν dicatur, *Tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere*, negemus: non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida vocetur; nec, si imprudens vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit, ut, *Aliud est servum esse, aliud servire*: qualis esse in addictis quæstio solet: *Qui servus est, si manu mittatur, fit libertus; non itidem addictus*; et plura, de quibus alio loco. Illud quoque differens vocant, cum, genere in species diducto, species ipsa discernitur. *Animal*, genus; *Mortale*, species; *Terrenum* vel *Bipes*, differens: nondum enim proprium est; sed jam differt a marino vel quadrupede: quod non tam ad argumentum pertinet, quam ad diligentem finitionis comprehensionem. Cicero *genus et speciem*, quam eandem *formam* vocat, a finitione diducit, et iis, quæ ad aliquid sunt, subjicit: ut, *si is, cui argentum omne legatum est, petat signatum quoque, utatur genere*: at, *si quis, cum legatum sit ei quæ viro materfamiliâs esset, neget debere ei, quæ in manum non convenerit, specie*: quoniam duæ formæ sint matrimoniorum. *Divisione* autem adjuvari finitionem docet, eamque differre a *partitione*: quod hæc sit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas esse, ut, *Quibus constet res publica*; formas certas, ut, *Quot sint species rerum publicarum*, quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius, potestate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia, scribens ad Trebatium, ex jure ea ducere maluit: ego apertiora posui. *Propria* vero ad conjecturæ quoque pertinent partem; ut proprium est boni recte facere; iracundi, verbis excandescere. At, contra, quædam in quibusdam utique non sunt; et ratio, quamvis ex diverso, eadem est. *Divisio* et ad probandum simili viâ valet, et ad refellendum. Probanti interim satis est unum habere, hoc modo, *Ut sit civis quis, aut natus sit oportet, aut factus*: neganti, utrumque tollendum est, *Nec natus, nec*

factus est. Fit hoc et multiplex; idque est argumentorum genus ex remotione, quâ modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinquitur, verum. Totum falsum est hoc modo, Pecuniam credidisse te dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab aliquo accepisti, nec cætera, non credidisti. Reliquum fit verum sic, Hic servus quem tibi vindicas, aut verna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus: deinde remotis prioribus, supererit alienus. Periculosum, et cum curâ intuendum genus; quia, si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius, quod Cicero, pro Cæcinâ, facit, cum interrogat, Si hæc actio non sit, quæ sit. Simul enim removentur omnia. Vel, cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat; quale Ciceronis est, Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat: si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Avito aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo, non ab Avito, vinco, ab Oppianico; si ostendo, ab Oppianico, purgo Avitum. Fit etiam ex duobus, quorum necessaria est alterutrum eligendi adversario potestas; efficiturque, ut, utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero, pro Oppio: Utrum, cum Cottam appelisset, aut cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est? Et, pro Vareno, Optio vobis datur, utrum velitis casu illo itinere Varenum usum esse, an hujus persuasum et inductu. Deinde utraque facit accusatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat, quale est, Philosophandum est, etiam si non est philosophandum. Et illud vulgatum, Quo schema, si intelligitur? quo, si non intelligitur? Et, Mentietur in tormentis, qui dolorem pati potest: mentietur, qui non potest. Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis consertus

est. Habent enim omnia initium, incrementum, summam; ut, jurgium, deinde cædes, et strages. Est ergo hic quoque argumentorum locus invicem probantium. Nam et ex initiis summa colligitur: quale est, *Non possum togam prætextam sperare, cum exordium pullum videam: et contra, Non dominationis causâ Syllam arma sumsisse, argumentum est dictatura deposita.* Similiter et ex incremento in utramque partem ducitur ratio, cum in conjecturâ, tum etiam in tractatu æquitatis, *An ad initium summa referenda sit: id est, An ei cædes imputanda sit, a quo jurgium capit.* Est argumentorum locus ex similibus, *Si continentia virtus, utique et abstinencia: Si fidem debet tutor, et procurator.* Hoc est ex eo genere, quod *παράγωγη* Græci vocant, Cicero inductionem. Ex dissimilibus, *Non, si lætitia bonum, et voluptas: Non, quod mulieri, idem pupillo.* Ex contrariis, *Frugalitas bonum, luxuria enim malum: Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax: Si veniam meretur, qui imprudens nocuit, non meretur præmium, qui imprudens profuit.* Ex pugnantibus, *Qui est sapiens, stultus non est.* Ex sequentibus, sive adjunctis, *Si est bonum justitia, recte judicandum: Si malum perfidia, non est fallendum.* Idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subjiacienda, cum et ipsa naturaliter congruant: *Quod quis non habuit, non perdidit: Quem quis amat, sciens non lædit: Quem quis hæredem suum esse voluit, carum habuit, habet, habebit.* Sed, cum sint indubitata, vim habent pæne signorum immutabilium. Sed hæc consequentia dico, *ακολουθία*; est enim consequens sapientiæ bonitas: illa sequentia, *παράγωγη*, quæ postea facta sunt, aut futura. Nec sum de nominibus anxius: vocet enim, ut voluerit, quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit; appareatque, hoc temporis, illud esse naturæ. Itaque non dubito, hæc quoque consequentia, quamvis ex prioribus dent argumentum ad

ea quæ sequuntur. Quorum quidam duas species esse voluerunt: *Actionis*, ut, pro Oppio, Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere quæ potuit? *Temporis*, in Verrem, Si finem prætoris edicto offerunt Calendæ Januarii, cur non initium quoque edicti nascatur a Calendis Januarii? Quod utrumque exemplum tale est, ut idem in diversum, si retro agas, valeat. Consequens enim est, eos, qui inviti duci non potuerint, invitos non potuisse retineri. Illa quoque, quæ ex rebus mutuam confirmationem præstantibus ducuntur, quæ proprii generis videri quidam volunt, et vocant ἐκ τῶν πρὸς ἀλλήλα, Cicero ex rebus sub eandem rationem venientibus, (fortiter, consequentibus, junxerim): Si portorium Rhodiis locare honestum est, et Hermacreonti conducere: et, Quod discere honestum, et docere. Unde illa, non hac ratione ducta, sed efficiens idem, Domitii Afri sententia est pulchra, Ego accusavi, vos damnastis. Est invicem consequens et, quod ex diversis idem ostendit: ut, Qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum et deficere significet, quia deficit omne, quod nascitur. Simillima est his argumentatio, quæ colligi solent, ex iis quæ faciunt, ea quæ efficiuntur, aut contra: quod genus a causis vocant. Hæc interim necessario fiunt, interim plerumque, sed non necessario. Nam corpus in lumine utique umbram facit; et umbra ubicumque est, ibi esse corpus ostendit. Alia sunt, ut dixi, non necessaria, vel utrumque, vel ex alterâ parte. Sol colorat: non utique, qui est coloratus, a sole est. Iter pulverulentum facit: sed nec omne iter pulverentem movet; nec, quisquis est pulverulentus, ex itinere est. Quæ utique fiunt, talia sunt, Si sapientia bonum virum facit, bonus vir est utique sapiens: itemque, Boni est honeste facere; mali, turpiter: et, qui honeste faciunt, boni; qui turpiter, mali recte judicantur: at hoc plerumque, Exercitatio robustum corpus facit; sed non, quisquis est robustus, exerci-

tatus; nec, quisquis exercitatus, robustus est: Nec,
 quia fortitudo præstat, ne mortem timeamus, quis-
 quis mortem non timuerit, vir fortis erit existi-
 mandus: Nec, si capitis dolorem facit, inutilis
 hominibus sol est. Et hæc ad hortativum maxime
 genus pertinent, Virtus facit laudem; sequenda
 igitur: ut voluptas infamiam; fugienda igitur.
 Recte autem monemur, causas non utique ab ultimo
 esse repetendas: ut Medea, *Utinam ne in nemore
 Pelio*. . . . quasi vero id eam fecerit miseram aut no-
 centem, quod illic ceciderit abiecta ad terram trabes.
 Et Philocteta Paridi, *Si imperasses tibi, ego nunc
 non essem miser*. Quo modo pervenire quolibet,
 retro causas legentibus, licet. His illud adjicere ri-
 diculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod *con-*
jugatum vocant: ut, *Eos, qui rem justam faciant,*
juste facere; quod certe non eget probatione: Quod
compascuum est, compascere licere. Quidam hæc,
 quæ vel ex causis vel ex efficientibus diximus, alieno
 nomine vocant *εξαρσεις*, id est, *exitus*. Nam nec hic
 aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat. *Ap-*
posita vel *comparativa* dicuntur, quæ majora ex
 minoribus, minora ex majoribus, paria ex paribus,
 probant. Confirmatur conjectura ex majore, *Si quis*
sacrilegium facit, faciet et furtum: ex minore,
Qui facile ac palam mentitur, pejerabit: ex pari,
Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, et, ob di-
cendum falsum testimonium, accipiet. Juris con-
 firmatio est ejusmodi, ex majore, *Si adulterum occi-*
dere licet, et loris cadere: ex minore, *Si furem*
nocturnum occidere licet, quid latronem? ex pari,
Quæ pœna adversus interfectorem patris justa est,
eadem adversus matris: quorum omnium tractatus
 versatur in syllogismis. Illa magis finitionibus aut
 qualitatibus prosunt, *Si robur corporibus bonum non*
est, minus sanitas: *Si furtum scelus, magis sa-*
cricilegium: *Si abstinentia virtus, et continentia*: *Si*
mundus providentiâ regitur, administranda est res-

publica: Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agendum in navalium curâ, et armorum? Ac mihi quidem sufficeret hoc genus; sed in species secatur. Nam et ex pluribus ad unum, et ex uno ad plura (unde est, Quod semel, et sæpius), et ex parte ad totum, et ex genere ad speciem, et ex eo quod continet, ad id quod continetur, et ex difficilioribus ad faciliora, et ex longe positis ad propiora, et ad omnia, quæ contra hæc sunt, eadêm ratione argumenta ducuntur. Sunt enim et hæc majora et minora, aut certe vim similem obtinent: quæ si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, jucundiora, gratiora, magis necessaria, honestiora, utiliora. Sed mittamus plura, ne in eam ipsam, quam vito, loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad hæc infinitus est numerus; sed paucissima attingam. Ex majore, pro Cæcinâ, Quod exercitus armatos movet, id ad vocationem togatorum non videbitur movisse? Ex faciliore, in Clodium et Curionem, Ac vide, an facile fieri tu potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore, Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligariî audeam confiteri. Et ibi, An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cæcinâ, Itane vero scire esse armatos sat est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere non est satis? Ergo, ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta a personis, causis, locis, tempore, (cujus tres partes diximus, præcedens, conjunctum, insequens) facultatibus (quibus instrumentum subjecimus), modo, (id est, ut quidque sit factum), finitione, genere, specie, differentibus, propriis, remotione, divisione, initio, incrementis, summâ, similibus, dissimilibus, pugnantibus, consequentibus, efficientibus, effectis, eventis, jugatis, comparatione, quæ in plures diducitur species. Illud adjiciendum videtur, duci argumenta, non a con-

fessis tantum, sed etiam a fictione (quod Græci καὶ ὑποθεσις vocant), et quidem ex omnibus iisdem locis, quibus superiora, quia totidem species esse possunt fictæ, quot veræ. Nam *fingere* hoc loco est proponere aliquid, quod, si verum sit, aut solvat quæstionem, aut adjuvet: deinde id, de quo quæritur, facere illi simile. Id quo facilius accipiant juvenes nondum scholam egressi, primo familiaribus magis quam usitatis exemplis ostendam. Lex est, *Qui parentes non aluerit, vinciatur*. Non alit quis, et vincula nihilominus recusat. Utitur fictione, *si miles, si infans sit, si reipublice causâ absit*. Et illa contra optionem fortium, *si tyrannidem petat, si templorum eversionem*. Plurimumque ea res virium habet contra scriptum. Utitur his Cicero, pro Cæcinâ, *Unde tu, aut familia, aut procurator tuus. Si me villicus tuus solus dejecisset, non familia dejecisset, ut opinor, sed aliquis de familiâ*. Si vero ne habeas quidem servum, *præter eum qui me dejecerit*; et alia in eodem libro plurima. Verum eadem fictio valet et ad qualitates. *Si Catilina, cum suo concilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murenam*. Et ad amplificationem, *Si hoc tibi inter canam in illis immanibus poculis tuis accidisset*. Sic et, *Si respublica vocem haberet*. Has fere sedes accepimus probationum in universum, quas neque generatim tradere sat est, cum ex quâlibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur; neque per singulas species exsequi patitur natura rerum; quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut et nimium dicerent, nec tamen totum. Unde plurimi, cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem etiam, quem ex ingenio suo potuerant habere, conatum, velut adstricti certis legum vinculis, perdidērunt; et, magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam, ut per se non sufficit scire, omnes probationes aut a personis, aut a rebus peti,

quia utrumque in plura dividitur; ita *ex antecedentibus et junctis et sequentibus* trahenda esse argumenta qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut, quod in quâque causâ dicendum sit ex his, sciat; præsertim, cum plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum aliâ lite nullâ communes; æque sint et potentissimæ, et minime obviæ, quia communia ex præceptis accepimus, propria invenienda sunt. Hoc genus argumentorum sane dicamus *ex circumstantiâ*, (quia *περιστάσις* dicere aliter non possumus), vel ex iis quæ cujusque causæ propria sunt; ut in illo adultero sacerdote, qui lege, quâ unius servandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, proprium est controversiæ dicere, *Non unum nocentem servabis, quia, te adultero dimisso, adulteram occidere non licebit*. Hoc enim argumentum lex facit, quæ prohibet adulteram sine adultero occidi. Et illa, in quâ lata lex est, *ut argentarii dimidium, ex eo quod debebant, solverent; creditum suum totum exigerent*. Argentarius ab argentario solidum petit. Proprium ex materiâ est argumentum creditoris, idcirco adjectum esse in lege, *ut argentarius totum exigeret*: adversus alios enim non opus fuisse lege; cum omnes, præterquam ab argentariis, totum exigendi jus haberent. Cum multa autem novantur in omni genere materiæ, tum præcipue in iis quæstionibus quæ scripto constant, quia vocum est in singulis ambiguitas frequens, adhuc in conjunctis magis. Et hæc ipsa plurimum legum aliorumve scriptorum, vel congruentium, vel repugnantium, complexu varientur necesse est; cum res rei, aut jus juris, quasi signum est. *Non debui tibi pecuniam; nunquam me appellasti; usuram non accepisti; ultro a me mutuatus es*. Lex est, *Qui patri proditionis reo non affuerit, exhaeres sit*. Negat, *nisi si pater absolutus sit*. Quid signi? Lex altera, *Proditionis damnatus cum advocato exsulet*. Cicero, pro Cluentio, Publium Popillium et Tibe-

rium Guttam dicit, *non iudicii corrupti, sed ambitus, esse damnatos. Quid signi? quod accusatores eorum, qui erant ipsi ambitus damnati, e lege sint post hanc victoriam restituti.* Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quam, quomodo sit, quod proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis, si non major, certe prior. Nam, ut tela supervacua sunt nescienti quid petat; sic argumenta, nisi prævideris, cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod comprehendere arte non possit. Ideoque, cum plures eadem didicerint, generibus quidem argumentorum similibus utentur; alius tamen alio plura, quibus utatur, inveniet. Sit, exempli gratiâ, proposita controversia, quæ minime communes cum aliis quæstiones habet: *Cum Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro: postea restituti a Cassandro Thebani reposcunt Thessalos.* Apud Amphictyonas agitur. *Centum talenta et credidisse eos constat, et non recepisse.* Lis omnis ex eo, quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde sit, quod datum est, ac si pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc prius videro, nihil cum egisse donando, non potuisse donare, non donasse? Et prima quidem actio facilis ac favorabilis repetentium jure, quod vi sit ablatum: sed hinc aspera et vehemens quæstio exoritur de jure belli; dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium, contineri. Inveniendum contra est, quo distet hæc causa a cæteris, quæ in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res hæret, sed circa propositionem. Dicamus in primis, *In eo, quod in iudicium deduci potest, nihil valere jus belli; nec armis crepta, nisi armis, posse retineri: itaque, ubi illa valeant, non*

esse judicem: ubi judex sit, illa nihil valere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum, Ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta non nisi eâdem vi possidentur. Proprium est et illud causæ, quod Amphictyones judicant: (ut alia apud centumviros, alia apud privatum judicem, in iisdem quæstionibus ratio.) Tum secundo gradu, non potuisse donari a victore jus, quia id demum sit ejus, quod ipse teneat: jus, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quam, cum inveneris, argumentis adjuvare, ut alia sit conditio hæredis, alia victoris, quia ad illum jus, ad hunc res, transcat. Proprium deinde materiæ, jus publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia, quod populus crediderit, omnibus debeatur: et, quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur (quæ vis est argumenti), sed ipsum per se valet. Tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis esse jus: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorârit eos, an deceiverit. Illud jam rursus materiæ proprium, et velut novæ controversiæ, quod restitutione recepisse jus, etiam si quod amiserint, Thebani videntur. Hic et, quid Cassander velit, quæritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas æqui tractatio est. Hæc non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem; alioqui nec tradidissem; sed ne, si qui cognoverint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus atque consummatos putent; et, nisi in cæteris, quæ mox præcipienda sunt, elaboraverint, mutam quamdam scientiam consecutos intelligant. Nec enim Artibus editis factum est, ut argumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia, ante quam præciperentur: mox ea scriptores observata et collecta ediderunt. Cujus

rei probatio est, quod exemplis eorum veteribus utuntur, et ab oratoribus illa repetunt; ipsi nullum novum, et quod dictum non sit, inveniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda iis quoque gratia est, per quos labor nobis detractus est. Nam, quæ priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis et non sunt requirenda, et nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quam palæstram didicisse, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura, juvetur, sicut, contra, ne illa quidem satis sine arte profuerint. Illud quoque studiosi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in causis ea, quæ demonstravimus, cuncta posse reperiri; neque, cum proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula et velut ostiatim pulsanda, ut sciant, an, ad probandum id quod intendimus, forte respondeant; nisi cum discunt, et adhuc usu carent. Infinitam enim faciet ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit, ut, tentantes unum quodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio, an etiam impedimento futura sint, nisi et animi quædam ingenita natura, et studio exercitata velocitas, recta nos, ad ea quæ conveniunt causæ, ferant. Nam, ut cantus vocis plurimum juvat sociata nervorum concordia; si tamen tardior manus, nisi inspectis dimensionibusque singulis, quibus quæque vox fidibus jungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo quod simplex canendi natura tulerit; ita huiusmodi præceptis debet quidem aptata esse, et citharæ modo intenta, ratio doctrinæ: sed hoc exercitatione multâ consequendum, ut, quemadmodum illorum artificum, etiam si alio spectent, manus tamen ipsâ consuetudine ad graves, acutos, mediosque horum sonos fertur; sic oratoris cogitationem nihil moretur hæc varietas argumentorum et copia, sed quasi offerat se, et occurrat: et, ut literæ syllabæque scribentium cogitationem non exigunt, sic rationes sponte quædam sequantur.

CAPUT XI.

Tertium genus, ex iis quæ extrinsecus adducuntur in causam, Græci vocant παραδειγμα, quo nomine et generaliter usi sunt in omni similium appositione, et specialiter in iis quæ rerum gestarum auctoritate nituntur. Nostri fere similitudinem vocare maluerunt, quod ab illis παραβολη dicitur; hoc alterum, exemplum; quamquam et hoc simile est, et illud exemplum. Nos, quo facilius propositum explicemus, utrumque παραδειγμα esse credamus, et ipsi appellemus exemplum. Nec vereor, ne videar repugnare Ciceroni, qui collationem separat ab exemplo. Nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, inductionem et ratiocinationem, ut plerique Græcorum in παραδειγμα et επιχειρηματα: dixeruntque παραδειγμα, ρητορικην επαγωγην. Nam illa, quâ plurimum Socrates est usus, hanc habuit viam; cum plura interrogâset, quæ fateri adversario necesse esset, novissime id, de quo quærebatur, inferebat, cui simile concessisset. Id est *inductio*. Hoc in oratione fieri non potest: sed, quod illic interrogatur, hic fere sumitur. Sit igitur illa interrogatio talis, *Quod est pomum generosissimum? nonne, quod optimum? concedetur. Quid equus? qui generosissimus? nonne, qui optimus? et plura in eundem modum. Deinde, cujus rei gratiâ rogatum est, Quid homo? nonne is generosissimus, qui optimus? fatendum erit. Hoc in testium interrogatione valet plurimum, in oratione perpetuâ dissimile est: etenim sibi ipse respondet orator. Quod pomum generosissimum? puto, quod optimum; et quis equus? qui velocissimus: ita hominum, non qui claritate nascendi, sed qui virtute, maxime excellet. Omnia igitur ex hoc genere sumta, necesse est aut similia esse, aut dissimilia, aut contraria. Similitudo assumitur interim et ad orationis ornatum: sed illa, cum*

res exigit : nunc ea, quæ ad probationem pertinent, exsequar. Potentissimum autem est inter ea quæ sunt hujus generis, quod proprie vocamus *Exemplum*, id est, rei gestæ, aut ut gestæ, utilis, ad persuadendum id quod intenderis, commemoratio. Intuendum igitur, totum simile sit, an ex parte; ut aut omnia ex eo sumamus, aut quæ utilia erunt. Simile est, *Jure occisus est Saturninus, sicut Gracchi*. Dissimile, *Brutus occidit liberos prodicionem molientes; Manlius virtutem filii morte multavit*. Contrarium, *Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit; Verres eadem sociis abstulit*. Et probandorum et culpandorum ex his confirmatio eosdem gradus habet. Etiam in iis quæ futura dicemus, utilis similium admonitio est; ut, si quis, dicens, *Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, ut, eorum adjutus armis, tyrannidem occupet*, hoc referat exemplum, eadem ratione *Pisistratum ad dominationem pervenisse*. Sed, ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum; sic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora, ducuntur. Si, propter matrimonia violata, *urbes eversæ sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines, cum ab urbe discessissent, publice revocati sunt: quanto magis principes civitatis viri, et bene de republicâ meriti, cum invidiæ cesserint, ab exilio reducendî?* Ad exhortationem vero præcipue valent imparia. Admirabilior in feminâ, quam in viro, virtus. Quare, si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius et Torquatus, quantum illa mulier, cujus manu Pyrrhus est interfectus: et, ad moriendum, non tam Cato et Scipio, quam Lucretia; quod ipsum est ex minoribus ad majora. Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile est hoc, pro Murenâ, *Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo at-*

que optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratiâ Galbam: Majus minoris, pro Milone, Negant, intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In quâ tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in câ, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui, nondum liberâ civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum suâ manu sororem esse interfectam fateretur. Minus majoris, Occidi, non Spurium Melium, qui, annonâ levandâ jacturâque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi, &c. deinde, sed cum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberâsset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus.... et totus in Clodium locus. Dissimile plures causas habet: fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisque, per quæ fere omnia Cicero præjudicia, quæ de Cluentio videbantur facta, subvertit: contrario vero exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui cum, quem pejerâsse conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quis contra diceret, nullo accusante, traducere equum passus est: quæ, quia erant longiora, non suis verbis exposui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum est,

*At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo.*

Quædam autem, ex iis quæ gesta sunt, tota narra-
bimus: ut Cicero, pro Milone, *Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu Caii Marii, propinquus ejus imperatoris interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter, maluit: atque hunc ille summus vir, scelere solutum, periculo liberavit. Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem, Neque enim posset aut Ahala*

ille *Servilius*, aut *P. Nasica*, aut *L. Opimius*, aut,
 me consule, *senatus*, non nefarius haberi, si scele-
 ratos interfici nefas esset. Hæc ita dicentur, prout
 nota erunt, vel utilitas causæ aut decor postulabit.
 Eadem ratio est eorum quæ ex poëticis fabulis du-
 cuntur, nisi quod iis minus affirmationis adhibetur:
 cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor
 ac magister eloquentiæ ostendit. Nam hujus quoque
 generis eadem in oratione reperietur exemplum: Ita-
 que hoc, *judices*, non sine causâ etiam fictis fabulis
 doctissimi homines memoriæ prodiderunt, cum, qui,
 patris ulciscendi causâ, matrem necavisset, variatis
 hominum sententiis, non solum divinâ, sed etiam
 sapientissimæ Deæ, sententiâ liberatum. Illæ quoque
 fabulæ, quæ, etiam si originem non ab Æsopo acce-
 perunt, (nam videtur earum primus auctor Hesiodus)
 nomine tamen Æsopi maxime celebrantur, ducere
 animos solent, præcipue rusticorum, et imperitorum;
 qui et simplicius, quæ ficta sunt, audiunt, et, capti
 voluptate, facile iis, quibus delectantur, consentiunt.
 Siquidem et Menenius Agrippa plebem cum patri-
 bus in gratiam traditur reduxisse notâ illâ de mem-
 bris humanis adversus ventrem discordantibus fa-
 bulâ Et Horatius ne in poëmâ quidem humilem
 generis hujus usum putavit, in illis versibus,

Olim quod vulpes ægroto cauta leoni, &c.

Αἶνον Græci vocant, et αἰσωποποιητος, ut dixi, λόγους
 μυθικούς, nostrorum quidam, non sane recepto in
 usum nomine, *apologationem*. Cui confine est
 παροιμίας genus illud, quod est velut fabella brevior,
 et per allegoriam accipitur, *Non nostrum*, inquit,
onus: bos clitellas. Proximas exemplo vires habet
similitudo, præcipueque illa, quæ ducitur citra ullam
 translationum mixturam ex rebus pæne paribus. Ut,
 qui accipere in Campo consueverunt, iis candidatis,
 quorum nummos suppressos esse putant, inimicis-
 simi solent esse: sic ejusmodi judices infesti tum

reco venerant. Nam παραβολή, quam Cicero collationem vocat, longius res, quæ comparentur, repetere solet. Nec hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero, pro Murenâ, facit, *Quod si è portu solventibus ii, qui jam in portum ex alto inveluntur, prædicere summo studio solent et tempestatum rationem, et prædonum, et locorum; quod natura fert, ut iis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur; quo me tandem animo esse oportet, prope jam ex magnâ jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reipublicæ tempestates esse subeundas?* sed et a mutis atque etiam inanimis interim hujusmodi ducitur. Et, quoniam similitum alia facies in tali ratione, admonendum est, rarius esse in oratione illud genus, quod εἰκονα Græci vocant, (quo exprimitur rerum aut personarum imago; ut Cassius: *Quis istam faciem [planipedis] senis torquens?*) quam id, quo probabilius fit, quod intendimus: ut, si animum dicas excolendum, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes atque dumos, culta fructus, creat: aut, si ad curam reipublicæ horteris, ostendas apes etiam formicasque, non modo muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum illud est Ciceronis, *Ut corpora nostra sine mente, ita civitas sine lege, suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest.* Sed, ut hac corporis humani pro Cluentio, ita, pro Cornelio, equorum; pro Archiâ, saxorum quoque usus est similitudine. Illa (ut dixi) propiora, *ut remiges sine gubernatore, sic milites sine imperatore, nihil valere.* Solent tamen fallere similitudinum species: ideoque adhibendum est his iudicium. Neque enim, *ut navis utilior nova, quam vetus, sic amicitia: vel, ut laudanda, quæ pecuniam suam pluribus largitur, ita, quæ formam.* Verba sunt in his similia, *vetustatis, et largitionis: vis quidem longe diversa pecuniæ, et pudiciæ.* Itaque

in hoc genere maxime quæritur, an simile sit, quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulo ante feci mentionem, cavendum, ne incaute respondeas: ut, apud Æschinem Socraticum, male respondit Aspasiæ Xenophontis uxor, quod Cicero his verbis transfert, *Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quid? si vestem et cæterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu habes, tuum an illius malis? Illius vero, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, virumne tuum an illius malis?* Hic mulier erubuit merito: male enim responderat, se malle alienum aurum, quam suum: nam est id improbum. At, si respondisset, malle se aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudice respondere, malle se virum suum talem esse, qualis melior esset. Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes secuisse, et esse aliquid minus simile, ut *simia homini*, et ut marmora deformata primâ manu: aliquid plus, ut illud, *Non ovum tam simile ovo*: et dissimilibus inesse simile, ut est *formicæ et elephanto* genus, quia sunt animalia: et similibus dissimile, ut,

..... canibus catulos, et matribus hædos;

differunt enim ætate: contrariorum quoque aliter accipi opposita, ut *noctem luci*; aliter noxia, ut *frigidam febri*; aliter repugnantia, ut *verum falso*; aliter disparata, ut *dura non duris*: sed, quid hæc ad præsens propositum magnopere pertineant, non reperio. Illud est annotandum, magis argumenta duci ex jure simili: ut Cicero, in Topicis, *Ei, cui domus ususfructus relictus sit, non restitutum hæredem, si corruerit, quia non restituat servum, si is decesserit*: ex contrario, *Nihil obstat, quominus justum matrimonium sit mente cœuntium,*

etiam si tabulae signatae non fuerint. Nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonii non fuisse constabit: ex dissimili, quale est Ciceronis, pro Cæcinâ, *Ut, si quis me exire domo coëgisset armis, haberem actionem; si quis intrare prohibuisset, non haberem.* Dissimilia sic deprehenduntur, *Non, si, qui argentum omne legavit, videri potest signatam quoque pecuniam reliquisse, ideo etiam, quod est in nominibus, dari voluisse creditur.* Αναλογίαν quidam a simili separaverunt; nos eam subjectam huic generi putamus. Nam, ut unum ad decem, sic decem ad centum, simile certe est: et, ut hostis, sic malus civis. Quamquam hæc ulterius quoque procedere solent. Si turpis dominæ consuetudo cum servo, turpis domini cum ancillâ: Si mutis animalibus finis voluptas, idem homini. Cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio. *Non idem est dominum cum ancillâ coïsse, quod dominam cum servo: Nec, si mutis finis voluptas, rationalibus quoque: immo ex contrario, Quia mutis, ideo non rationalibus.* Adhibetur extrinsecus in causam et auctoritas. Hæc secuti Græcos, a quibus κρίσις dicuntur, judicia aut judicationes vocant, non, de quibus ex causâ dicta sententia est; (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt): sed, si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis, referri potest. Nec hæc quidem vulgo dicta, et recepta persuasionem populari, sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quodammodo potentiora etiam, quod non causis accommodata, sed, liberis odio et gratiâ mentibus, ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissima aut verissima videbantur. An vero me, de incommodis vitæ disserentem, non adjuvabit earum persuasio nationum, quæ fletibus natos, lætitiâ defunctos, prosequuntur? Aut, si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit, quod prudentissima civitas Atheniensium, non eam pro affectu, sed pro numine, ac-

cepit? Jam illa septem præcepta sapientium nonne quasdam vitæ leges existimamus? Si causam veneficii dicat adultera, non Marci Catonis iudicio damnata videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit? Jam sententiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum; qui, quamquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, *Megareos ab Atheniensibus, cum de Salamine contenderent, victos Homeri versu*, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans, *Ajacem naves suas Atheniensibus junxisse*. Ea quoque, quæ vulgo recepta sunt, hoc ipso, quod incertum auctorem habent, velut omnium fiunt: quale est, *Ubi amici, ibi opes*: et, *Conscientia mille testes*: et, apud Ciceronem, *Pares autem (ut est in vetere proverbio) cum paribus facillime congregantur*. Neque enim durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur. Ponitur a quibusdam, et quidem in parte primâ, Deorum auctoritas, quæ est ex responsis, ut, *Socratem esse sapientissimum*. Id rarum est: tamen utitur eo Cicero in libro de Haruspicum Responsis, et in concione contra Catilinam, cum signum Jovis columnæ impositum populo ostendit: et, pro Ligario, cum causam Caii Cæsaris meliorem, quia hoc Dii judicaverint, confitetur. Quæ cum propria causæ sunt, divina testimonia vocantur; cum aliunde arcesuntur, argumenta. Nonnunquam contingit iudicis quoque, aut adversarii, aut ejus qui ex diverso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum, quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt, qui exempla et has auctoritates probationum inartificialium esse arbitrarentur, quod ea non inveniret orator, sed acciperet. Plurimum autem refert. Nam *testis*, et *quæstio*, et his similia, et de ipsâ re, quæ in iudicio est, pronuntiant: extra petita, nisi ad aliquam præ-

sentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se valent.

CAPUT XII.

Hæc fere de probatione, vel ab aliis tradita, vel usu percepta, in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam: quin immo hortor ad quærendum, et inveniri posse fateor: quæ tamen adjecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breviter, quemadmodum sit utendum his, subjungam. Traditum fere est, *Argumentum oportere esse confessum: dubiis enim probari dubia quæ possunt?* Quædam tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. *Occidisti virum; eras enim adultera.* Prius de adulterio convincendum est, ut, cum id cæperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. *Spiculum tuum in corpore occisi inventum est: negat suum:* ut probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quam quæ ex dubiis facta sunt certa. *Cædes a te commissa est: cruentam enim vestem habuisti,* non est tam grave argumentum, si fatetur, quam si vincitur. Nam, si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis; si negat, hinc causæ cardinem ponit, in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset, id posse defendi, si confiteretur. Firmissimis argumentorum singulis instandum, infirmiora congreganda sunt; quia illa, per se fortia, non oportet circumstantibus obscurare, ut, qualia sunt, appareant; hæc, imbecilla naturâ, mutuo auxilio sustententur. Itaque, si non possunt valere, quia magna non sunt; valebunt, quia multa sunt, quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant. Ut, si quis hæreditatis gratiâ hominem occidissem dicatur, *Hæreditatem sperabas, et magnam hæreditatem;*

et pauper eras, et tum maxime a creditoribus appellaberis; et offenderas eum, cujus hæres eras, et mutaturum tabulas sciebas. Singula levia sunt, et communia: universa vero nocent, etiam si non ut fulmine, tamen ut grandine. Quædam argumenta ponere satis non est; adjuvanda sunt: ut, si cupiditas causa sceleris fuit; quæ sit vis ejus: ira; quantum efficiat in animis hominum talis affectio. Ita et firmiora erunt ipsa, et plus habebunt decoris, si non nudos et velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitentur odii, utrum hoc ex invidiâ sit, an ex injuriâ, an ex ambitu; vetus, an novum; adversus inferiorem, parem, an superiorem; alienum, an propinquum. Suos habent omnia ista tractatus; et ad utilitatem partis ejus, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quæ invenerimus, argumentis onerandus est judex; quia et tædium asferunt, et fidem detrahunt. Neque enim potest judex credere satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus. In rebus vero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adjiciunt, quas *παθητικαί* vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit vir optimus; quod ut optimum est, ita longe quidem, sed sequitur tamen, videri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, Quintus Varius Sucronensis ait Æmilium Scaurum rempublicam populi Romani prodidisse; Æmilius Scaurus negat: cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui, cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, An is, acceptâ pecuniâ, rempublicam proditurus esset, isque id negasset; Quod igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci? Intuendum autem et, qui sit, apud quem dicimus; et id, quod illi maxime probabile videatur, requirendum: quâ de re locuti sumus et in proœmii et suasoriæ præceptis. Altera ex affirmatione pro-

batio est, *Ego hoc feci: Tu mihi hoc dixisti: et, O facinus indignum!* et similia: quæ non debent quidem deesse orationi, et, si desunt, multum nocent; non tamen habenda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eâdem causâ fieri ex utrâque parte similiter possit. Illæ firmiores ex suâ cujusque personâ probationes, quæ credibilem rationem subjectam habent: ut *vulneratus, aut filio orbatus, non fuerit alium accusaturus, quam nocentem; quando, si negotium innocenti facit, liberet cum noxâ, qui admiserit.* Hinc et patres adversus liberos, et adversus suos quisque necessarios, auctoritatem petunt. Quæsitum etiam, potentissima argumenta primone ponenda sint loco, ut occupent animos, an summo, ut inde dimittant; an partita primo summoque; ut, Homericâ dispositione, in medio sint infirma; an a minimis crescant. Quæ, prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, *ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio.* Ego, hæc breviter demonstrâsse contentus, ita posui, ut locos ipsos et genera, quam possem aperitissime, ostenderem. Quidam exsecuti sunt verbosius, quibus placuit, propositâ locorum communium materiâ, quo quæque res modo dici posset, ostendere: sed mihi supervacuum videbatur. Nam et fere apparet, quid *in invidiam*, quid *in avaritiam*, quid *in testem inimicum*, quid *in potentes amicos*, dicendum sit: et de omnibus his omnia dicere infinitum est, tam (hercule) quam si controversiarum, quæ sunt, quæque futuræ sunt, quæstiones, argumenta, sententias, tradere velim. Ipsas autem argumentorum velut sedes non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus ad pugnam forensem velut præpilatis exerceri solebamus, olim jam ab illâ verâ imagine orandi recesserunt, atque, ad solam compositæ voluptatem, nervis carent; non alio (medius fidius) vitio dicentium, quam quo mancipiorum negotiatores formæ puero-

rum, virilitate excisâ, lenocinantur. Nam, ut illi ro-
 bur ac lacertos, barbamque ante omnia, et alia, quæ
 natura propria maribus dedit, parum existimant de-
 cora, quæque fortia, si liceret, forent, ut dura mol-
 liunt; ita nos habitum ipsum orationis virilem, et
 illam vim stricte robusteque dicendi, tenerâ quâdam
 elocutionis cute operimus; et, dum levia sint ac
 nitida, quantum valeant, nihil interesse arbitramur.
 Sed mihi, naturam intuenti, *nemo non vir spadone
 formosior crit*: nec tam aversa unquam videbitur
 ab opere suo providentia, ut debilitas inter optima
 inventa sit; nec id ferro speciosum fieri putabo,
 quod, si nasceretur, monstrum erat. Libidinem ju-
 vet ipsum effeminati sexûs mendacium; nunquam
 tamen hoc continget malis moribus regnum, ut, si
 qua pretiosa fecit, fecerit et bona. Quapropter elo-
 quentiam, licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidi-
 nosam resupinâ voluptate auditoria probent, nullam
 esse existimabo, quæ ne minimum quidem in se in-
 dicium masculini et incorrupti, ne dicam gravis et
 sancti viri, ostendet. An vero statuarum artifices,
 pictoresque clarissimi, cum corpora quam speciosis-
 sima fingendo pingendove efficere cuperent, nun-
 quam in hunc inciderunt errorem, ut *Bagoam* aut
Megabyzum aliquem in exemplum operis sumerent
 sibi, sed *Doryphoron* illum aptum vel militiæ vel
 palæstræ, aliorumque juvenum bellicosorum et athle-
 tarum corpora, quæ esse decora vere existimârunt;
 nos, qui oratorem studemus effingere, non arma, sed
 tympana, eloquentiæ demus? Igitur et ille, quem
 instituimus, adolescens, quam maxime potest, com-
 ponat se ad imitationem veritatis: initurusque fre-
 quenter forensium certaminum pugnam, jam in
 scholâ victoriam spectet; et ferire vitalia ac tueri
 sciat; et præceptor id maxime exigat, et inventum
 præcipue probet. Nam, ut ad pejora juvenes laude
 ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud

mali est, quod necessaria plerumque silentio trans-eunt; nec, in dicendo, videtur inter bona utilitas. Sed hæc et in alio nobis tractata sunt opere, et in hoc sæpe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum re-vertamur.

CAPUT XIII.

Refutatio dupliciter accipi potest. Nam et pars defensoris tota est posita in refutatione; et, quæ dicta sunt ex diverso, debent utrimque dissolvi: et hæc est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusque similis conditio est. Neque vero ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quam in confirmatione; nec locorum aut sententiarum, aut verborum et figurarum, alia est conditio. Affectus plerumque hæc pars mitiores habet. Non sine causâ tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero sæpe testatur) *defendere*, quam *accusare*. Primum, quod est res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie: cum accusatori satis sit plerumque, verum esse id, quod objecerit: patronus *neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiciat, derideat*: quare indirecta fere, atque, ut sic dixerim, clamosa est actio: hinc mille flexus et artes desiderantur. Tum accusator præmeditata pleraque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem: patronus ex re ipsâ refellit. Accusator criminum invidiâ, etsi falsa sit, materiam dicendi trahit, *de parricidio, sacrilegio, majestate*: quæ patrono tantum neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt: bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nam (ut, quod sentio, semel finiam) tanto est accusare, quam defendere, quanto facere, quam sanare vulnera, facilius. Plurimum

autem refert, et *quid* protulerit adversarius, et *quo modo*. Primum igitur intuendam est, id, cui responsuri sumus, proprium sit ejus judicii, an ad causam extra arcessitum. Nam, si est proprium; aut negandum, aut defendendum, aut transferendum. Extra hæc in judiciis fere nihil est. *Deprecatio* quidem, quæ est sine ullâ specie defensionis, rara admodum, et apud eos solos judices, qui nullâ certâ pronuntiandi formâ tenentur: quamquam illæ quoque apud C. Cæsarem et Triumviros, pro diversarum partium hominibus actiones, etiamsi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia: nisi hoc non fortissime defendentis est, dicere, *Quid aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* Quod si quando apud Principem, aliumve, cui, utrum velit, liceat, dicemus, dicendum erit, dignum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementiâ tamen servandum esse vel talem. Primum omnium, non erit res nobis cum adversario, sed cum iudice; deinde formâ deliberativæ magis materiæ, quam judicialis, utemur. Suadebimus enim, ut laudem humanitatis potius quam voluptatem ultionis concupiscat. Apud iudices quidem, secundum legem dicturos sententiam, de confessis præcipere ridiculum est. Ergo, quæ neque negari neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacumque sint; aut causâ cedendum. Negandi duplicem ostendimus formam, *aut non esse factum; aut non hoc esse, quod factum sit*. Quæ neque defendi neque transferri possunt, utique neganda; nec solum, si finitio potest esse pro nobis, sed etiam, si nuda inficiatio superest. *Testes* erunt? multa in eos dicere licet: *Chirographum?* de similitudine literarum disserendum. Utique nihil erit pejus, quam confessio. Ultima est *actionis controversia*, cum defendendi negandive non est locus, *translatio*. Atqui quædam sunt, quæ neque negari neque defendi neque trans-

ferri possunt. *Adulterii rea est, quæ, cum anno vidua fuisset, enixa est: lis non erit. Quare illud stultissime præcipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, si quidem est id, de quo iudex pronuntiaturus est. At, si extra causam sit adductum, et tamen conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, et minus esse, quam adversarius dicit: tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus, pro rei salute, brevem negligentiae reprehensionem non pertimescere. Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint; aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat: tum enim toto corpore obnitendum, et (ut sic dixerim) directâ fronte pugnandum est. Interim, si resolvere ex parte diversâ dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus; si modo, hæc ut valentiora videantur, effici poterit. Quæ vero turbâ valebunt, diducenda erunt; ut, quod paulo ante dixi, *Hæres eras, et pauper; et magnâ pecuniâ appellaberis a creditoribus; et offenderas, et mutaturum tabulas testamenti sciebas. Urgent universa. At, si singula quæque dissolveris, jam illa flamma, quæ magnâ congerie convaluerat, diductis, quibus alebatur, concidet; ut, si vel maxima flumina in rivos diducantur, quâlibet transitum præbent. Itaque propositio quoque secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc complectamur universa. Nam interim quod pluribus collegit adversarius, satis est semel proponere: ut, si multas causas faciendi, quod arguit, reo dicet accusator fuisse; nos, non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non, quisquis causam faciendi sceleris habuit, et fecerit. Sæpius tamen accu-**

saori congerere argumenta, reo dissolvere, expedit.
 Id autem, quod erit ab adversario dictum, quomodo
 refutari debeat, intuendum est. Nam, si erit palam
 falsum, negare satis est: ut, pro Cluentio, Cicero,
eum, quem dixerat accusator epoto poculo con-
cidisse, negat eodem die mortuum. Palam etiam
 contraria, et supervacua, et stulta reprehendere, nul-
 lius est artis: ideoque nec rationes eorum, nec ex-
 empla, tradere necesse est. Id quoque, (*obscurum*
 vocant) quod secreto, et sine teste aut argumento,
 dicitur factum, satis naturâ suâ infirmum est; suf-
 ficit enim, quod adversarius non probat: item, si ad
 causam non pertinet. Est tamen interim oratoris
 efficere, ut quid aut contrarium esse, aut a causâ
 diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut
 nostræ potius causæ videatur esse conjunctum. *Ob-*
jicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit:
 asperum crimen: sed contrarium ostendit Cicero,
 quia iidem accusatores objecerint Oppio, quod is vo-
 luerit exercitum largiendo corrumpere. *Testes in*
Cornelium accusator lecti a tribuno codicis polli-
cetur: facit hoc Cicero supervacuum, quia idem
 fateatur ipse. *Petit accusationem in Verrem Quint-*
us Cæcilius, quod fuerat quaestor ejus: ipsum,
 Cicero, ut pro se videretur, effecit. Cætera, quæ pro-
 ponuntur, communes locos habent. Aut enim *con-*
jecturâ excutiuntur, an vera sint; aut *fnitione*, an
 propria; aut *qualitate*, an inhonesta, iniqua, impro-
 ba, inhumana, crudelia, et cætera, quæ ei generi ac-
 cidunt. Eaque non modo in propositionibus aut ra-
 tionibus, sed in toto genere actionis, intuenda. An
 sit *crudelis*, ut Labieni in Rabirium lege perduel-
 lionis; *Inhumana*, ut Tuberonis Ligarium exsulem
 accusantis, atque id agentis, ne ei Cæsar ignoscat;
Superba, ut in Oppium ex epistolâ Cottæ reum fac-
 tum. Proinde *præcipites, insidiosæ, impotentes*, de-
 prehenduntur. Ex quibus tamen fortissime invaseris,
 quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero,

pro Tullio, *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi, sine summo omnium periculo, potest, ut eum jure potuerit occidere, a quo, metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?* aut ipsis iudicibus, ut, pro Oppio, monet pluribus, *ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant.* Nonnunquam tamen quædam bene contemnuntur, vel tamquam levia, vel tamquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusque procedit, ut, quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidendo calcemus. Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque, quod assumitur, dissimile. Id in jure facileprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis; tantoque magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. Illas vero similitudines, quæ ducuntur ex mutis animalibus, aut inanimis, facile est eludere. *Exempla rerum varie tractanda sunt, si nocebunt: quæ si vetera erunt, fabulosa dicere licebit; sive dubia, maxime quidem dissimilia.* Neque enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut, si Nasica, post occisum Gracchum, defendatur exemplo Ahalæ, a quo Melius est interfectus; *Melium regni affectatorem fuisse; a Graccho leges modo latas esse populares; Aham magistrum equitum fuisse; Nasicam privatum esse, dicatur.* Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam de iudicatis observandum. Quod autem posui, referre, quo quidque modo accusator dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elocutus, ipsa ejus verba ponantur; si acri et vehementi fuerit usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus; ut Cicero pro Cornelio, *Codicem attigit: et protinus cum quâdam defensione: ut, si, pro luxurioso dicendum sit, Objecta est paulo liberalior vita. Sic et pro sordido parcom, pro maledico liberum, dicere licebit.* Utique nunquam

committendum est, ut adversariorum dicta cum suâ confirmatione referamus, aut etiam loci alicujus executione adjuvemus, nisi cum eludenda: *Apud exercitum mihi fueris, inquit; tot annis forum non attigeris; absueris tam diu; et, cum tam longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitârunt, dignitate contendas?* Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur, ut Cicero, pro Scauro, contra Bostarem, facit, velut orationem diversæ partis imitatus: aut pluribus propositionibus junctis, ut pro Vareno, *Cum iter per agros et loca sola faceret cum Populeno, in familiam Anchariam incidisse dixerunt; deinde Populenum occisum esse; illico Varenum vinctum asservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.* Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, et ipsâ expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet: et plerumque id est tutius. Quædam contradictiones naturâ sunt singulæ: id exemplis non eget. *Communia* bene apprehenduntur, non tantum quia utriusque sunt partis, sed, quia plus prosunt respondententi. Neque enim pigebit, quod sæpe monui, referre. Commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. *At enim non veri simile est tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc veri simile est tantum scelus Oppium esse conatum?* Artificis autem est, invenire in actione adversarii, quæ inter semet ipsa pugnent, aut pugnare videantur: quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt; ut in causâ Cælianâ: *Clodia aurum se Cælio commodasse dicit; quod signum magnæ familiaritatis est; venenum sibi paratum; quod summi odii argumentum est.* Tubero Ligarium accusat, quod is in Africâ fuerit; et queritur, quod ab eo ipse in Africam non sit admissus. Aliquando vero præbet ejus rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit

precipue cupidis sententiarum, ut, ducti occasione dicendi, non respiciant, quid dixerint, dum locum presentem, non totam causam, intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quam censoria nota? Quid tam contra eundem, quam filium ab Egnatio corrupti iudicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exhaereditum? At hæc Cicero pugnare invicem ostendit. *Sed tu, Acci, consideres, censeo, diligenter, utrum censorium iudicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii, leve est, quod censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. Sin autem censorium, hunc ipsum Egnatium, quem pater censoriâ subscriptione exhaeredavit, censores in senatu, cum patrem eiecerent, retinuerunt.* Illa magis vitiose dicuntur, quam acute reprehenduntur, argumentum dubium pro necessario, controversum pro confesso, commune pro proprio, vulgare, supervacuum, constitutum contra fidem. Nam et illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est; de facto disputent, cum de auctore quæratur; impossibilia aggrediantur; pro effectis relinquant vix dum inchoata; de homine dicere, quam de causâ, malint; hominum vitia rebus assignent, ut, *si quis decemviratum accuset, non Appium*; manifestis repugnent; dicant, quod aliter accipi possit; summam quæstionis non intueantur; non ad proposita respondeant: quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est; ut, *cum peculatus reus Verres fortiter et industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur.* Eadem adversus contradictiones nobis oppositas præcepta sunt: hoc tamen amplius, quod circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tamquam rem molestam et odiosam prætereunt: et, iis plerumque, quæ composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt: et scilicet multo magis

in scholis, in quibus non solum contradictiones omit-
 tuntur, verum etiam materiæ ipsæ sic plerumque
 finguntur, ut nihil dici pro parte alterâ possit. Alii,
 diligentia lapsi, verbis etiam vel sententiolis omnibus
 respondendum putant; quod est et infinitum et su-
 pervacuum: non enim causa reprehenditur, sed ac-
 tor: quem ego semper videri malim sic disertum,
 ut, si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus
 esse, non causæ; si forte quod lædat, causæ, non
 ingenii culpa. Itaque illæ reprehensiones, aut ob-
 scuritatis qualis in *Rullum* est; aut infantia in di-
 cendo, qualis in *Pisonem*; aut inscitia rerum ver-
 borumque, et insulsitatis etiam, qualis in *Antonium*
 est, accommodantur justis odiis; suntque utiles ad
 conciliandum iis, quos invisos facere volueris, odium.
 Alia respondendi patronis ratio: et aliquando tamen
 eorum non *oratio* modo, sed *vita* etiam, *vultus* deni-
 que, *incessus*, *habitus*, recte incusari solet; ut, ad-
 versus Quintium, Cicero, non hæc solum, sed *ipsam*
etiam prætextam demissam ad talos, insectatus est.
 Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium
 Quintius. Nonnunquam elevandæ invidiæ gratiâ,
 quæ asperius dicta sunt, eluduntur; ut a Cicerone
 Triarius. Nam, cum Scauri columnas per urbem
 plaustris vectas esse dixit, *Ego porro, inquit, qui*
Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi. Et
 magis hoc in accusatores concessum est, quibus con-
 viciari aliquando patrocini fides cogit. Illa vero ad-
 versus omnes et recepta, et non inhumana conquestio,
 si callide quid tacuisse, breviâsse, obscurâsse, dis-
 tulisse, dicuntur. Defensionis quoque permutatio re-
 prehenditur sæpe; ut Attius adversus Cluentium,
 Æschines adversus Ctesiphontem, facit; cum ille
 Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege
 dicturum Demosthenem, queritur. Declamatores
 vero in primis sunt admonendi, ne contradictiones
 eas ponant, quibus facillime responderi possit; neu

sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem, quod maxime uberes loci, popularesque sententiæ nascuntur, materiam dicendi nobis, quo volumus, ducentibus, ut non sit inutilis ille versus,

Non male respondit; male enim prior ille rogárat.

Fallet hæc nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi nobis, respondebimus. Aiunt, Accium, interrogatum, cur causas non ageret, cum apud eum in tragœdiis tanta vis esset, optime respondendi, hanc reddidisse rationem, *quod illic ea dicerentur, quæ ipse vellet, in foro dicturi adversarii essent, quæ minime vellet.* Ridiculum est ergo, in exercitationibus quæ foro præparantur, prius cogitare, quid responderi, quam, quid ex diverso dici, possit. Et bonus præceptor non minus laudare discipulum debet, si quid pro diversâ, quam, si quid pro suâ parte acriter excogitavit. Rursus aliquid in scholis permittendum semper, in foro raro. Nam loco a petitore primo contradictione uti quî possumus, ubi vera res agitur, cum adversarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc vitium vel consuetudine declamatoriâ, vel etiam cupiditate dicendi: dantque de se respondentibus venustissimos lusus, cum modo, *se vero nihil dixisse, neque tam stulte dicturos*; modo, *bene admonitos ab adversario, et agere gratias, quod adjuti sint, jocantur*; frequentissime vero, (id quod firmissimum est) *nunquam iis responsurum adversarium fuisse, quæ proposita non essent, nisi illa sciret vera esse, et ad fatendum conscientiam esset impulsus*; ut, pro Cluentio, Cicero, *Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere. Itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur? et est nescio quis, de iis quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarium deferat? Quisnam hoc tibi renun-*

tiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem
 narravi? Nemo (ut opinor) in culpâ est: nimirum
 tibi istud lex ipsa renuntiavit. At quidam, contra-
 dictione non contenti, totos etiam locos explicant,
*Scire se hoc dicturos adversarios, et ita persecutu-
 ros.* Quod factum venuste nostris temporibus elusit
 Vibius Crispus, vir ingenii jucundi et elegantis, *Ego
 vero, inquit, ista non dico: quid enim attinet illa
 bis dici?* Nonnunquam tamen aliquid simile con-
 tradictioni poni potest, si quid, ab adversario testa-
 tionibus comprehensum, in advocationibus jactatum
 sit; respondebimus enim rei ab illis dictæ, non a
 nobis excogitatæ: aut, si id genus erit causæ, ut
 proponere possimus certa, extra quæ dici nihil pos-
 sit: ut, cum res furtiva in domo deprehensa sit, di-
 cat necesse est reus, aut *se ignorante illatam*, aut
depositam apud se, aut *donatam sibi*: quibus omni-
 bus, etiam si proposita non sint, responderi potest.
 At, in scholis, recte et contradictionibus occurremus,
 ut in utrumque locum, id est, primum et secundum,
 simul exerceamur. Quod nisi fecerimus, nunquam
 utemur contradictione: non enim erit, cui respon-
 deamus. Est et illud vitium, nimium solliciti, et
 circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim fa-
 cit judici causam; et frequenter, quæ statim dicta
 omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis præ-
 parationibus fidem perdunt, quia patronus et aliis
 crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se
 ferat; semperque ita dicat, tamquam de causâ opti-
 me sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præ-
 cipuum est. Nam illa summa cura securitatis est
 similis, tantaque in oratione auctoritas, ut probatio-
 nis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus.
 Porro, qui scierit, quid pars adversa, quid nostra ha-
 beat valentissimum, facile judicabit, quibus maxime
 rebus vel occurrendum sit, vel instandum. Ordo
 quidem in parte nullâ minus affert laboris. Nam, si

agimus, nostra confirmanda sunt primum: tum, quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondeamus, prius incipiendum est a refutatione. Nascuntur autem, ex his quæ contradictioni opposuimus, aliæ contradictiones, euntque interim longius; ut gladiatorum manus, quæ secundæ vocantur, fiunt et tertiæ, si prima ad evocandum adversarii ictum prolata erat; et quartæ, si geminata captatio est, ut bis cavere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio et ultra ducit. Sed illam etiam, quam supra ostendi, simplicem ex affectibus atque ex affirmatione solâ probationem recipit refutatio; qualis est illa Scauri, de quâ supra dixi: quin nescio, an etiam frequentior, ubi quid negatur. Videndum præcipue utrique parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis judicetur. In his probandi refutandique ratio est, sed adjuvanda viribus dicentis, et adornanda. Quamlibet enim sint, ad docendum quod volumus, accommodata, tamen erunt infirma, nisi majore quodam oratoris spiritu impleantur. Quare et illi communes loci *de testibus, de tabulis, de argumentis*, aliisque similibus, magnam vim animis judicum afferunt; et hi proprii, quibus factum quodque laudamus, aut contra, *justum vel injustum* docemus, *majus* aut *minus, asperius* aut *mitius*. Ex his autem alii ad comparisonem singulorum argumentorum faciunt, alii ad plurium, alii ad totius causæ inclinationem. Ex quibus sunt, qui præparent animum judicis; sunt, qui confirment. Sed præparatio quoque aut confirmatio aliquando totius causæ est, aliquando partium, et perinde, ut cuique conveniunt, subjicienda. Ideoque miror, inter duos diversarum sectarum velut duces, non mediocri contentione quæsitum, *Singulisne quæstionibus subjiciendi essent loci*, ut Theodoro placet; *an prius docendus iudex, quam movendus*, ut præcipit Apollodorus; tamquam perierit hæc ratio media, et

nihil cum ipsius causæ utilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt, qui ipsi non dicunt in foro; ut acies a securis otiosisque compositæ, ipsâ pugnae necessitate turbentur. Namque omnes fere, qui legem dicendi, quasi quædam mysteria, tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos præceptis alligaverunt: de quibus brevissime prælocutus, quid ipse sentiam, id est, quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

CAPUT XIV.

Igitur *enthymema* et *argumentum* ipsum (id est, rem, quæ probationi alterius adhibetur) appellant, et argumenti elocutionem. Eam vero dixi duplicem: *ex consequentibus*, quod habet propositionem, conjunctamque ei protinus probationem: quale, pro Ligario, *Causa tum dubia, quod erat aliquid in utrâque parte, quod probari posset: nunc melior ea certe judicanda est, quam etiam Dii adjuverunt*: habet enim propositionem probationemque, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. *Ex pugnantibus* vero, quod etiam solum *enthymema* quidam vocant, fortior multo probatio est. Tale est Ciceronis, pro Milone, *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis*. Quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem, et pro eodem reo, factum, *Quem igitur cum omnium gratiâ noluit, hunc voluit cum aliquorum querelâ? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune, non est ausus; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis, non dubitavit occidere? Optimum autem videtur enthymematis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio subjungitur: quale est Demosthenis, Non enim, si quid unquam*

contra leges factum est, idque tu es imitatus, idcirco te convenit pœnâ liberari; quin e contrario damnari multo magis. Nam, ut, si quis eorum damnatus esset, tu hæc non scripsisses; ita, damnatus tu si fueris, non scribet alius. Epicherematos et quatuor et quinque et sex etiam factæ sunt partes a quibusdam: Cicero maxime quinque defendit, ut sit propositio, deinde ratio ejus, tum assumptio, et ejus probatio, quinta complexio; quia vero interim et propositio non egeat rationis, et assumptio probationis, nonnunquam etiam complexione opus non sit, et quadripartitam, et tripartitam, et bipartitam quoque fieri posse ratiocinationem. Mihi et plurimis nihilominus auctoribus tres summum videntur. Nam ita se habet natura, ut sit, de quo quærat, et per quod probetur: tertium adjici potest, velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Nam confirmatio primæ, ac secundæ partis exornatio, eisdem cedere possunt, quibus subjiciuntur. Sumamus autem ex Cicerone quinque partium exemplum. Melius gubernantur ea, quæ consilio reguntur, quam quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis, approbari putant oportere. Hoc ego totum cum suâ ratione unum puto: alioqui, si ratio pars est, (est autem varia ratio) plures partes esse dicantur. Assumptionem deinde ponit, Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur. Hujus assumptionis quarto in loco jam porro inducunt probationem; de quo idem, quod supra, dico. Quinto inducunt loco complexionem, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, Consilio igitur mundus administratur; aut, unum in locum cum conduxerit breviter propositionem et assumptionem, adjungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum, Quod si

melius geruntur, quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur; consilio igitur mundus administratur. Cui parti consentio. In tribus autem, quas fecimus, partibus, non est forma semper eadem, sed una, in quâ idem concluditur, quod intenditur. Anima immortalis est. Nam, quidquid ex se ipso movetur, immortale est: anima autem ex se ipsâ movetur; immortalis igitur est anima. Hoc fit, non solum in singulis argumentis, sed in totis causis, quæ sunt simplices, et in quæstionibus. Nam et hæ primam habent propositionem, Sacrilegium commisisti; hominem occidisti: Non, quisquis hominem occidit, cædis reus tenetur; deinde rationem. Sed hæc est in causis et quæstionibus longior, quam in singulis argumentis: et plerumque summâ complexione, vel per enumerationem, vel per brevem conclusionem, testantur, quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est; de hac enim quæritur. Altera est complexio, non par intentioni, sed vim habens parem; Mors nihil ad nos: nam, quod est dissolutum, sensu caret; quod autem sensu caret, nihil ad nos. In alio genere non eadem propositio est, quæ connexio. Omnia animalia meliora sunt, quam inanima; nihil autem melius est mundo; mundus igitur animal. [Hic potest videri de re contentio.] Potuit enim sic constitui ratiocinatio: Animal est mundus: omnia enim animalia meliora sunt, quam inanima. Cæterum hæc propositio aut confessa est, ut proxima; aut probanda, ut, Qui beatam vitam vivere vult, philosophetur, oportet: non enim conceditur: cætera sequi, nisi confirmatâ primâ parte, non possunt. Est et assumptio interim confessa, ut, Omnes autem volunt beatam vitam vivere; interim probanda, ut illa, Quod est dissolutum, sensu caret: cum, soluta corpore anima an sit immortalis, vel ad tempus certum maneat, sit in dubio. Quam assumptionem alii

rationem vocant, alii *epicherema*. *Epicherema* autem nullo differt a syllogismis, nisi quod illi et plures habent species, et vera colligunt veris; *epicherematis* frequentior circa credibilia est usus. Nam, si contingeret semper controversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus oratoris. Nam, quid ingenio est opus, ut dicas, *Bona ad me pertinent; solus enim sum filius defuncti; vel solus hæres; cum, jure, bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur: ad me igitur pertinent.* Sed, cum ipsa ratio in quæstionem venit, efficiendum est certum id, quo probaturi sumus, quod incertum est: ut, si ipsa forte intentione dicatur, *Aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus: itemque, Aut hæres non es; aut justum testamentum non est; aut capere non potes; aut habes cohæredes;* efficiendum est justum, propter quod bona adjudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum intervenit oratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio: *Silent leges inter arma; nec se exspectari jubent, cum ei, qui exspectare velit, ante injusta pœna luenda sit, quam justa repetenda.* Ideoque id *enthymema*, quod est ex consequentibus, rationi simile dixerunt. Sed et singula quoque interim recte ponuntur; ut ipsum illud, *Silent leges inter arma.* Et a ratione fas est incipere, deinde concludere: ut ibidem, *Quod si Duodecim Tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt; quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet?* Variat autem hîc adhuc, et rursus rationem tertio loco ponit, cum videat, aliquando *gladium nobis, ad occidendum hominem, ab ipsis porrigi legibus.* Prioris autem partis duxit ordinem: *Insidiatori autem et latroni quæ potest inferri injusta nex?* Hæc intentio: *Quid comitatus nostri, quid gladii, volunt?* Hæc ratio: *Quos habere certe non liceret,*

*si uti illis nullo pacto liceret. Hæc ex intentione et ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est, per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumptio, aut conclusio, nonnunquam omnia: [sed hæc omnia tria sunt.] Intentio expugnatur: *Jure occidi eum, qui insidiatus sit.* Nam prima statim pro Milone quæstio est, *an sit ei fas lucem intueri, qui a se hominem necatum esse fateatur.* Expugnatur assumptio omnibus iis quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnunquam est vera, cum ejus propositio vera non sit: interim veræ propositionis falsa ratio est. *Virtus bonum est, verum est.* Si quis rationem subjiciat, *quod ea locupletes faciat,* veræ intentionis falsa sit ratio. Connexio aut vera negatur, cum aliud colligit, quam id quod ex prioribus conficitur; aut nihil ad quæstionem dicitur pertinere. Non est vera, sic: *Insidiator jure occiditur: nam, qui curavit, ut vim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli. Recte igitur Clodius, ut hostis, occisus est.* Non utique. Nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus: sed fit vera connexio, *Recte igitur insidiator, ut hostis, occiditur.* Nihil ad nos. Nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed, ut potest esse vera intentio et ratio, et tamen falsa connexio; ita, si illa falsa sunt, nunquam est vera connexio. *Enthymema* ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem et propositionem habet, et per omnes partes efficit, quod proposuit; enthymema tantum intenta intelligi contentum sit. Syllogismus talis, *Solum bonum virtus: nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest: virtute nemo male uti potest: bonum est ergo virtus.* Enthymema ex consequentibus, *Bonum est virtus, quâ nemo male uti potest.* Et contra, *Non est bonum pecunia: non enim bonum, quo quisquam male uti potest: pecuniâ potest quis male uti: non igitur bonum est**

*pecunia. Enthymema ex pugnantis, An bonum est pecunia, quâ quisque potest male uti? Si pecunia, quæ est in argento signato, argentum est; qui argentum omne legavit, et pecuniam, quæ est in argento signato, legavit: argentum autem omne legavit: igitur et pecuniam, quæ est in argento, legavit: habebit formam syllogismi. Oratori satis est dicere, Cum argentum legaverit omne, pecuniam quoque legavit, quæ est in argento. Peregissem mihi videor sacra tradentium artes; sed consilio locus superest. Namque ego, ut, in oratione, syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggressionum et enthymematum stipatione, minime velim. Dialogis enim et dialecticis disputationibus erit similior, quam nostri operis actionibus; quæ quidem inter se plurimum differunt. Namque [illi,] homines docti, et inter doctos verum quærentes, minutius et scrupulosius scrutantur omnia, et ad liquidum confessumque perducunt; ut qui sibi et inveniendi et judicandi vindicent partes, quarum alteram *τοπικῆς*, alteram *κρίτικῆς* vocant. Nobis ad aliorum judicia componenda est oratio; et sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certe ignaros literarum, loquendum est; quos nisi et delectatione allicimus, et viribus trahimus, et nonnunquam turbamus affectibus; ipsa, quæ justa ac vera sunt, tenere non possumus. Locuples et speciosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si, conclusionibus certis et crebris, et in unam prope formam cadentibus, concisa, et contemptum ex humilitate, et odium ex quâdam servitute, et ex copiâ satietatem, et ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur, non semitis, sed campis: non uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes totis vallibus, fluat, ac sibi viam, si quando non accepit, faciat. Nam quid miserius legem illam, velut præformatas infantibus literas, persequentibus, et, ut Græci dicere*

solent, *quem mater amictum dedit, sollicitè custodientibus?* Propositio ac conclusio ex consequentibus et repugnantibus non inspiret? non augeat? non mille figuris variet ac verset? ut ea nasci, et ipsâ provenire naturâ, non manu facta, et arte suscepta, magistrum fateri ubique videantur. Quis unquam sic dicit orator? Nonne apud ipsum Demosthenem paucissima hujusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa Græci magis (nam hoc solum nobis pejus faciunt) in catenas ligant, et inexplicabili serie connectunt, et indubitata colligunt, et probant confessa; et se antiquis per hoc similes vocant. Deinde, interrogati, nunquam respondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco. Nunc illud adjiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro et dilucido et distincto, cæterum minime lato ornatoque, putant esse dicenda. Namque ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor: in rebus vero minoribus, etiam sermone ac verbis quam maxime propriis, et ex usu. At, si major erit materia, nullum ornatum his, qui modo non obscurer, subtrahendum puto. Nam et sæpe plurimum lucis affert illa translatio, cum etiam ipsi juris consulti, quorum summus circa verborum proprietatem labor est, *litus* esse audeant dicere, quâ fluctus *eludit*. Quoque quid naturâ magis asperum, hoc pluribus condiendum est voluptatibus, et nimis suspecta argumentatio, dissimulatione: et multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Nisi forte existimamus Ciceronem male in hac ipsâ argumentatione dixisse, *silere leges inter arma, et gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus*. His tamen habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

M. FABII QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIÆ
LIBER SEXTUS.

—◆—
PROŒMIUM.

Hæc, Marcelle Victori, ex tuâ voluntate maxime ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime pæne et necessitate quâdam officii delegati mihi, sedulo laborabam, respiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar; ut, si me (quod æquum et optabile fuit) fata interceptissent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna, id agentem diebus ac noctibus, festinantemque metu meæ mortalitatis, ita subito prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minus quam ad me pertineret. Illum enim, de quo summa conceperam, et in quo spem unicam senectutis meæ reponebam, repetito vulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei, Diis reprobantibus, credam?

Nam ita forte accidit, ut eum quoque librum, quem *de causis corruptæ eloquentiæ* emisi, jam scribere aggressus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infaustum opus, et quidquid hoc est in me infelicium literarum, super immaturum funus, consumpturis viscera mea flammis injicere, neque hanc impiam vivacitatem novis insuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quam ut incusem Deos, superstes omnium meorum? nullam terras despicere providentiam tester? si non meo casu (cui tamen nihil objici, nisi quod vivam, potest), at illorum certe, quos utique immeritos mors acerba damnavit; ereptâ mihi prius eorundem matre, quæ, nondum expleto ætatis undevicesimo anno, duos enixa filios, quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me jam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam, cum, omni virtute, quæ in feminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem; tum ætate tam puellari, præsertim meæ comparatâ, potest et ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus oblectabar: et, quod nefas erat, sæva, (sed optabat ipsa) me salvo, maximos cruciatus præcipiti viâ effugit. Mihi filius minor, quintum egressus annum, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis; nec augere lacrymarum causas volo: utinamque esset ratio minuendi. Sed dissimulare qui possum, quid illi gratiæ in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, et (quod scio vix posse credi) jam tum altæ mentis ostenderit? qualis amorem quicumque alienus infans mereretur. Illud vero insidiantis, quo me validius cruciaret, Fortunæ fuit, ut ille, mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviæ educanti, me omnibus qui sollicitare solent illas ætates, anteferebat. Quapropter illi dolori, quem ex

matre optimâ, atque laudem omnem supergressâ, paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est, quod flendum meo nomine, quam quod illius gaudendum est. Unâ post hæc Quintiliani mei spe ac voluptate nitebar: et poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed, jam decimum ætatis ingressus annum, certos atque deformatos fructus ostenderat. Juro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos Manes, numina doloris mei, has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognovi, plurima expertus, studiique jam tum non coacti, (sciunt præceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus posset hinc esse tanti fulminis metus, quod observatum fere est, celerius occidere festinam maturitatem; et esse nescio-quam, quæ spes tantas decerpit, invidiam; ne videlicet ultra, quam homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia, vocis jucunditas claritasque, oris suavitas, et in utrâcumque linguâ, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes adhuc: illa majora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, quâ medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit! ut me in supremis consolatus est! quam, etiam deficiens, jamque non noster, ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit! Tuosne ego (o meæ spes inanes!) labentes oculos, tuum fugientem spiritum, vidi? Tuum corpus frigidum, exsangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationibus. Tene, consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo prætori generum destinatum, te omnium spe Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantum ad pœnas, amisi? Et, si non cupido lucis, certe pa-

tientia, vindicet te reliquâ meâ ætate. Nam frustra mala omnia ad crimen Fortunæ relegamus. Nemo, nisi suâ culpâ, diu dolet. Sed vivimus; et aliqua vivendi ratio quærenda est; credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solatium literas putaverunt. Si quando tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non injuste petierim moræ veniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potius non abrupta esse mirandum est? Tum, si qua minus fuerint effecta iis, quæ, levius adhuc afflictis, cæperamus, [imperitiæ aut] fortunæ remittantur: quæ, si quid, mediocrium alioqui, nostro ingenio virium fuit, ut non exstinxerit, debilitavit tamen. Sed, vel propter hoc, nos contumacius erigamus, quod illam, ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversus me reliquit; et infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem, vel propter hoc, certum est, quod in nullo jam proprium usum perseveramus; sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis, (si modo quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis paravimus, aliis relinquemus.

CAPUT I.

Peroratio sequebatur, quam *cumulum* quidam, *conclusionem* alii vocant. Ejus duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus. *Rerum repetitio* et congregatio (quæ Græce dicitur *ανακεφαλαιωσις*, a quibusdam Latinorum *enumeratio*) et memoriam judicis reficit, et totam simul causam ponit ante oculos, et, etiam si per singula minus moverat, turbâ valet. In hac, quæ repetemus, quam brevissime dicenda sunt; et (quod Græco verbo patet) decurrendum per *capita*. Nam, si morabimur, non

jam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, et aptis excitanda sententiis, et figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius rectâ illâ repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles: optimeque, in Verrem, Cicero, *Si pater ipse judicaret, quæ diceret, cum hæc probarentur?* et deinde subjecit enumerationem: aut, cum idem, in eundem, *per invocationem Deorum, spoliata a prætore templa* dinumerat. Licet et dubitare, num quid nos fugerit; et, quid responsuri sint adversarii his et his; aut, quam spem accusator habeat, omnibus ita defensis. Illa vero jucundissima, si contingat aliquod ex adversario ducere argumentum; ut, si dicas, *Reliquit vero hanc partem causæ;* aut, *Invidiâ premere maluit;* aut, *Ad preces confugit;* et, *Merito, cum sciret hæc et hæc.* Sed non sunt singulæ species prosequendæ, ne sola videantur, quæ forte nunc dixero; cum occasiones et ex causis, et ex dictis adversariorum, et ex quibusdam fortuitis quoque, oriantur. Nec referenda modo nostra, sed postulandum etiam ab adversariis, ut ad quædam respondeant: id autem, si et actionis supererit locus, et ea proposuerimus, quæ refelli non possunt. Nam provocare, quæ inde sint fortia, non arguentis est, sed monentis. Id unum epilogi genus visum est plerisque Atticorum, et philosophis fere omnibus, qui de arte oratoriâ scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per præconem prohibebatur orator. Philosophos minus miror, apud quos vitii est loco, affici: nec boni mores videntur, sic a vero judicem averti; nec convenire bono viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera, et justa, et in commune profutura, non possint. Cæterum, illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit, et pluribus argumentis defensa, utiliter *ανακεφαλαιωσιν* fieri solere;

sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves et simplices fuerint. Hæc pars *perorationis* accusatori patronoque æque communis est. Affectibus quoque eisdem fere utuntur: sed rarius hic, ille sæpius ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere, convenit. Verum et accusator habet interim lacrymas ex miseratione ejus rei, quam ulciscitur: et reus de indignitate calumniæ conspirationis vehementius interim queritur. Dividere igitur hæc officia commodissimum; quæ plerumque sunt, ut dixi, proœmio similia, sed liberiora, plenioraque. Inclinatione enim iudicum ad nos petitur initio parcius, cum admitti satis est, et oratio tota superest: in epilogo vero est, qualem animum iudex in consilium ferat, et jam nihil amplius dicturi sumus, nec restat, quo servemus. Est igitur utrisque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario iudicem, concitare affectus, et componere. Et brevissimum quidem hoc præceptum dari utrique parti potest, ut totas causæ vires orator ante oculos ponat; et, cum viderit, quid *invidiosum*, *favorabile*, *invisum*, *misericabile*, aut sit in rebus, aut videri possit, ea dicat, quibus, si iudex esset ipse, maxime moveretur. Sed certius est ire per singula. Et, quæ conciliant quidem accusatorem, in præceptis exordii jam diximus. Quædam tamen, quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si contra impotentem, invisum, perniciosum, suscepta causa est; si iudicibus ipsis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie, in Vatinius, Calvus, *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes; et hoc vos scire omnes sciunt*. Cicero quidem, in Verrem, etiam *emendari posse infamiam iudiciorum damnato reo*, dicit; quod est unum ex supra dictis. Metus etiam, si est adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiolem, quam in proœmio. Quâ de re quid sentirem, alio jam libro exposui. Concitare quoque invidiam, odium, iram,

liberius in peroratione contingit: quorum *invidiam* gratia, *odium* turpitudine, *iram* offensio iudicis facit, si contumax, arrogans, securus sit; qui non ex facto modo, dictove aliquo, sed vultu, habitu, adspectu, moveri solet. Egregieque, nobis adolescentibus, dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Græce quidem, sed in hunc sensum, *Erubescis Cæsarem timere*. Summa tamen concitandi affectûs accusatori in hoc est, ut id, quod objicit, aut quam atrocissimum, aut etiam, si fieri potest, quam maxime miserabile, esse videatur. Atrocitas crescit ex his, *Quid factum sit, a quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo?* quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimur: de re primum ipsâ dicendum: tum, *si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de republicâ meritus*; etiam, si percussus sit *a vili aliquo contemtoque*; vel, ex contrario, *a potente nimium, vel ab eo, a quo minime oportuit*; et, si die forte sollenni, aut iis temporibus, cum iudicia ejus rei maxime exercerentur, aut in sollicito civitatis statu; item in theatro, in templo, in concione, crescit invidia: et si non errore, nec irâ, vel etiam, si forte irâ, sed iniquâ, quod patri affuisset, quod respondisset, quod honores contra peteret: et, si plus etiam videri potest voluisse, quam fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis modus, *si graviter, si contumeliose*: ut Demosthenes, ex parte percussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu, invidiam Mediæ quærit. Occisus est: *utrum ferro, an igne, an veneno*; uno vulnere, an pluribus; subito, an expectatione tortus, ad hanc partem maxime pertinet. Utitur frequenter accusator et miseratione, cum aut ejus casum, quem ulciscitur, aut liberorum aut parentum solitudinem, conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iudices movet, qui mancant eos casus, qui de vi et injuriâ questi sunt, nisi vindicentur: *fugiendum de civitate*; cedendum bonis; aut omnia, quæcumque

inimicus fecerit, perferenda. Sed sæpius id est accusatoris, avertere judicem a miseratione, quâ reus sit usus, atque ad fortiter judicandum concitare. Cujus loci est etiam occupare, quæ dicturum futurumve adversarium putes. Nam et cautiores ad custodiam suæ religionis judices facit, et gratiam responsuris aufert, cum ea, quæ prædicta sunt ab accusatore, jam, si pro reo [repetentur,] non sint nova; ut Servius Sulpicius, contra Aufidiam, *ne signatorum ab ipsis discrimen objiciatur sibi*, præmonet. Necnon ab Æschine, quali sit usus Demosthenes actione, prædictum est. Docendi interim quoque judices, quid rogantibus respondere debeant: quod est unum repetitionis genus. Periclitantem vero commendat *dignitas*, et *studia fortia*, et *susceptæ bello cicatrices*, et *nobilitas*, et *merita majorum*. Hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat et causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur; præcipue *bonitas*, *humanitas*, *miseriordia*. Juste enim tunc petere ea quisque videtur a judice, quæ alii ipse præstiterit. Referenda pars hæc quoque ad *utilitatem reipublicæ*, ad *judicum gloriam*, ad *exemplum*, ad *memoriam posteritatis*. Plurimum tamen valet *miseratio*, quæ judicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrymis confiteri. Hæc petetur aut ex iis quæ *passus est reus*, aut ex iis quæ *cum maxime patitur*, aut ex iis quæ *damnum manent*; quæ et ipsa duplicantur, cum dicimus, *ex quâ illi fortunâ, et in quam, recidendum sit*. Affert in his momentum et *ætas*, et *sextus*, et *pignora*; *liberi*, dico, et *parentes*, et *propinqui*. Quæ omnia tractari varie solent. Nonnunquam etiam et ipse patronus has partes subit; ut Cicero, pro Milone, *O me miserum! o me infelicem! Revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos; ego te in patriâ per eosdem retinere non potero?* Maximeque, si (ut tunc accidit)

non convenient ei, qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo et ille captavit ex illâ præstantiâ animi favorem; et in locum lacrymarum ejus ipse successit. His præcipue locis utiles sunt *prosopopæiæ*, id est, fictæ alienarum personarum orationes, quales litigatorem decent, vel patronum. Mutæ tamen res movent, aut cum ipsis loquimur, aut cum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoque trahitur affectus. Non enim audire judex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus adspectus lacrymas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quâdam suâ portione ad efficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur; ut scenicis actoribus eadem vox, eadem pronuntiatio, plus, ad movendos affectus, sub personâ valet. Itaque idem Cicero, quamquam preces non dat Miloni, eumque potius animi præstantiâ commendat, accommodavit ei tamen et verba, et convenientes etiam forti viro conquestiones, *O frustra, inquit, suscepti mei labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meæ!* Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causâ dictum est, *Nihil facilius, quam lacrymas, inarescere.* Nam, cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago: in quâ si moramur, lacrymis fatigatur auditor, et requiescit; et, ab illo, quem ceperat, impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus; et affectum, cum ad summum perduxerimus, relinquamus; nec speremus fore, ut aliena quisquam diu ploret. Ideoque, cum in aliis, tum maxime in hac parte, debet crescere oratio: quia, quidquid non adjicit prioribus, etiam detrahere videtur: et facile deficit affectus, qui descendit. Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quâdam,

lacrymas movemus: unde et producere ipsos, qui periclitentur, squalidos atque deformes, et liberos eorum ac parentes, institutum, et ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, et lecta e [vulneribus] ossa, et vestes sanguine perfusas, videmus, et vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari: quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in rem præsentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem prætexta Caii Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum: corpus denique ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa, sanguine madens, ita repræsentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi, videretur. Sed non ideo probaverim, quod factum et lego, et ipse aliquando vidi, depictam tabulam supra [Jovem,] in imaginem rei, cujus atrocitate iudex erat commovendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis, quam orationem, pro se putet locuturam? At sordes, et squalores, et propinquorum quoque similem habitum, scio profuisse, et magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare et obsecratio illa iudicum *per carissima pignora*, utique si et reo sint *liberi, conjux, parentes*, utilis erit. Et *Deorum* etiam *invocatio* velut ex bonâ conscientia profecta videri solet. *Stratum* denique *jacere*, et *genua complecti*; nisi si tamen persona nos, et ante acta vita, et rei conditio, prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quam facta sunt. Verum sic est habenda auctoritatis ratio, ne sit invisâ securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum id, quo Lucium Murenâ Cicero, accusantibus clarissimis viris, eripuisse præcipue videtur. Persuasit enim, nihil esse ad præsentem rerum statum utilius, *quam pridie Calendas Januarias ingredi consulatum*. Quod genus nostris temporibus totum pæne sublatum est, cum omnia, curæ tutelæque unius innixa, periclitari nullo iudicii exitu possint. De accusatoribus et reis

sum locutus, quia in periculis maxime versatur affectus. Sed privatæ quoque causæ utrumque habent perorationis genus, et illud, quod est ex enumeratione probationum, et hoc, quod ex lacrymis, si aut statu periclitari, aut opinione, litigator videtur. Nam, in parvis quidem litibus, has tragædias movere tale est, quale, si personam Herculis et cothurnos aptare infantibus velis. Illud ne indignum quidem admonitione, ingens in epilogis (meo iudicio) verti discrimen, quo modo se dicenti, qui excitatur, accomodet. Nam et *imperitia*, et *rusticitas*, et *rigor*, et *deformitas*, afferunt interim frigus: diligenterque hæc sunt actori providenda. Equidem repugnantes eos patrono, et nihil vultu commotos, et intempestive ridentes, et facto aliquo vel ipso vultu risum etiam moventes, sæpe vidi, præcipue vero, cum aliqua velut scenice fiunt. Transtulit patronus aliquando puellam, quæ soror esse adversarii dicebatur, (nam de hoc lis erat) in adversa subsellia, tamquam in gremio fratris relicturus: at is, a nobis præmonitus, discesserat. Tum ille, alioqui vir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, et infantem suam frigidissime reportavit. Alius imaginem mariti pro reâ proferre magni putavit: at ea sæpius risum fecit. Nam et ii, quorum officii erat, ut traderent eam, ignari, qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam; et prolata novissime, deformitate ipsâ (nam senis cadaveri infusa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit. Nec ignotum, quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem, in jus productum, quid fleret, interrogabat, *ex pædagogo se vellicari* respondit. Sed nihil illâ contra Cepasios Ciceronis fabulâ efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile est: at, qui a stilo non recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad vestra genua supplices manus;*

et, *Hæret in complexu liberorum miser; et, Revocat ecce me: etsi nihil horum is, de quo dicitur, faciat. Et e scholis hæc vitia, in quibus omnia libere fingimus, et impune, quia pro facto est, quidquid volumus. Non admittit hoc idem veritas fori: egregieque Cassius Severus dicenti adolescentulo, Quid me torvo vultu intueris, Severc? Non (mehercule) inquit, faciebam; sed sic scripsisti: ecce! et, quam potuit, truculentissime eum adspexit. Illud præcipue monendum, ne quis, nisi summis ingenii viribus, ad movendas lacrymas aggredi audeat: nam, ut est longe vehementissimus hic, cum invaluit, affectus, ita, si nihil efficit, tepet: quem melius infirmus actor tacitis judicum cogitationibus reliquisset. Nam et vultus, et vox, et ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus, quos non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter æstimet vires suas actor, et, quantum onus subiturus sit, intelligat. Nihil habet ista res medium; sed aut lacrymas meretur, aut risum. Non autem commovere tantum miserationem, sed etiam discutere, epilogi est proprium; cum oratione continuâ, quæ motos lacrymis iudices ad justitiam reducat, tum etiam quibusdam urbane dictis; quale est, *Datæ puero panem, ne ploret. Et corpulento litigatori, cujus adversarius, item puer, circa iudices erat ab advocato latus, Quid faciam? ego te bajulare non possum. Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui, pueris in epilogum productis, talos projecit in medium, quos illi diripere cœperunt; namque hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis: neque illum, qui, cum esset cruentus gladius ejus ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subelliis ut territus fugit, et, capite ex parte velato, cum ad agentem ex turbâ prospexisset, interrogavit, an jam ille cum gladio recessisset? Fecit enim**

risum; sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione hujusmodi scenæ: egregieque Cicero, qui et contra imaginem Saturnini, pro Rabirio, graviter, et contra juvenem, cujus subinde vulnus in judicio resolvebatur, pro Vareno, multa dixit urbane. Sunt et illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus, si forte sit ejus persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut, cum amice aliquid commonemus, et ad concordiam hortamur: quod est genus egregie tractatum a Passieno, cum Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem adversus fratrem ejus Ænobarbum ageret. Nam, cum de necessitudine multa dixisset, de fortunâ quoque, quâ uterque abundabat, adjecit, *Nihil vobis minus deest, quam de quo contenditis.* Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam videntur in procemio atque in epilogo sedem habere (in quibus sane sunt frequentissimi), tamen aliæ quoque partes recipiunt, sed breviores, ut cum ex his plurima sint reservanda. At hîc, si usquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus jam judicum animos: et, confragosis atque asperis evecti, tota pandere possumus vela: et, cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis atque ornatis. Tunc est commovendum theatrum, cum ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragiæ comædiæque clauduntur, *Plaudite.* In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quisque nascetur: nam neque exponi sine hoc res atroces et miserabiles debent: cum de qualitate alicujus rei quæstio est, probationibus uniuscujusque rei recte subjungitur. Ubi vero conjunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis: ut, in Verrem, Cicero fecit. Nam et *Philodamo*, et *navarchis*, et *cruciatis civibus Romanis*, et aliis plurimis, suas lacrymas dedit. Sunt, qui hos *μερικους επιλογους* vocent, quo *partitam perorationem* significant. Mihi non tam partes ejus, quam

species, videntur: siquidem hæc *epilogi* et *perorationis* nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

CAPUT II.

Quamvis autem pars hæc judicialium causarum sit summa, præcipueque constet *affectibus*, et aliqua de his necessario dixerim; non tamen potui, ac ne debui quidem, locum istum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest, cum, ad obtinenda quæ volumus, potentissimum, tum supra dictis multo difficilius, movendi iudicum animos, atque in eum, quem volumus, habitum formandi, et velut transfigurandi. Quâ de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis, quid oporteret fieri, quam quo id modo consequi possemus, ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est. Nam et per totam (ut diximus) causam locus est *affectibus*: et eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil majus afferre vis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoque et angusta ingenii vena (si modo vel doctrinâ vel usu sit adjuta) generare, atque ad frugem aliquam perducere queat: certe sunt, semperque fuerunt, non parum multi, qui satis perite, quæ essent probationibus utilia, reperirent: quos equidem non contemno, sed hactenus utiles credo, ne quid per eos iudici sit ignotum; atque (ut dicam, quod sentio) dignos, a quibus causas disertis docerentur: qui vero iudicem rapere, et in quem vellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum et irascendum esset, [rarius] fuit. Atque hoc est, quod dominatur in iudiciis: hæc eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque nascuntur ex causâ; et pro meliore parte plura sunt semper; ut, qui per hæc vicit, tantum non defuisse sibi advocatum sciat. Ubi vero animis iudicum vis afferenda est, et ab ipsâ

veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. *Probationes* enim efficiunt sane, ut causam nostram meliorem esse iudices putent: *affectus* præstant, ut etiam velint: sed id, quia volunt, credunt quoque. Nam, cum *irasci, favere, odisse, misereri*, cœperint, agi jam rem suam existimant: et, sicut amantes de formâ judicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ veritatis rationem iudex amittit occupatus affectibus: æstu fertur; et velut rapido flumini obsequitur. Ita, argumenta ac testes quid egerint, pronuntiatio ostendit: commotus autem ab oratore iudex, quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An, cum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat orator: hoc opus ejus, hic labor est; sine quo cætera nuda, jejuna, infirma, ingrata sunt: adeo velut spiritus operis hujus atque animus est *in affectibus*. Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species: alteram Græci *πάθος* vocant, quam nos vertentes recte ac proprie *affectum* dicimus; alteram *ἦθος*, cujus nomine (ut ego quidem sentio) caret sermo Romanus; *mores* appellantur: atque inde pars quoque illa philosophiæ *ἠθικὴ*, *moralis* est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam *mores* significari videntur, quam *morum quædam proprietas*. Nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quam nomina interpretari, maluerunt. Affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compositos, esse dixerunt; in altero vehementer commotos, in altero lenes; denique hos imperare, illos persuadere; hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam, prævalere. Adjiciunt quidam peritorum, *πάθος* temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quæ continuum desiderent affectum. Nec

tamen minus artis aut usûs hi leniores habent: virium
 atque impetûs non tantumdem exigunt. In causis ve-
 ro etiam pluribus versantur; immo, secundum quem-
 dam intellectum, in omnibus. Nam, cum, nisi ex illo
 et hoc loco, nihil ab oratore tractetur; quidquid de
honestis, et utilibus, denique faciendis et non facien-
dis dicitur, huc vocari potest. Quidam commendatio-
 nem atque excusationem propria hujus officii puta-
 verunt: nec abnuo esse ista in hac parte; sed non
 concedo ut sola sint. Quin illud adhuc adjicio, *παῖδες*
 atque *ἡδονή* esse interim ex eâdem naturâ, ita ut illud
 majus sit, hoc minus, ut *amor παῖδων, caritas ἡδονῆς*;
 interdum diversa inter se, sicut in epilogis; namque
παῖδες concitat, ἡδονή solet mitigare. Propria tamen
 mihi vis nominis et exprimenda natura est, quâ-
 tenus appellatione ipsâ non satis significari videtur.
ἡδονή, quod intelligimus, quodque a dicentibus de-
 sideramus, id erit, quod ante omnia *bonitate* com-
 mendabitur; non solum mite ac placidum, sed ple-
 rumque blandum et humanum, et audientibus ama-
 bile atque jucundum: in quo exprimendo summa
 virtus ea est, ut fluere omnia ex naturâ rerum homi-
 numque videantur, quo mores dicentis ex oratione
 pelluceant, et quodammodo agnoscantur. Quod est
 sine dubio inter conjunctas maxime personâs, quo-
 ties *perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus,*
procul ab irâ, procul ab odio. Sed tamen alia patris
 adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti
 adversus uxorem, moderatio est: hi enim præ se
 ferunt eorum ipsorum, a quibus læduntur, carita-
 tem; neque alio modo invisos eos faciunt, quam
 quod amare ipsi videntur; alia, cum senex adoles-
 centis, alia, cum convicium honestus inferioris fert:
 hic enim tantum concitari, illic etiam affici, debet.
 Sunt et illa ex eâdem naturâ, sed motûs adhuc mi-
 noris, *veniam petere, adolescentiæ defendere amores.*
 Nonnunquam etiam lenis alieni caloris derisus ex
 hac formâ venit: sed non his ex locis tantum, verum

aliquanto magis propriæ sunt virtutes *simulationis*, *satisfaciendi*, *rogandi*, et *εἰσπαραίας*, quæ diversum ei, quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille major, ad concitandum odium, nasci affectus solet, cum, hoc ipso, quod nos adversariis submittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio. Namque eos graves et intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus: et ignorant cupidi male dicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam, quam convicium, posse: nam invidia adversarios, convicium nos, invisos facit. Ille jam pæne medius affectus est, ex amoribus et ex desideriis amicorum et necessariorum: nam et hoc major est, et illo minor. Non parum significanter etiam illa in scholis *ἡδὴ* dixerimus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros, timidos, secundum conditionem propositorum, effingimus. Nam sic *ἡδὴ* mores sunt, cum hos imitamur, et ex his ducimus orationem. Denique hoc omne bonum et comem virum poscit. Quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex suâ bonitate faciet fidem. Nam qui, dum dicit, malus videtur, utique maledicit: non enim videtur justa dicere; alioquin *ἡδὴ* videretur. Quare ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac mite: nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime [desiderat:] propriè, jucunde, credibiliter dicere, sat est. Ideoque et medius ille orationis modus maxime convenit. Diversum est huic, quod *παθος* dicitur, quodque nos *affectum* propriè vocamus: et, ut proxime utriusque differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem, fere tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, et manifestum omnibus, et a nobis in ratione proœmii atque epilogi dictum est. Et *metum* tamen duplicem intelligi volo, quem patimur, et quem facimus; et *invidiam*;

namque altera invidum, altera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo et plus habet operis oratio. Nam quædam videntur gravia per se, *parricidium, cædes, veneficium*; quædam efficienda sunt. Id autem contingit, aut cum magnis alioqui malis gravius esse id, quod passi sumus, ostenditur; quale est apud Virgilium,

*O felix una ante alias Priamæia virgo,
Hostilem ad tumulum, Trojæ sub manibus altis,
Jussa mori!*

Quam miser enim casus Andromachæ, si, comparata ei, felix Polyxena? aut cum ita exaggeramus injuriam nostram, ut etiam, quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus: *Si pulsasses, defendi non poteras; vulnerasti*. Sed hæc diligentius, cum ad amplificationem venerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut, quæ sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut, quæ toleranda haberi solent, gravia videantur: ut, cum in maledicto plus injuriæ, quam in manu, in infamiâ plus pænæ dicimus, quam in morte. Namque in hoc eloquentiæ vis est, ut judicem non ad id tantum impellat, in quod ipse a rei naturâ duceretur; sed aut, qui non est, aut majorem quam est, faciat affectum. Hæc est illa, quæ *δερνωσις* vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis, addens vim oratio; quâ virtute, præter alios, plurimum Demosthenes valuit. Quod si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum, quæ legi, vel didici, quod modo probabile fuit, omittendo: sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia; quæ quidem, non aliquo tradente, sed experimento meo, ac naturâ ipsâ duce, accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam et luctus, et iræ, et indignationis, aliquando ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque

tantum, non etiam animum, accommodaverimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes, utique in recenti dolore, disertissime quædam exclamare videantur, et ira nonnunquam, in indoctis quoque, eloquentiam faciat, quam quod illis inest vis mentis, et veritas ipsa morum? Quare, in iis quæ verisimilia esse volumus, simus ipsi similes eorum, qui vere patiuntur, affectibus; et a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere iudicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, hoc cum dicam, non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat, idque exigit, simile patietur? siccis agenti oculis lacrymas dabit? fieri non potest. Nec incendit, nisi ignis; nec madescimus, nisi humore; nec res ulla dat alteri colorem, quem ipsa non habet. Primum est igitur, ut apud nos valeant ea, quæ valere apud iudicem volumus: afficiamurque, antequam afficere conemur. At, quomodo fiet, ut afficiamur? neque enim sunt motus in nostrâ potestate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas *φαντασίας* Græci vocant, nos sane *visiones* appellemus: per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentibus habere videamur. Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt *ευφαντασιωτον*, qui sibi res, voces, actus, secundum verum optime finget: quod quidem nobis volentibus facile continget. Nam, ut (inter otia animorum) et spes inanes, et velut somnia quædam vigilantium, ita nos hæc, de quibus loquimur, imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, præliari, populos alloqui, divitiarum, quas non habemus, usum videamur disponere, nec cogitare, sed facere. Hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum querar, non omnia, quæ in præsentem accidissem credibile est, in oculis habebam? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit? vel rogabit? vel fugiet? non ferientem, non concidentem, videbo? non ani-

mo sanguis, et pallor, et gemitus, extremus denique
expirantis hiatus, insidet? Insequetur *ἐναγγεια*, quæ
a Cicerone *illustratio* et *evidentia* nominatur, quæ
non tam dicere videtur, quam ostendere: et affectus,
non aliter quam si rebus ipsis intersimus, sequentur.
An non ex his visionibus illa sunt,

Excussi manibus radii, revolutaque pensa?

et

.....levique patens in pectore vulnus?

et equus ille, in funere Pallantis,

..... positis qui insignibus

It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora?

Quid? non idem poëta penitus ultimi fati cepit ima-
ginem, ut diceret,

.....et dulces moriens reminiscitur Argos?

Ubi vero *miseratione* opus erit, nobis ea, de quibus
querimus, accidisse credamus; atque id animo nostro
persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia, indigna,
tristia, passos queramus: nec agamus rem, quasi
alienam; sed assumamus parumper illum dolorem.
Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi esse-
mus. Vidi ego sæpe histriones atque comædos, cum
ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes
adhuc egredi. Quod si in alienis scriptis sola pronun-
tiatio ita falsis accendit affectibus, quid nos facie-
mus, qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitan-
tium vice possimus? Sed, in scholâ, rebus quoque
ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere, hoc
magis, quod illic, ut litigatores, loquimur frequen-
tius, quam ut advocati. Orbum agimus, et naufraga-
rum, et periclitantem; quorum induere personas
quid attinet, nisi affectus assumimus? Hæc dissimu-

landa mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscumque sum aut fui, (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus sum, ut me non lacrymæ solum deprehenderint, sed pallor, et vero similis dolor.

CAPUT III.

Huic diversa virtus, quæ, *risum* iudicis movendo, et illos tristes solvit affectus, et animum ab intentione rerum frequenter avertit, et aliquando etiam reficit, et a satietate vel a fatigatione renovat. Quanta sit autem in eâ difficultas, vel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinae eloquentiæ principes, doceant. Nam plerique Demostheni facultatem hujus rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes, cujus pauca admodum dicta, nec sane cæteris ejus virtutibus respondentia, palam ostendunt, non displicuisse illi jocos, sed non contigisse. Noster vero, non solum extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus, habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem, sive id recte judico, sive amore immodico præcipui in eloquentiâ viri labor, mira quædam videtur in eo fuisse urbanitas. Nam et in sermone quotidiano multa, et in altercationibus, et interrogandis testibus, plura, quam quisquam, dixit facete, et illa ipsa, quæ sunt in Verrem dicta frigidius, aliis assignavit, et testimonii loco posuit; ut, quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius, illa ab oratore non ficta, sed passim esse jactata. Utinam Quintus, et libertus ejus Tiro, aut alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulgissent, et plus judicii in eligendis, quam in congerendis studiis, adhibuissent: minus objectus calumniantibus foret; qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, facilius, quid rejici, quam quid adjici possit, invenient. Affert

autem summam rei difficultatem, primum, quod
 ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper
 humile; sæpe ex industriâ depravatum; præterea
 nunquam honorificum: tum varia hominum judicia
 in eo, quod non ratione aliquâ, sed motu animi quo-
 dam, nescio an enarrabili, judicatur. Neque hoc ab
 ullo satis explicari puto, licet multi tentaverint,
 unde *risus*; qui non solum facto aliquo dictove, sed
 interdum quodam etiam corporis [tractu,] lacessitur.
 Præterea non [unâ ratione moveri solet:] neque
 enim acute tantum ac venuste, sed stulte, iracunde,
 timide dicta aut facta ridentur: ideoque anceps ejus
 rei ratio est, quod a *derisu* non procul abest *risus*.
Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate
aliquâ et turpitudine; quæ cum in aliis demon-
 strantur, *urbanitas*; cum in ipsum dicentem reci-
 dunt, *stultitia* vocatur. Cum videatur autem res le-
 vis, et quæ a scurris, mimis, insipientibus denique
 sæpe moveatur; tamen habet vim nescio an im-
 periosissimam, et cui repugnari minime potest.
 Erumpit enim etiam invitis sæpe: nec vultûs modo
 ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus
 vi suâ concutit. Rerum autem sæpe (ut dixi) max-
 imarum momenta vertit, cum odium iramque fre-
 quentissime frangat. Documento sunt juvenes Ta-
 rentini, qui, multa de Pyrrho rege securius inter
 cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, et
 neque negari res neque defendi posset, risu sunt et
 opportuno joco elapsi. Namque unus ex his, *Immo,*
inquit, nisi lagena defecisset, occidissemus te: eâ-
 que urbanitate tota est invidia criminis dissoluta.
 Verum hoc, quidquid est, ut non ausim dicere carere
 omnino arte, quia nonnullam observationem habet,
 suntque ad id pertinentia et a Græcis et a Latinis
 composita præcepta; ita plane affirmo, præcipue
 positum esse *in naturâ et in occasione*. Porro *na-*
tura non tantum in hoc valet, ut acutior quis atque
 habilior sit ad inveniendum, (nam id sane doctrinâ

posset augeri); sed inest proprius quibusdam decor in habitu atque vultu, ut eadem illa minus, dicente alio, videantur urbana esse. *Occasioni* vero et in rebus est tanta vis, ut sæpe, adjuti eâ, non indocti modo, sed etiam rustici, salse dicant in eum, quisquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe venustiora omnia in respondendo, quam in provocando. Accedit difficultati, quod ejus rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Utique in conviviiis et sermonibus multi dicaces; sed quia in hoc, usu quotidiano, proficimus: oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata. Nihil autem vetabat et componi materias in hoc idoneas, ut controversiæ permixtis salibus fingerentur; vel res proponi singulas, ad juvenum talem exercitationem. Quin illæ ipsæ, quæ *Dicta* sunt, ac vocantur, quas certis diebus festæ licentiæ dicere solebamus, si paulum adhibitâ ratione fingerentur, aut aliquid in his serium quoque esset admixtum, plurimum poterant utilitatis afferre: quæ nunc juvenum, vel sibi ludentium, exercitatio est. Pluribus autem nominibus in eâdem re vulgo utimur; quæ tamen si deducas, suam propriam quamdam vim ostendent. Nam et *urbanitas* dicitur: quâ quidem significari video sermonem præ se ferentem, in verbis et sono et usu, proprium quemdam gustum Urbis, et summam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem; denique, cui contraria sit *rusticitas*. *Venustum* esse, quod cum gratiâ quâdam et venere dicatur, apparet. *Salsum*, in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus; naturâ non utique hoc est; quamquam et ridicula oporteat esse salsa. Nam et Cicero, *omne, quod salsum sit*, ait, *esse Atticorum*; non, quia sunt maxime ad risum compositi: et Catullus, cum dicit,

Nulla in tam magno est corpore mica salis,
non hoc dicit, nihil in corpore ejus esse ridiculum.

Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente iudicio, et velut palatum excitat, quod et a tædio defendit orationem. Sane tamen, ut ille, in cibis paulo liberalius adpersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriæ voluptatis; ita hi quoque in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi sitim. *Facetum* quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius, *facetum carminis genus naturâ concessum esse Virgilio*. Decoris hanc magis, et exultæ ejusdam elegantiae, appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero hæc Bruti refert verba, *Næ illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles*. [Quod convenit cum illo Horatiano,

..... molle atque facetum Virgilio.....]

Jocum vero accipimus, quod est contrarium serio. Nam et fingere, et terrere, et promittere interim, jocus est. *Dicacitas* sine dubio a dicendo (quod est omni generi commune) ducta est: proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, *dicacem* negant. Proprium autem materiæ, de quâ nunc loquimur, est *ridiculum*; ideoque hæc tota disputatio a Græcis περι γελοίου inscribitur. Ejus prima divisio traditur eadem, quæ est omnis orationis, ut sit positum *in rebus*, aut *in verbis*. Usus autem maxime simplex. Aut enim *ex aliis* risum petimus, aut *ex nobis*, aut *ex rebus mediis*. *Aliena* aut *reprehendimus*, aut *refutamus*, aut *elevamus*, aut *repercutimus*, aut *eludimus*. *Nostra* [*ridicule*] *indicamus*, et (ut verbo Ciceronis utar) dicimus aliqua *subabsurda*. Namque eadem, quæ si imprudentibus excident, *stulta* sunt, si simulamus, *venusta* creduntur. Tertium est genus (ut idem dicit) in *decipiendis expectationibus*, dictis aliter accipiendis, cæterisque, quæ neutram personam contingunt, ideoque a me

media dicuntur. Item *ridicula* aut dicimus, aut facimus. Facto risus conciliatur, interim admixtâ gravitate; ut Marcus Cælius prætor, cum sellam ejus curulem consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam; dicebatur autem consul a patre aliquando cæsus flagris: interim sine respectu pudoris, ut in illâ *pyxide Cælianâ*; quod neque oratori, neque ulli gravi viro, conveniat. Idem autem de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major, cum captare risum non videntur: nihil enim, ex iis quæ dicuntur *salsa*, dicitur *salsius*. Quamquam autem gratiæ plurimum dictis severitas affert, fitque ridiculum id ipsum, quia, qui dicit, non ridet; est tamen interim et *ad-spectus*, et *habitus oris*, et *gestus* non inurbanus, cum iis modus contingit. Id porro, quod dicitur, aut est *lascivum* et *hilarare*, qualia Galbæ pleraque; aut *contumeliosum*, qualia nuper Junii Bassi; aut *asperum*, qualia Cassii Severi; aut *lene*, qualia Domitii Afri. Refert, his ubi quis utatur. Nam, in conviviis et quotidiano sermone, *lasciva* humilibus, *hilaria* omnibus, conveniunt. Lædere nunquam velimus, longeque absit propositum illud, *Potius amicum, quam dictum, perdidit*. In hac quidem pugna forensi, malim mihi lenibus uti licere: quamquam et contumeliose et aspere dicere in adversarios permissum est; cum accusare etiam palam, et caput alterius juste petere, concessum sit. Sed hîc quoque tamen inhumana videri solet fortunæ insectatio; vel quia culpâ caret, vel quia recidere etiam in ipsos, qui objecerunt, potest. Primum itaque considerandum est, et *quis*, et *in quâ causâ*, et *apud quem*, et *in quem*, et *quid dicat*. Oratori minime convenit distortus vultus, gestusque, quæ in mimis rideri solent. *Dicacitas* etiam scurrilis et scenica huic personæ alienissima est. *Obscænitās* vero non a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione. Nam, si quando objici potest, non in omni loco ex-

probranda est. Oratorem, præterea, ut dicere urbane volo, ita, videri affectare id, plane nolo. Quapropter, ne dicet quidem salse, quoties poterit; et dictum potius aliquando perdet, quam minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causâ, nec patronum in miserabili, jocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices quidam tristiores, quam ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id, quod in adversarium dicimus, aut in iudicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem; quamquam aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpicius, qui, cum ipse fœdissimus esset, eum, contra quem iudicio liberali aderat, *ne faciem quidem habere liberi hominis dixit*: cui respondens Domitius Afer, *Et tu, inquit, ex animi sententiâ, Longe? qui malam faciem habet, liber non est?* Vitandum etiam, ne *petulans*, ne *superbum*, ne *loco*, ne *tempore alienum*, ne *præparatum et domo allatum*, videatur, quod dicimus. Nam adversus miseros (sicut supra dixeram) inhumanus est jocus. Sed quidam ita sunt receptæ auctoritatis et notæ verecundiæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam præceptum est. Illud non ad orandi fere consilium, sed ad omnia pertinet, ne laesseat hoc modo, quem lædere sit periculosum, ne aut inimiciæ graves insequantur, aut turpis satisfactio. Male etiam dicitur, quod in plures convenit; si aut nationes totæ incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea, quæ dicit vir bonus, omnia salvâ dignitate ac verecundiâ decent. Nimium enim risûs pretium est, si probitatis impendio constat. Unde autem concilietur risus, et quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam, si species omnes persequi velimus, nec modum reperiemus, et frustra laborabimus. Neque enim numerosi minus sunt loci, ex quibus hæc dicta, quam illi, ex quibus eæ, quas *sententias* vocamus,

ducuntur, neque alii. Nam hîc quoque est *inventio* et *elocutio*, atque ipsius elocutionis vis, alia in verbis, alia in figuris. *Risus* igitur oriuntur, aut *ex corpore* ejus, in quem dicimus; aut *ex animo*, qui factis ab eo dictisque colligitur; aut *ex his quæ sunt extra posita*. Intra hæc enim est omnis vituperatio; quæ si gravius posita sit, *seria* est; si levius, *ridicula*. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum est autem, ut oculis subijcere contingat, ut fecit C. Julius, qui, cum Helvio Manciæ sæpius obstrepenti sibi diceret, *Jam ostendam, qualis sis*; isque plane instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum simillimus est visus. Tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratiâ positum. Narrare, quæ salsa sint, in primis est subtile et oratorium; ut Cicero, pro Cluentio, narrat de *Cepasio atque Fabricio*, ac Marcus Cælius de illâ C. Lælii collegæque ejus in provinciam festinantium contentione. Sed, in his omnibus, cum elegans et venusta exigitur tota expositio, tum id est festivissimum, quod adjicit orator. Nam et a Cicerone sic est Fabricii fuga illa condita: *Itaque, cum callidissime se putaret dicere, et cum illa verba gravissima ex intimo artificio depromsisset: "Respicite, judices, hominum fortunas, respicite varios duosque casus, respicite C. Fabricii senectutem:" cum hoc, "respicite," ornandæ orationis causâ, sæpe dixisset, respexit ipse: at Fabricius a subselliis demisso capite discesserat; et cætera, quæ adjecit (nam est notus locus); cum in re hoc solum esset, Fabricium a judicio recessisse: et Cælius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum, Sic subsecutus, quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat. Siculi quidem, ut sunt lascivi et dicaces, aiebant in delphino sedisse, et sic, tamquam Ariona, transvectum. In narrando autem*

Cicero consistere *facetias* putat, *dicacitatem* in jaciendo. Mire fuit in hoc genere venustus *Afer Domitius*, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes insertæ reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac veluti jaculatione verborum, et inclusâ breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de Crasso, *contra Brutum*, Cicero in *secundo de Oratore libro*, et aliis quibusdam locis narrat. Nam, cum Brutus, in accusatione Cn. Planci, ex duobus lectoribus ostendisset, contraria L. Crassum patronum ejus in oratione, quam de Coloniâ Narbonensi habuerat, suasisse iis, quæ de Lege Serviliâ dixerat; tres excitavit et ipse lectores, hisque patris ejus dialogos dedit legendos: quorum cum in *Prævernatî* unus, alter in *Albano*, tertius in *Tiburti*, sermonem habitum complecteretur, requirebat, *Ubi essent eæ possessiones?* Omnes autem illas Brutus vendiderat; et, cum paterna manciparet prædia, turpis habebatur. Similis in apologis quoque, et quibusdam etiam interim historiis exponendis, gratia consequi solet. Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate *brevitas*. Cujus quidem duplex est forma, *dicendi*, ac *respondendi*: sed ratio communis in parte: nihil enim in lacescendo dici potest, quod non etiam in reperiendo: at propria quædam sunt respondentium. Illa etiam irâ concitati afferre solent: hæc plerumque in altercatione, aut in rogandis testibus, requiruntur. Cum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus convenire: in primis autem *ex amphiboliâ*, neque illa obscura, quæ Atellanæ more captent, nec, qualia vulgo jactantur a vilissimo quoque, conversa in maledictum fere ambiguitate. Ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non in agendo, exciderunt, ut dixi, cum is candidatus, qui coqui filius habebatur, coram eo

suffragium ab alio peteret; *Ego quoque tibi jure favebo*: non quia excludenda sint omnino verba, duos sensus significantia; sed, quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adjuvantur. Quare non hoc modo pæne et ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum, *Mirror, quid sit, quod pater tuus, homo constantissimus, te nobis varium reliquit*: sed illud ex eodem genere præclarum, cum objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, *quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut expectaret, dum Clodius a villâ suâ exiret, et identidem interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset?* respondit, *Sero*: quod vel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diversa: ut Nero de servo pessimo dixit, *Nulli apud se plus fidei haberi*: nihil ei neque occlusum neque obsignatum esse. Pervenit res usque ad ænigma; quale est Ciceronis in Pletorium, Fonteii accusatorem, *cujus matrem, dixit, dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse*. Dicebantur autem, dum vixit, infames feminae ad eam convenire solitæ; post mortem, ejus bona venibant: quamquam hîc *ludus* per translationem dictus est, *magistri* per ambiguitatem. In metalepsin quoque cadit ratio dictorum; ut Fabius Maximus, incusans Augusti congiariorum, quæ amicis dabantur, exiguitatem, *heminaria esse* dixit: nam, *congiarium* cum sit commune liberalitatis atque mensuræ, a mensurâ ducta imminutio est rerum. Et hæc tam frigida, quam est nominum fictio, adjectis, detractis, mutatis literis: ut *Acisculum*, quia esset pactus, *Pacisculum*; et *Placidum* nomine, quia is acerbus naturâ esset, *Acidum*; et *Tullium*, cum fur esset, *Tollium*, dictos invenio. Sed hæc eadem genera commodius in rebus, quam in nominibus, respondent. Afer enim venuste Manlium Su-

ram, multum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem et reponentem, *non agere, dixit, sed satagere*. Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiam si nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt et detractâ et adjectâ adspiratione, et binis conjunctis verbis, similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda. Eademque conditio est in iis quæ a nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta, modo, *futurum, ut omnia verretet*, [cum diceretur *Verres*:] modo, *Herculi, quem capilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse*: modo, *malum Sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset*; quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi; ut, pro Cæcinâ, Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem, *Nec minus niger, inquit, nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio*. Acriora igitur sunt et elegantiora, quæ trahuntur ex virerum. In his maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius leviusque referatur: quâ jam veteres illi jocabantur, qui Lentulum *Spinttherem*, et Scipionem *Serapionem*, esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, verum etiam ab animalibus; ut, nobis pueris, Junius Bassus, homo in primis dicax, *Asinus albus* vocabatur: et Sarmenus, seu Publius, *Blæsum Junium, hominem nigrum, et macrum, et pandum, fibulam ferream* dixit. Quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo interim palam, interim inseri solet parabolæ: cujus est generis id Augusti, qui militi libellum timide porrigenti, *Noli, inquit, dubitare, tamquam assem elephanto des*. Sunt quædam etiam verisimilia: unde Vatinius, cum reus, agente in eum Calvo, candido frontem sudario tergeret, idque ipsum accusator in invidiam vocaret; *Quamvis reus sum, inquit, et panem candidum edo*. Adhuc est subtilior illa ex simili translatio, cum,

quod in aliâ re fieri solet, in aliam mutuamur. Ea dicatur sane *factio*; ut Chrysippus, cum in triumpho Cæsaris eborea oppida essent translata, et post dies paucos Fabii Maximi lignea, *thecas esse oppidorum Cæsaris* dixit. Et Peto, de mirmillone, qui retiarius consequbatur, nec feriebat, *Vivum*, inquit, *capere vult*. Jungitur amphiboliæ similitudo; ut L. Galba pilam negligenter petenti, *Sic*, inquit, *petis, tamquam Cæsaris candidatus*. Nam illud *petis* ambiguum est; securitas similis. Quod hactenus ostendisse satis est. Cæterum frequentissima aliorum generum cum aliis mixtura est; eaque optima, quæ ex pluribus constat. Eadem dissimilium ratio est. Hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem cum misisset Augustus, qui ei diceret, *Ego si prandere volo, domum co*; *Tu enim*, inquit, *non times, ne locum perdas*. Ex contrario non una species. Neque enim eodem modo dixit Augustus præfecto, quem ignominiâ notabat, subinde interponenti precibus, *Quid respondebo patri meo? Dic, me tibi displicuisse*; quo Galba, pænulam roganti, *Non possum commodare; domi maneo*; cum cœnaculum ejus perplueret. Tertium adhuc illud, (siquidem, ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit) *Libidinosior es, quam ullus spado*; quo sine dubio et opinio decipitur; sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit Marcus Vestinus, cum ei nuntiatum esset, [*] *Aliquando desinet putere*. Onerabo librum exemplis, similemque iis, qui risûs gratiâ componuntur, efficiam, si persequi voluero singula veterum. Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. Nam et *fnitione* usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alterum *saltatorem* dixit, alterum *interpellatorem*. Et partitione Galba, cum pænulam roganti respondit, *Non pluit; non est opus tibi: si pluit, ipse utar*. Proinde *genere, specie, propriis, disse-*

rentibus, jugatis, adjuactis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione parium, majorum, minorum, similis materia præbetur: sicut in *tropos* quoque omnes cadunt. An non plurima καὶ ὑπερβολῇ dicuntur? quale refert Cicero de Memmio, homine prælongo, *caput cum ad fornicem Fabii offendisse*; et, quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent, *in nascendo [interiturum.]* Quid ironia? nonne etiam, quæ sit verissima, joci prope genus est? Quâ urbane usus est Afer, cum Didio Gallo, qui provinciam ambitiosissime petierat, deinde, impetratâ eâ, tamquam coactus, querebatur, *Age, inquit, aliquid et reipublicæ causâ elabora*: quâque Cicero usus est, cum, Vatinii morte nuntiata, cujus parum certus dicebatur auctor, *Interim, inquit, usurâ fruar*. Idem, per allegoriam, M. Cœlium, melius objicientem crimina, quam defendentem, *Bonam dextram, malam sinistram, habere* dicebat; emphasi, quâ Julius dixit, ferro cotem Accium Navium incidisse. Figuras quoque mentis, quæ σχηματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli diviserunt species dictorum. Nam et *interrogamus*, et *dubitamus*, et *affirmamus*, et *minamur*, et *optamus*. Quædam, ut *miserantes*, et quædam ut *irascences*, dicimus. Ridiculum est autem omne, quod aperte fingitur. Stulta reprehendere facillimum est: nam per se sunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adjectio. Stulte interrogaverat exeuntem de theatro Carpathium Tityus maximus, *An spectâsset?* fecit Carpathius dubitationem ejus stultiore, dicendo, *Non, sed in orchestrâ pilâ lusi*. Refutatio cum sit in *negando*, *redarguendo*, *defendendo*, *elevando*; ridicule negavit Manius Curius: nam, cum ejus accusator, in sipario, omnibus locis, aut nudum eum in nervo, aut ab amicis redemptum ex aleâ pinxisset; *Ergo ego (inquit) nunquam vici! Redar-*

guimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium, multum de annis ætatis suæ mentientem, *Tum ergo, cum unâ declamabamus, non cras natus.* Interim et simulatâ assensione, ut idem Fabiæ Dolabellæ, dicenti, triginta se annos habere, *Verum est,* inquit; *nam hoc jam viginti annis audio.* Belle interim subjicitur, pro eo quod negas, aliud mordacius; ut Junius Bassus, querente Domitiâ Passieni, quod, incusans ejus sordes, *calceos eam veteres* diceret *vendere solere,* *Non, mehercule,* inquit, *hoc unquam dixi; sed dixi, emere te solere.* *Defensionem* imitatus est eques Romanus, qui obijcienti Augusto, quod patrimonium comedisset, *Meum,* inquit, *putavi.* *Elevandi* ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat; quemadmodum C. Cæsar Pomponio, ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpicianâ, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens respexeris,* inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, obijurgantibus, quod sexagenarius Publiliam virginem duxisset, *Cras mulier erit,* inquit. Hoc genus dicti *consequens* vocant quidam, atque illi simile, quo Cicero Curionem, semper ab excusatione ætatis incipientem, *facilius quotidie præmium habere* dixit; quia ista naturâ sequi et cohærere videantur. Sed *elevandi* genus est etiam *causarum relatio*, quâ Cicero est usus in Vatinium, qui, pedibus æger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, et diceret se jam bina millia passuum ambulare, *Dies enim,* inquit, *longiores sunt.* Et Augustus, nuntiantibus Tarraconensibus, palmam in arâ ejus enatam, *Apparet,* inquit, *quam sæpe accendatis.* *Transtulit* crimen Cassius Severus. Nam, cum obijgaretur a prætore, quod advocati ejus L. Varo Epicureo, Cæsaris amico, convicium fecissent, *Nescio,* inquit, *qui conviciati sint: et puto Stoïcos fuisse.* *Repercutiendi* multa sunt genera: venustissimum, quod etiam similitudine aliquâ verbi adjuvatur; ut Trachalus

dicenti Suellio, *Si hoc ita est, is in exilium; Si non est ita, redis*, inquit. *Elusit* Cassius Severus, objiciente quodam, quod ei domo suâ Proculeius interdixisset, respondendo, *Numquid ergo illuc accedo?* Sic eluditur et ridiculum ridiculo, ut divus Augustus, cum ei Galli torque aureum centum pondo dedissent, et Dolabella per jocum, tentans tamen joci sui eventum, dixisset, *Imperator, torque me dona; Malo te*, inquit, *civicâ donare*: mendacium quoque mendacio, ut Galba, dicente quodam, *victoriato se uno in Siciliâ quinque pedes longam muranâ emis*; *Nihil*, inquit, *mirum; nam ibi tam longæ nascuntur, ut iis piscatores pro restibus utantur*. Contraria est neganti confessionis simulatio; sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer, cum ageret contra libertum Claudii Cæsaris, et ex diverso quidam conditionis ejusdem, cujus erat litigator, exclamâset, *Præterea tu semper in liberos Cæsaris dicis; Nec (mehercule)*, inquit, *quidquam proficio*. Cui vicinum est, *non negare*, quod objicitur, cum et id palam falsum est, et inde materia bene respondendi datur; ut Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video*, inquit. *In se dicere*, non est fere nisi scurrarum, et in oratore utique minime probabile: quod fieri totidem modis, quot in alios, potest. Ideoque hoc, quamvis frequens sit, transeo. Illud vero, etiamsi ridiculum, indignum tamen est homine liberali, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur; quod fecisse quemdam scio, qui humiliori, libere adversus se loquenti, *Colephum*, inquit, *tibi ducam; et formulam scribam, quod caput durum habeas*. Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari, debuerint. Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi; quæ sunt in omni hac materiâ vel venustissima. Inopinatum et a lacessente poni solet; quale est, quod refert Cicero, *Quid huic abest, nisi res et virtus?* aut illud Afri, *Homo in agendis causis op-*

time vestitus: et in occurrendo, ut Cicero, auditâ falsâ Vatiniî morte, cum Ovinium libertum ejus interrogâsset. *Rectene omnia?* dicenti, *Recte*; *Mortuus est?* inquit. Plurimus autem circa simulationem et dissimulationem risus est, quæ sunt vicina, et prope eadem; sed *simulatio* est, certam opinionem animi sui imitantis; *dissimulatio*, aliena parum se intelligere fingentis. Simulavit Afer, cum in causâ subinde dicentibus, *Celsinam dicere, cognovisse*; quæ erat potens femina; *Quis est*, inquit, *iste?* Celsinam enim videri sibi virum finxit. Dissimulavit Cicero, cum Sextus Annalis testis reum læsisset, et instaret identidem accusator ei, *Dic, M. Tulli, num quid potes de Sexto Annali?* versus tunc dicere cœpit de libro Ennii annali sexto,

Qui potis ingentis causas evolvere belli?

Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas, ut Casselio, qui consultori dicenti, *Navem dividere volo*: *Perdes*, inquit. Sed averti intellectus etiam aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur; ut, qui, interrogatus, quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset, *Tardum fuisse*, respondit. Ei confine est, quod dicitur per suspicionem; quale illud apud Ciceronem, querenti, quod uxor sua e fico se suspendisset, *Rogo, des mihi surculum ex illâ arbore, ut inseram*. Intelligitur enim, quod non dicitur. Et (hercle) omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter, quam est rectum verumque, dicatur: quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus, aut dicendo, quod fieri non potest. Aliena finxit Juba, qui querenti, quod ab equo suo esset adpersus, *Quid? tu*, inquit, *me Hippocentaurum putas?* sua C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti, *Heus, commilito, pugno bene uteris?* inquit. Et Galba, de piscibus, qui cum, pridie ex parte adesi, et versati postero die appositi essent, *Festinemus*; alii subcœnant, inquit. Tertium

illud Ciceronis (ut dixi) adversus Curium : fieri enim certe non poterat, ut, cum declamaret, natus non esset. Est et illa ex ironiâ fictio, quâ usus est C. Cæsar. Nam, cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis responsio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset ; *Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam et loricam haberes ?* Vel optima est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitii Afri fuit : Vetus habebat testamentum, et unus ex amicis recentioribus, sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam fabulam intulerat, consulens eum, an primipilari seni testato suaderet ordinare suprema judicia, *Noli, inquit, facere : offends illum.* Jucundissima sunt autem ex his omnibus lenia, et (ut sic dixerim) boni stomachi ; ut Afer ingrato litigatori, conspectum ejus vitanti in foro, per nomenclatorem missum ad eum, *Amas me, inquit, quod te non vidi ?* Et dispensatori, qui, cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde, *Non comedi panem, et aquam bibo ; Pasce, et redde, quod debes.* Quæ *παρωγας* vocant. Est gratus jocus, qui minus exprobrat, quam potest ; ut idem dicenti candidato, *Semper domum tuam colui ;* cum posset palam negare, *Credo, inquit, et verum est.* Interim de se dicere ridiculum est : et, quod, in alium si absentem diceret, urbanum non erat, quoniam ipsi palam exprobratur, movet risum ; quale Augusti est, cum ab eo miles nescio-quid improbe peteret, veniret contra Martianus, quem suspicabatur et ipsum aliquid injuste rogaturum : *Non magis, inquit, faciam, commilito, quæ petis, quam quod Martianus a me petiturus est.* Adjuvant urbanitatem et versus commode positi, seu toti, ut sunt, quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetrasticho Macri carmine librum in malos poëtas composuerit : quod fit gratius, si quâ etiam ambiguitate conditur, ut Cicero in Accium, hominem callidum et versutum, cum is in quâdam causâ suspectus esset, *Nisi quâ Ulysses*

rate evasit *Laërtius*; seu verbis ex parte mutatis, ut in eum, qui, cum antea stultissimus esset habitus, post acceptam hæreditatem primus sententiam rogabatur. *Cujus hæreditas est, quam vocant sapientiam, pro illo, facultas est*: seu [ficti, notis] versibus similes; quod *παροιμία* dicitur, et *proverbia* opportune aptata; ut homini nequam lapso, et, ut allevaretur, roganti, *Tollat te, qui non novit*. Ex historiâ etiam ducere urbanitatem, eruditum; ut Cicero fecit, cum ei, testem in judicio Verris roganti, dixisset Hortensius, *Non intelligo hæc ænigmata; Atqui debes, inquit, cum Sphingem domi habeas*: acceperat autem ille a Verre Sphingem æneam magnæ pecuniæ. *Sub-absurda* illa constant stultis simili imitatione, et quæ, nisi fingantur, stulta sunt; ut, qui mirantibus, quod humile candelabrum emisset, *Pransorium erit*, inquit. Sed illa *similia absurdis* sunt acria, quæ, tamquam sine ratione dicta, feruntur, ut servus Dola-bellæ, cum interrogaretur, an dominus ejus auctionem proposuisset, *Domum*, inquit, *vendidit*. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant; ut, qui testem dicentem se a reo vulneratum, interrogaverat, *An cicatrices haberet?* cum ille ingentem in femore ostendisset, *Latus*, inquit, *oportuit*. Contumeliis quoque uti belle datur; ut Hispo objicienti bis acerba crimina accusatori, *Mentiris*, inquit. Et Fulvius propinquus Legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset, *Et verus*, inquit, *domine*. Has aut accepi species, aut inveni frequentissimas, ex quibus ridicula duce-rentur: sed repetam necesse est, infinitas esse, tam salse dicendi, quam severe, quas præstat *persona, locus, tempus, casus* denique, qui est maxime varius. Itaque hæc, ne omisisse viderer, attigi: illa autem, quæ de usu ipso et modo jocandi complexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adjicit Domitius Marsus, qui *de urbanitate* diligentissime scripsit, quædam non ridicula, sed cuilibet severis-

simæ orationi convenientia, eleganter dicta, et proprio quodam lepore jucunda : quæ sunt quidem *urbana*, sed risum tamen non habent. Neque enim ei *de risu*, sed *de urbanitate*, est opus institutum, quam propriam esse nostræ civitatis ait ; et sero sic intelligi cæptam, postquam *Urbis* appellationem, etiam si nomen proprium non adjiceretur, *Romam* tamen accipi sit receptum. Eamque sic finit : *Urbanitas est virtus quædam in breve dictum coacta, et apta ad delectandos movendosque homines in omnem affectum, maxime idonea ad resistendum, vel lacessendum, prout quæque res ac persona desiderat.* Cui si brevitate exceptionem detraxeris, omnes orationis virtutes complexa sit. Nam, si constat rebus et personis, et, quod in utrisque oporteat dicere, perfectæ eloquentiæ est. Cur autem *brevem* eam esse voluerit, nescio quidem. At, quam, in eodem libro, dicat fuisse [et] in multis, narrandi urbanitatem paulo post ita finit, Catonis (ut ait) opinionem secutus : *Urbanus homo erit, cujus multa bene dicta responsaque erunt ; et qui in sermonibus, circulis, conviviiis, item in concionibus, omni denique loco, ridicule commodeque dicet. Risus erunt, quicumque hæc faciet orator.* Quas si recipimus finitiones, quidquid bene dicetur, et *urbane dicti* nomen accipiet. Cæterum illi, qui hoc proposuerat, consentanea fuit illa divisio, ut dictionum urbanorum alia *seria*, alia *jocosa*, alia *media* faceret. Nam eadem est omnium bene dictorum. Verum mihi etiam *jocosa* quædam videntur posse non satis *urbane* referri. Nam (meo quidem iudicio) illa est *urbanitas*, in quâ nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque verbis, neque ore gestive, possit deprehendi ; ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore dicendi, qualis, apud Græcos, Atticismos ille, redolens Athenarum proprium saporem. Ne tamen iudicium Marsi, hominis eruditissimi, subtraham, *seria* partitur in tria genera, *honorificum*,

contumeliosum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quoque pro Ligario apud Cæsarem, *Qui nihil soles oblivisci, nisi injurias; et contumeliosi, quod Attico scripsit de Pompeio et Cæsare, Habeo, quem fugiam; quem sequar, non habeo; et medii, quod ἀποφθηνάτικον vocat, et est, cum ita dixit, Neque gravem mortem accidere forti viro posse, neque immaturam consulari, neque miseram sapienti.* Quæ omnia sunt optime dicta: sed, cur proprie nomen *urbanitatis* accipiant, non video. Quod si non totus (ut mihi videtur) orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est; illa potius *urbana* esse dixerim, quæ sunt generis ejusdem, quæ *ridicula* dicuntur, et tamen *ridicula* non sunt; ut de Pollione Asinio, seriis jocisque pariter accommodato, dictum est, *Esse cum omnium horarum; et de actore facile dicente ex tempore, Ingenium cum in numerato habere;* etiam Pompeii, quod refert Marsus, in Ciceronem, diffidentem partibus, *Transi ad Cæsarem; me timebis.* Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipso, dictum fuisset, quod posset inter *ridicula* numerari. Etiam illud, quod Cicero Cærelliæ scripsit, reddens rationem, cur illa C. Cæsaris tempora tam patienter toleraret, *Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho;* stomachus enim ille habet aliquid joco simile. Hæc, quæ movebant, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi, indicatâ diversâ opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

CAPUT IV.

Altercationis præcepta poterant videri tunc inchoanda, cum omnia, quæ ad continuam orationem pertinent, peregissem: nam est usus ejus ordine ultimus: sed, cum sit posita in solâ inventione, neque

habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriam et pronuntiationem laboret; prius quam secundam quinque partium, hanc, quæ tota ex primâ pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores ideo fortasse alii reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione aut depulsione, de quibus satis traditum est, quia, quidquid in actione perpetuâ circa probationes utile est, id et in hac brevi atque concisâ prosit, necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando, aut respondendo. Cujus rei fere omnis observatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen, quia latius hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem, in quibusdam causis, ad victoriam vel plurimum valet. Nam, ut in *qualitate* generali, in quâ, *Rectene factum quid, an contra sit*, quæritur, perpetua dominatur oratio; et quæstionem *fnitionis* actiones plerumque satis explicant, et omnia pæne, in quibus de facto constat, aut *conjectura*, artificiali ratione, colligitur; ita, in iis causis, (quæ sunt frequentissimæ) quæ vel solis extra artem probationibus, vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam et firmissima quæque memoriæ judicis inculcanda sunt, et jam præstandum, quidquid in actione promisimus, et refellenda mendacia. Nusquam est denique, qui cognoscit, intentior. Nec immerito quidam, quamquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præstantiâ meruerunt nomen patronorum. At quidam, litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turbâ laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decretoriam imperitis, ac sæpe pullatæ turbæ, relinquunt. Itaque videas alios plerumque judiciis privatis *ad actiones*

vocari, alios *ad probationes*. Quæ si dividenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. In publicis certe judiciis vox illa præconis, præter patronos, ipsum, qui egerit, citat. Opus est igitur in primis ingenio veloci ac mobili, animo præsentis et acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, et prope sub conatu adversarii manus exigenda. Quare, cum in omni parte hujusce officii plurimum facit, totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nôsse causas; tum *in altercatione* maxime necessarium est, omnium *personarum, instrumentorum, temporum, locorum, habere notitiam*: alioquin et tacendum est sæpe, et aliis subjicientibus, plerumque studio loquendi, fatue modo accedendum: quo nonnunquam accidit, ut, in nostrâ credulitate, alienâ stultitiâ erubescamus. Neque tamen hoc ipsis monitoribus clarescit: quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim plerosque, irâ percitos, exclamantes, ut judex audiat, contrarium id esse, quod admoneatur, sciatque ille, qui pronuntiaturus est in causâ, malum, quod tacetur. Quare bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus; et fert extra causam, et plerumque deformia convicia facere ac mereri cogit; et ipsos nonnunquam judices incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tantum, quæ e contrario dicuntur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt; nec usquam plus loci reperit urbanitas, odium mordet, et pudor: contra turbantes audendum, et impudentiæ fortiter resistendum. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, et medios sermones intercipient, et omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit; et ipsorum improbitas retundenda, et judices vel præsidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices servantur. Nam est res animi jacentis,

et mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod *probitas* vocatur, quæ est imbecillitas. Valet autem in altercatione plurimum *acumen*, quod, sine dubio, ex arte non venit: natura enim non docetur, arte tamen adjuvatur. In quâ præcipuum est, semper id in oculis habere, de quo quæritur, et quod volumus efficere: quia, propositum tenentes, in rixam non ibimus, nec causæ debita tempora conviciando conteremus; gaudebimusque, si hoc adversarius facit. Omnia tempora fere parata sunt meditatis diligenter, quæ aut ex adverso dici, aut responderi a nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quædam, in actione dissimulata, subito in altercando proferantur, et inopinatis eruptionibus, et ex insidiis [citissimo facto,] simillimum. Id autem tum faciendum, cum est aliquid, cui responderi non statim possit: potuerat autem, si tempus ad disponendum fuisset. Nam, quod fideliter firmum est, a primis statim actionibus arripere optimum est, quo sæpius diutiusque dicatur. Illud vix saltem præcipiendum videtur, ne turbidus et clamorosus tantum sit altercator, et quales fere sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas, licet adversario molesta sit, iudici invisæ est. Nocet etiam diu pugnare in iis, quæ obtinere non possis. Nam, ubi vinci necesse est, expedit cedere: quia, sive plura sunt, de quibus quæritur, facilius erit in cæteris fides; sive unum, mitior solet irrogari pœna verecundiæ. Nam culpam, præsertim deprehensam, pertinaciter tueri, culpa altera est. Dum stat acies, multi in re consilii atque artis est, ut errantem adversarium trahas, et ire quam longissime cogas, ut vanâ interim spe exsultet. Ideo quædam bene dissimulantur instrumenta. Instant enim, et sæpe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, et faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet, quod apprehendens, majus aliquid cogatur dimittere: duas in-

terim res proponere, quarum utramlibet male sit electurus; quod in altercatione fit potentius, quam in actione; quia in illâ nobis ipsi respondemus, in hac adversarium, quasi confessum, tenemus. Est in primis acuti, videre, quo iudex dicto moveatur, quid respuat: quod ex vultu sæpiissime, et aliquando etiam dicto aliquo factove ejus,prehenditur. Et instare proficientibus, et ab iis, quæ non adjuvant, quam mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam, si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quæstio; atque in eam, si fieri potest, iudex avocandus. Quid enim, cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit? In plerisque iudex est avocandus, ut dixi, qui circa testes est locus; et personis modo distat, quod hîc patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem et patronum. Exercitatio vero hujus rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem, sumere materiam vel veræ, vel etiam fictæ controversiæ, et diversas partes, altercationis modo, tueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest. Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quæque ordine probatio sit apud iudices proferenda: cujus rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima et summa ponantur. Illa enim ad credendum præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.

CAPUT V.

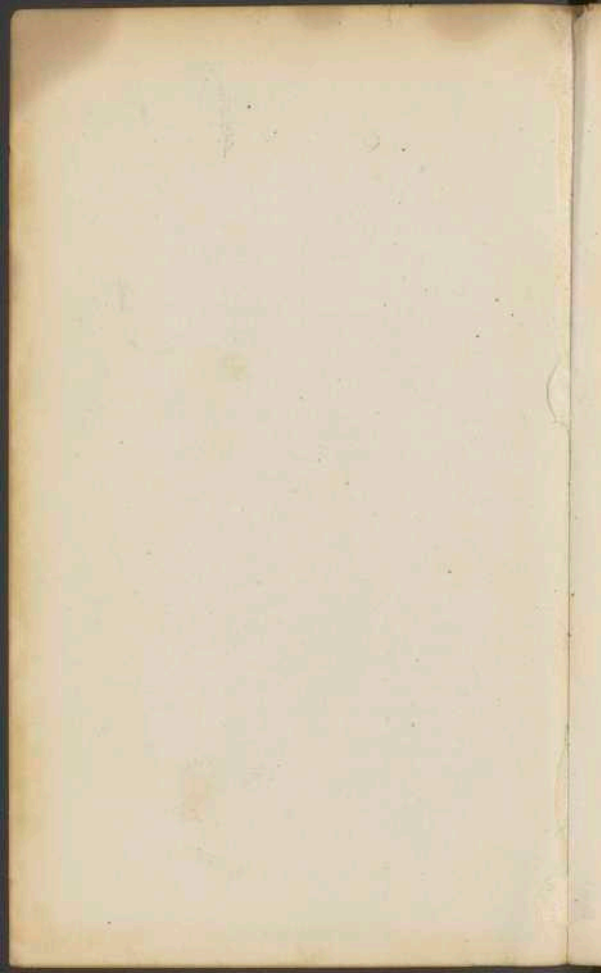
His pro nostrâ facultate tractatis, non dubitâssem transire protinus ad *dispositionem*, quæ ordine ipso sequitur; nisi vererer, ne, quoniam fuerunt qui *iudicium inventioni* subjungerent, præterisse hunc locum quibusdam viderer, qui (meâ quidem opinione) adeo

partibus operis hujus omnibus connexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari; nec magis arte traditur, quam gustus aut odor. Ideoque nos, quid in quâque re sequendum cavendumque sit, docebimus, ut ad ea judicium dirigatur. Præcipuum igitur, ne, quod effici non potest, aggrediamur, ut contraria vitemus et communia: ne quid in eloquendo corruptum obscurumque sit, referatur oportet ad sensus, qui non docentur. Nec multum a *judicio* credo distare *consilium*, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, et aut omnino nondum repertis, aut dubiis; et quod *judicium* frequentissime certum est; *consilium* vero est ratio quædam alte petita, et plerumque plura perpendens et comparans, habensque in se et inventionem, et judicationem. Sed ne hæc quidem præcepta in universum spectanda sunt; nam ex re sumitur, cui locus *ante actionem* est frequenter: nam Cicero summo consilio videtur, in Verrem, vel contrahere tempora dicendi maluisse, quam in eum annum, quo erat Q. Hortensius consul futurus, incidere. Et in *ipsis actionibus* primum ac potentissimum obtinet locum: nam, quid dicendum, quid tacendum, quid differendum sit, exigere, consilii est; negare sit satius, an defendere? ubi proœmio utendum, et quali? narrandumne, et quo modo? jure prius pugnandum, an æquo? qui sit ordo utilissimus? tum omnes colores; aspere an leniter, an etiam submisce, loqui expediat? Sed hæc quoque, ut quisque passus est locus, monuimus; idemque in reliquâ parte faciemus: pauca tamen exempli gratiâ ponam; quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse præceptis non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quod, cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat: poterat enim emendari negligentia: at, si nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem, cum

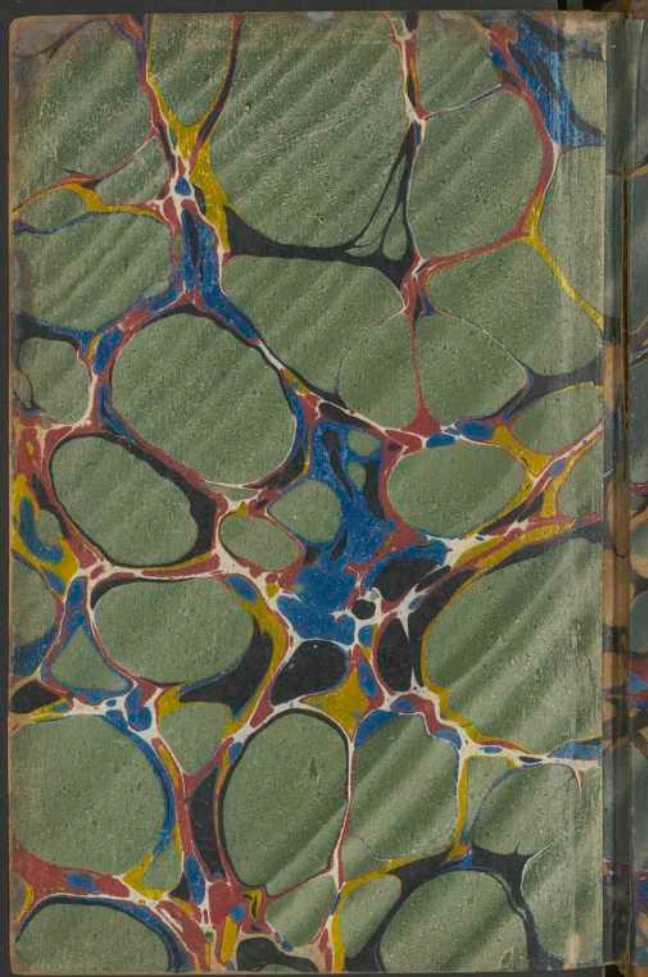
offensam vereretur, si objurgaret populi segnitiam in asserendâ libertate reipublicæ, majorum laude uti maluit, qui eam fortissime administrassent. Nam et faciles habuit aures, et naturâ sequebatur, ut meliora probantes pejorum pœniteret. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis suffecerit oratio. Nam, quod in eo consilium maxime mirer? primamne expositionem, quæ matri, cujus filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an, quod idem corrupti judicii crimen transferre in adversarium maluit, quam negare, propter inveteratam (ut ipse dicit) infamiam? an, quod, in re invidiosâ, legis auxilio novissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum præmollitas judicum mentes; an, quod se ipsum, invito Cluentio, facere testatus est? Quid, pro Milone? quod non ante narravit, quam præjudiciis omnibus reum liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit? quamquam re verâ fuerat pugna fortuita: quod factum et laudavit, et tamen voluntatem Milonis removit? quod illi preces non dedit, et in earum locum ipse successit? Infinitum est enumerare, ut Cottæ detraxerit auctoritatem; ut pro Ligario se opposuerit; Cornelium ipsâ confessionis fiduciâ eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse, non modo in orando, sed in omni vitâ, prius consilio; frustra que sine eo tradi cæteras artes; plusque vel sine doctrinâ prudentiam, quam sine prudentiâ facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis, esse ejusdem virtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mixtusque cum elocutione, tractabitur, cum præcipere de apte dicendo cœperimus.

TOMI PRIMI FINIS.

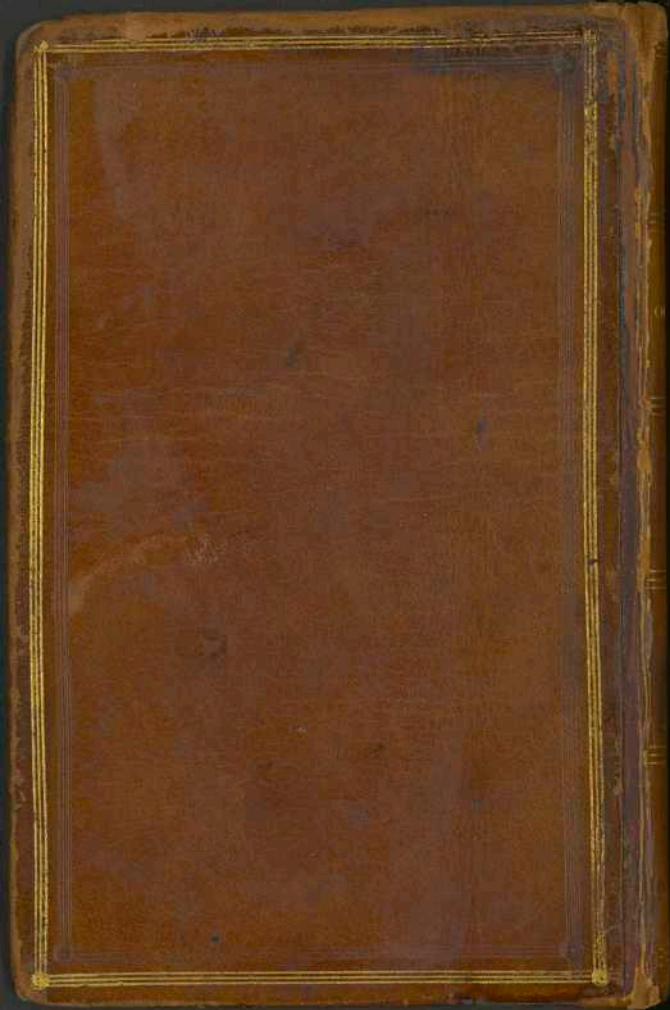
EXCUDIT T. DAVISON, LONDINI.
Idibus Maiis, A. C. 1822.

QUINTILIANUS

I.

T O M.

37.